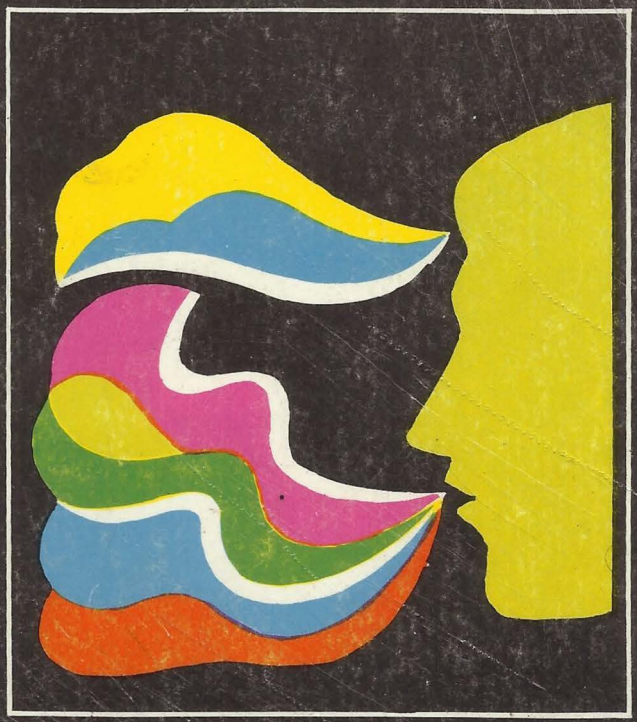
TÜRKÇE DİKSİYON

Raif Özben

İNKILÂP KİTABEVİ

TÜRKÇE DİKSİYON

ANKA OFSET A.Ş.
Cağaloğlu Cemalnadir Sok. No.24
İSTANBUL — 1989

TÜRKÇE DİKSİYON

RAİF ÖZBEN

İNKILÂP KİTABEVİ
YAYIN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
Ankara Cad. 95 - 34410 İSTANBUL

Türkçe'nin güzel geleceğinde daha mutlu yaşamaları dileğiyle biricik oğlum Gün ÖZBEN'e

Raif ÖZBEN

0.1. ÖNSÖZ

Bu kitap, yıllar önce, Trabzon Yüksek Öğretmen Okulu ve Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde diksiyon derslerini de yüklendiğim öğrencilerime bir sevgi borcu olarak düşünülmüştü. Şimdi yurdun çeşitli bölgelerinde, birçoğu öğretmenlik yapmakta olan bu arkadaşlarımın ellerine derli toplu bir not verememenin rahatsızlığından doğan bu çalışma, en çok onlar için ve onlara göre hazırlandığı halde; kitap olarak ortaya çıktığından, daha geniş bir alana karşılık vermek durumundadır.

Girişte de belirtildiği üzere, diksiyon eğitimi anadil eğitiminin bir bölümü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle kitap hem kuramsal, hem uygulama alanlarında oluşturuldu. Böyle olduğu halde uygulama bölümlerinin yararlı kılınması, uygulayıcıların konulara özenle eğilmelerine bağlıdır. Uygulamalarda gösterilenlere bağlı kalındığı takdirde kitaptan diksiyon eğitimi yönünden yararlanmak kolaylaşacaktır. Açıklama ve betimleme bölümleri, konuların daha sağlam biçimde temellendirilmesi düşüncesiyle oluşturulmuştur. Öğrenciler ve eğitilme durumunda olanlar için, bu yönde bilgilendirmeye gitmekten kaçınılmalıdır. Bu bölümler yetişkinleri ve yüksekokul öğrencilerini ilgilendirmektedir; bunlardan bir amaç da ilgilenenlerin kendilerine yeni yollar açmalarını, konuları irdelemelerini ve onlara eleştirel gözle yaklaşmalarını bir ölçüde sağlayabilmektir.

Arcan'ın, Şenbay'ın, Sevin ve Erem'in, son olarak da Taşer'in çalışmaları arasında bu kitabın kimi farklılıklar taşıdığı görülecektir. Ancak, bu farklılık bir karşıtlık değil daha bir bütünleşme eğiliminden doğmaktadır. Onların değerli çabaları olmasaydı, bu kitap yolunu bu ölçüde rahat bulamazdı. Hatta ilgililer, bu kitapla birlikte onların çalışmalarına da olanak buldukça başvurmalıdırlar.

Kitabın eksikliklerini, fazlalıklarını, yetersizliklerini okuyucuların göstermesi içten bir dilek olarak burada belirtilmelidir.

Kitap hazırlanırken beni yüreklendiren herkese ve özellikle Prof. Dr. Sayın Nuran Hariri'ye, Sayın Özden Çelebi'ye, eşim Şüheda Özben'e, kardeşim Hüseyin Özben'e;

Ayrıca, çalışmalarımın yayımlanmasında hep ısrarlı olan arkadaşım Öner Ciravoğlu'na gönülden teşekkür etmek isterim.

Raif Özben
İzmir, 29 Kasım 1988

0.3. ÖZEL İŞARETLER

// :Sesleri ve sesbirimleri içine alır.
> :Yazı diline geçen değişimleri gösterir.
~ :Konuşma dilindeki değişimleri gösterir.
/ :Soluk verişin bitmediği kısa süreli durakları, aruz tef'ilelerini ve hece duraklarını gösterir.
// :Soluk vermenin tamamlandığı normal durakları gösterir.
/// :Bir soluk alıp verme ve daha uzun süreli durak yerlerini gösterir.
→ :Aynı tonda sesleri gösterir.
↑ :Yükselen sesbükümlerini gösterir.
↓ :Alçalan sesbükümlerini gösterir.
' :Kendinden sonra gelen hecenin vurgulu olacağını gösterir.
^ :Ünlüleri inceltir ve uzatır.
: :Ünlülerin süresini uzatır.

0.4. KISALTMALAR

aynı : "İbid"in karşılığı. Araya başkası girmeden aynı kaynağın aynı sayfasına bağlama yapmak için kullanılan dipnot yineleme bağlacı.
aynı, s. : Araya kaynak girmemişse aynı kaynağın değişik sayfası için kullanılır.
ön.ver. : "op.cit."in karşılığı. Araya başka kaynak girince daha önce bilgisi verilen kaynağın aynı sayfasına bağlama yapan dipnot yineleme bağlacı.
ön.ver.,s.: "loc.cit"in karşılığı. Araya kaynak girmişse daha önce bilgisi verilen kaynağın değişik sayfasına bağlama yapan dipnot yineleme bağlacı.
(Şenbay, 1972:15): Sondaki kaynakça bölümünde belirtilen soyadlı yazarın, belirtilen baskı tarihli kitabının belirtilen sayfasına örneklemdir. Yazar soyadı-tarih bağlacı yoluyla metin içinde kaynak gösterme. Şenbay'ın, 1972 tarihte basılan kitabının 15 inci sayfasını göstermektedir.

0.1. ÖNSÖZ V
0.2. İÇİNDEKİLER VII
0.3. ÖZEL İŞARETLER IX
0.4. KISALTMALAR IX

1. GİRİŞ 1
1.1. Gerekçe 1
1.2. Sınırlama ve Yöntem 1
1.3. Diksiyon Nedir 3

2. SES VE DİL SESLERİ 8
2.1. Ses Nedir 8
2.2. Düzeltilebilir Ses Kusurları 13
2.2.1. Zayıf Ses 14
2.2.2. Titrek Ses 15
2.2.3. İnce Ses 15
2.2.4. Kısık Ses 15
2.2.5. Başka Alıştırmalar 16
2.3. Dil Seslerinin Oluşumu 16
2.3.1. Genel Açıklamalar 16
2.3.2. Solunum Aygıtı 17
2.3.3. Ses Aygıtı 18
2.3.4. Türkçenin Sesleri 20
2.3.4.1. Ünlüler 21
2.3.4.2. Ünsüzler 22
2.3.5. Türkiye Türkçesi'nin Ses Özellikleri 22

2.3.5.1. Ses Değişmeleri....23
2.3.5.1.1. Benzeşme....23
2.3.4.1.2. Benzeşmezlik....27
2.3.5.1.3. Ses Düşmesi....28
2.3.5.1.4. Ses Türemesi....30
2.3.5.1.5. Hece (seslem) Yitimi....31
2.3.5.1.6. Kaynaşma....31
2.3.5.1.7. Ünlü Çatışması....32
2.3.5.1.8. Aktarım....32
2.3.5.2. Diğer Ses Özellikleri....32

3. SOLUNUM....35
3.1. Solunumun Önemi....35
3.2. Solunum ve Solunum Türleri....35
3.3. Solunum Alıştırmaları....36
3.3.1. Genel Alıştırmalar....36
3.3.2. Solunum ve Konuşma Uyumu İçin Alıştırma Örnekleri....38

4. SÖZCÜK VE ÖĞELERİ....42
4.1. Sözcüğün İşlevi....42
4.2. Sesletme Öğeleri....42
4.3. Boğumlanma....43
4.3.1. Boğumlanmanın Önemi....43
4.3.2. Ünlülerin Çıkarılışı....45
4.3.2.1. /i/ Ünlusü....45
4.3.2.2. /e/ Ünlüsü....45
4.3.2.3. /ı/ Ünlüsü....46
4.3.2.4. /a/ Ünlüsü....46
4.3.2.5. /ü/ Ünlüsü....46
4.3.2.6. /ö/ Ünlüsü....46
4.3.2.7. /u/ Ünlüsü....47
4.3.2.8. /o/ Ünlüsü....47
4.3.3. Ünsüzlerin Çıkarılışı....48
4.3.3.1. Kimi Açıklamalar....48
4.3.3.2. /b/, /p/, /m/....48
4.3.3.3. /d/, /t/, /n/....50
4.3.3.4. /v/, /f/....51
4.3.3.5. /c/, /ç/....52
4.3.3.6. /g/, /k/, /ğ/....53
4.3.3.7. /z/, /s/....54
4.3.3.8. /j/, /ş/....55
4.3.3.9. /l/, /r/....56

4.3.3.10. /h/, /y/ 57
4.3.3.11. İkili ve Üçlü Ünsüzler 57
4.3.4. Boğumlanma Kusurları 59
4.3.4.1. Genel Açıklamalar 59
4.3.4.2. Boğumlanma Gecikmesi 60
4.3.4.3. Ağır Boğumlanma 60
4.3.4.4. Hızlı Boğumlanma 60
4.3.4.5. Tutukluk 60
4.3.4.6. Gevşeklik 60
4.3.4.7. Kekemelik 60
4.3.4.8. Pelteklik 66
4.3.4.9. Gılama 67
4.3.4.10. Islıklama 67
4.3.4.11. Atlama 67
4.3.4.12. Ekleme 68
4.3.5. Boğumlanma Alıştırmaları 68
4.3.5.1. Ön Açıklamalar 68
4.3.5.2. Tekerlemeler 68
4.3.5.3. Metinlerle Boğumlanma Alıştırmaları 69
4.4. Hece Süreleri ve Ton 72
4.5. Vurgu 74
4.5.1. Türkçe'de Vurgular 75
4.5.1.1. Hece Vurgusu 75
4.5.1.2. Sözcük Vurgusu 76
4.5.1.2.1. Vurguyu Ekmeyen Ekler 76
4.5.1.2.2. Sözcüklerde Vurgunun Geriye Kayması 77
4.5.1.3. Öbeklerde Vurgu 78
4.5.1.3.1. Niteleme ve Belirtme Öbeğini Andıran Bileşik Sözcüklerde Vurgu 78
4.5.1.3.2. İyelik Öbeklerinde Vurgu 78
4.5.1.3.3. Niteleme Öbekleri (sıfat tamlamaları; sayı, san belirteç öbekleri)nde Vurgu 79
4.5.1.3.4. Çekim Öbekleri (ad, eylem, ilgeç öbekleri)nde Vurgu 79
4.5.1.3.5. İkileme Öbeklerinde Vurgu 80
4.5.1.3.6. Bağlaç Öbeklerinde Vurgu 80
4.5.1.3.7. Ünlem Öbeklerinde Vurgu 80
4.5.1.4. Tümce Vurgusu 80
4.5.1.5. Ayrım Vurgusu 81
4.5.1.6. Berkitme Vurgusu 83
4.5.1.7. Uyum Vurgusu 83
4.5.1.8. Dize Vurgusu 84

4.6. Tonlama ve Sesbükümleri....84
4.6.1. Mantıksal Anlatımda Sesbükümleri....84
4.6.2. Duygusal Anlatımda Sesbükümleri....88
4.7. Ulama....89

5. SÖZAKIMI....90
5.1. Sözakımını Oluşturan Öğeler....90
5.2. Söz Noktalaması....90
5.2.1. Kısa Süreli Duraklar....90
5.2.2. Normal Duraklar....91
5.2.3. Uzun Süreli Duraklar....92
5.3. Sesbükümlerinin Sözakımına Katılması....93
5.4. Ulama ve Sözakımı....95
5.5. Ölçü Durakları ve Sözakımı....96
5.6. Sözakımını Geliştirici Çalışmalar....98

6. BÜTÜN İLİŞKİSİ....104
6.1. Sesletme Metinleri....104
6.2. Metnin Anlatım Niteliği....104
6.3. Metnin İçeriksel Özellikleri....105
6.4. Metne Uygun Ton ve Tempo....106
6.5. Bütünleyici Alıştırmalar....107

7. USLÛP ÖZELLİKLERİ....111
7.1. Diksiyon Üslûbunun Ölçütleri....111
7.2. Akıcılık....111
7.3. Duruluk....111
7.4. Doğallık....112
7.5. Açıklık....120
7.6. Kuvvet....122
7.7. İmgeleştirme....124
7.8. İncelik....128
7.9. Duyarlık....129
7.10. Çeşitlilik....132
7.11. Hareket....135
7.12. Sözel Dramatizasyon....142

8. TAVIR JEST MİMİK....149
8.1. Genel Açıklamalar....149
8.2. Tavır....149
8.3. Mimik....150
8.4. Jest....150

9. UYGULAMALAR 151
9.1. Önaçıklamalar 151
9.2. Şiir Okuma (İnşat) Çalışmaları 152
9.2.1. Şiirde Sesletmeye Neler Katılabilir 152
9.2.1.1. Şiirin Müzik Yönü 152
9.2.1.2. Şiirin Dış Görünüşü 156
9.2.2. Örnek Şiirler 158
9.3. Tiyatro Ürünleri 166
9.3.1. Açıklamalar 166
9.3.2. Örnek Metin 167
9.4. Öyküleme Türleri 171
9.4.1. Açıklamalar 171
9.4.2. Metinlerle Çalışma 172
9.5. Söylev Türü 177
9.5.1. Açıklamalar 177
9.5.2. Metin Üstünde Çalışmalar 177
9.6. Düşünsel Metinler 178
9.6.1. Açıklamalar 178
9.6.2. Metin Üstünde Çalışma 178

10. SONUÇ 180

11. KURAMSAL BÖLÜM KAYNAKÇASI 182

12. ALINTI METİNLER KAYNAKÇASI 183

1. GİRİŞ

1.1. GEREKÇE

Türkçe'de diksiyon üstüne yazılmış kitap sayısı çok azdır. Aşama aşama önemli boşlukları doldurmuş ve uygulama alanında büyük yararlar sağlamış bu çalışmaların fonetik bilgilerle yeterince temellendirilememiş olması, özellikle Türk Dili ve Edebiyatı öğrencileri açısından bir kaynak boşluğu yaratmaktadır. Öte yandan, konuyla ilgilenen eğitici ve öğretmenlerin kimi zaman bu tür bilgiler yönünden daha ayrıntılı bir kaynağa gerek duydukları da gözlenmektedir. Ayrıca kitaba, her düzeydeki okul çalışmalarında yararlı olacağı düşüncesiyle, *şiir okuma* çalışmalarıyla ilgili kimi bilgi ve uygulamalar eklenmiştir. Bunların genel olarak diksiyon çalışmalarında da pekiştirici etkileri olacaktır. Uygulama bölümünde, şiir okuma (inşat) çalışmalarından sonra, tiyatro, anlatı, söylev, düşün yazıları gibi metinlerle ilgili altbaşlıklara da yer verilmektedir. Böylece, bugün artık bulunması zor olan öteki diksiyon kitaplarından belirtilen noktalarda farklılıklar gösteren ama onlarla bütünlüğü olan bir kitap oluşturulmaktadır.

1.2. SINIRLAMA VE YÖNTEM

Bu çalışma, diksiyon eğitimini Türkiye Türkçesine göre ele almaktadır. Bu nedenle, burada, bugünkü Türkçe'nin dışında ya da geçmişinde kalan sorunlara ancak konuların içinde zorunluk duyulduğu ölçüde değinilmiştir. Örneğin, fonetik değişimler daha çok eşzamanlı örneklere dayandırılmış, artzamanlı ses değişimlerine gerektiği noktada yer verilmiştir. Bu gerekçeyle, başka dillerle ilgili örnek aktarımları elden geldiğince aza indirilmiştir. Buna karşın, Osmanlıca ve Batı kaynaklı sözcüklerin konularla ilgili yönleri üstünde elverdiği ölçüde durulmuştur.

Kitapta bolca kaynak gösterilmesinin bir nedeni, Türkçe'nin çeşitli sorunları üstüne tartışmaların sürüp gitmesindendir. Diğer bir neden de, ilgisi olanların ge-

reğinde bu kaynaklardan daha kolay yararlanmaları ve en azından bu kitabı daha iyi eleştirebilmeleri içindir. Bu, aynı zamanda intihal tartışmalarına gerek bırakmayacak ve başkalarına ait görüşleri belirginleştirecek bir yoldur. Ses değişmelerinin bir bölümünde, Aksan başkanlığında, Atabey, Özel, Çam ve Pirali'nin hazırladıkları *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi*'nde kullanılan terimlere ve düzenlemeye büyük ölçüde uyulmuştur.

Kuramsal bölümde dipnot, metinler bölümünde yazar soyadı-tarih bağlacı yollarıyla iki çeşit kaynak gösterme biçimi yeğlenmiştir. Bundan ötürü arkada kuramsal bölümün ve metinlerin ayrı ayrı kaynakçaları çıkarılmıştır.

Kitap kuramsal ve uygulamalı bölümlerden oluşmaktadır. Eğiticinin önce diksiyon anlayışını geliştirmesi ve uygulamalara ondan sonra başlaması gerekir. Bu anlayış içinde, salt bir kitaba değil, kendi deneyimlerine ve başka kaynaklara başvurması daha yerinde olur. İyi bir diksiyon anlayışı, yöntem konusunda da özgünlük yaratabilir. İstenildiğinde *ses*ten başlayıp *üslûba* doğru giden bir yol da, *metinlerden* başlayıp *ayrıntılara* inen bir yol da izlenebilir. Öte yandan, kendi kendini eğitmek isteyenler de kaynaklardan yararlanarak yöntemlerini bulabilirler.

Bunun için bir *hazırlık dönemi* programlanmalıdır. Bu dönemde eğitilecek kişinin ya da kişilerin işitme durumu; sesinin olumlu ve olumsuz yanları; boğumlanma kusurları; vurgu, tonlama ve sağdeyi becerisi; solunum ve söz noktalamasında görülen yetersizlikleri; düzeyine uygun metinleri kavrama gücü; eğitime ne ölçüde hazır ve gönüllü olduğu saptanabilir. Çizelge 1, bu konuda eğiticiye bir fikir verebilir.

Öğrenci ya da kendini eğitmek isteyen kişi, kusurlarını kabullenmeli, çalışmaların önemine inanmalı ve onları hafife almamalı, varsa, utanma, çekinme, sıkılma duygularını giderek üstünden atmalıdır. Bu konuda eğiticiye de görevler düşmektedir.

Kuramsal bölümde ayrıntılara gidilmesine karşın, diksiyon eğitimi anadil eğitiminin bir bölümü olarak düşünülmekte ve bir ülkenin bütün yurttaşlarını ilgilendirdiği kabul edilmektedir. Bu nedenle Milli Eğitimin her asamasındaki öğretmenler, bu tür kitaplarla kendi deneyimlerini birleştirerek öğrenci düzeylerine göre uygulama biçimleri geliştirmeli, başka gereçler toplamalıdırlar. Kitabın örnek ve uygulama bölümleri böyle bir amaçla düzenlenmeye çalışılmış olsa da, her kitap gibi yeterli görülmeyebilir.

İyi bir uygulayıcı, kitabın amacının tek kaynak olmak gibi bir anlayışa yaslanmadığını, ancak belli ölçülerde ve bir bütünlük içinde çalışmalara yol gösterme eğiliminde olduğunu anlayacaktır.

İnanılması gereken en onemli nokta, bu tür çalışmalarla dil becerisinin, salt konuşma değil, anlama, yorumlama gibi yönlerden de önemli ölçüde geliştirilebileceğidir. Okullarda, eğitici yanı pek olmayan bigilendirmeler yerine uygulamalı

diksiyon çalışmalarının programlara alınması, müzik, resim-iş dersleri ölçüsünde önemsenmesi, yıllar önce de dilek olarak bir kitapta belirtilmişti.[1]

Bu tür kitaplar, hedeflerine, böyle bir görüş uygulamaya konduğu gün, yazılmasalar da, ulaşmış olacaklardır.

1.3. DİKSİYON NEDİR?

Sözlüklere bakıldığında, diksiyon konusunda, birbirine tamamlayan, birbirine yakın tanımlarla karşılaşılır: "Konuşulan dilin incelenmesi ve kullanılması; seslerin, sözcüklerin, vurguların, anlam ve heyecan duraklarının hakkını vererek söyleme."[2]; "Kelime seçimi, söz tarzı, ifade, üslûp."[3]; "Bir şiiri, bir nutku, bir piyesteki rolü; söylemek, okumak tarzını belirten sanat."[4]; "Tiyatro ve benzeri sözlü edebiyat ürünlerinde, dilin müzik karakterini en büyük başarı ile yaşatabilme yeteneği."[5] gibi tanımlar bunlardan kimileridir.

Bu konuda Türkçe yazılmış kitaplarda da tanımlar bunlardan çok farklı değildir: "Diksiyon demek, Lâtince manasıyla söz demek olduğuna göre Türkçede de 'demek' kelimesiyle alâkalı bulunduğu göz önünde tutulunca doğru söz söyleme sanatı diye hulâsa edilebilir. Fakat bu (doğru) bir kanunla tesbit edilemez, o daima değişen bir doğrudur."[6]

Kitabının başlarında "Diksiyon söz söyleme sanatıdır. Düzgün ve güzel konuşmanın kaidelerinden bahseder."[7] diyen Arcan, daha sonra, bunun için dilbilgisi kurallarının, sözün biçimlenip oluşumunun ve fonetik esaslarının bilinmesini ilk koşullardan sayar. Kitabının sonlarına doğru da, bu beceriyi salt tiyatro sanatçıları ile ilgili görmez, genel olarak düşünüp incelemeyi önerir ve bunu, "güzel söz söylemek, güzel konuşmak, güzel okumak, nutuk, şiir ve hitabe söylemek, konferans vermek usullerini öğretir."[8] biçiminde anlatır.

Bu ve benzeri tanımlar, diksiyon konusunda genel bir düşünce verseler de, yapılacak bütün çalışmaları daha iyi kapsamına alabilecek yeni bir tanıma ulaşmak yararlı olacaktır.

---

[1] Nüzhet Şenbay, *Alıştırmalı Diksiyon Sanatı,* Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1972, s.3.
[2] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük,* 6. baskı, Ankara: TDK yayınları, 1974, s. 224
[3] *Yeni Redhaus Lûgati,* İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat D., 1966, s. 278
[4] *Meydan Larousse,* C. 111, s. 686
[5] L.Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: Varlık yayınları, 1966, s. 39
[6] Turgut Eren, Nurettin Sevin, *Milletlerarası Fonetik İşaretleriyle Konuşma Dilimiz:* İstanbul: M.E.B. yayınları, 1947, s. 174
[7] İ.Galip Arcan: *Tiyatroda Diksiyon:* Ankara: 1947, s. 118
[8] aynı, ss. 175-176.

Öncelikle diksiyon, "söz söyleme sanatı"ndan çok "sözcüğün söylenmesi" olarak anlaşılmalıdır. Çünkü, "söz söyleme"yi ancak sözcüğün iyi söylenmesi üstün bir düzeye yükseltebilir. Sözgelimi, hatiplik sanatının başka yönlerinde ustalaşmış kimseler, boğumlanmadan tonlamaya kadar birçok kusurlarla alkış toplayabilmektedirler. Ama eğitilmiş bir dinleyici için bu alkışların çoğu yersizdir. Böyle bir durumda alkışı toplayan konuşmanın gerçek gücü değil, dinleyiciye duygu, düşünce, coşku ve belki de eğitim düzeysizliği yönünden yaklaşılmış olunmasıdır. Konuşmaları çok kusurlu kimi solistlerin kendilerini takdim ederken çılgınca alkışlanmaları, konuşmalarının dinlenmesinden değil, dinlenmemesindendir. Söz söyleme kimi zaman kaba bir etki-tepki ilişkisi yaratabilir. Ama estetik bir etki yaratabilmek için sözcüklerin güzel söylenmesi gerekir.

Sözlü anlatım biçimlerinin tümüyle ilgili bir diksiyon anlayışına ulaşabilmek için, sözcüğün salt dural anlamına değil, sözdizimi ya da metin içinde büründüğü devimsel ve yeni içerikli anlamına da dikkat edilecektir.

Sözcük insanın dil yeteneğinin doğal bir sonucudur. Başlangıçta kullanılan mimik, jest, ünleme biçimlerinden sonra, dilin gerçekliği anlamlı sözlere dönüştürmede kullandığı temel birimdir. Gerçekliğin sayısız çeşitlenmelerinin anlatımı sözcüklerle sağlandığına göre, dilin kullanımı da sözcüklerin kullanımı demektir. Ancak, sözcük kendi başına dural bir anlam taşır. Eylemler bile, adlarıyla anıldıkları zaman mastarlara hapsedilmiş gibidirler. "Gelmek" mastarı, bir eylemin kavram olarak genellenmiş, durallaşmış niteliğini dile getirir. Ama "geliyor" eylemi devimsel bir niteliği anlatır. "Masa" dendiğinde de, akla genel bir masa kavramı gelir. "Masa devrildi." tümcesindeyse, bilinen bir masaya dair yeni bir değişim anlatılmış olur. Öte yandan sözcükler, sözdizimi içinde çok değişik düşünce, duygu ve duyarlıkla yüklenebilirler. Hatta aynı sözcük, değişik ton ve vurguya göre değişik anlamlarla yüklenebilir. Bu nedenle sözcüğün söylenmesi, salt dural anlamına göre değil, kullanıldığı yerlerde kazandığı anlamlara göre olmaktadır. Demek ki sözcükler, sözdizimi ve metin içinde kazandıkları özelliklere uygun olarak seslетilmelidirler.

Sözcüğün hece ve seslerden oluştuğu çokça söylense de bu, sözcüğün anlamının hece ve seslerin toplamıyla açıklanabileceğini göstermez. Kök ya da ek durumundakilerden kimileri dışında, sözcük hecelerinin belirgin bir anlamı olduğu söylenemez. Öte yandan seslerde anlam aramak da onların değil, sözcüğün anlamından ötürü düşünülebilir. Bu da, Üçok'un belirttiği gibi, olsa olsa "nisbi bir mana"[1] olabilir. İleride de görüleceği üzere, yaratıcı şair ya da yazarların içeriklerini anlatımın ses öğesine kadar yayabilmesi mümkündür. Böyle durumlarda ses ve hecelerde göreli anlamlar ayrıca aranabilir ve sesletmeler ona göre yapılabilir.

[1] Necip Üçok, *Genel Fonetik,* İstanbul: AÜDTCF yayınları, 1951 s. 21

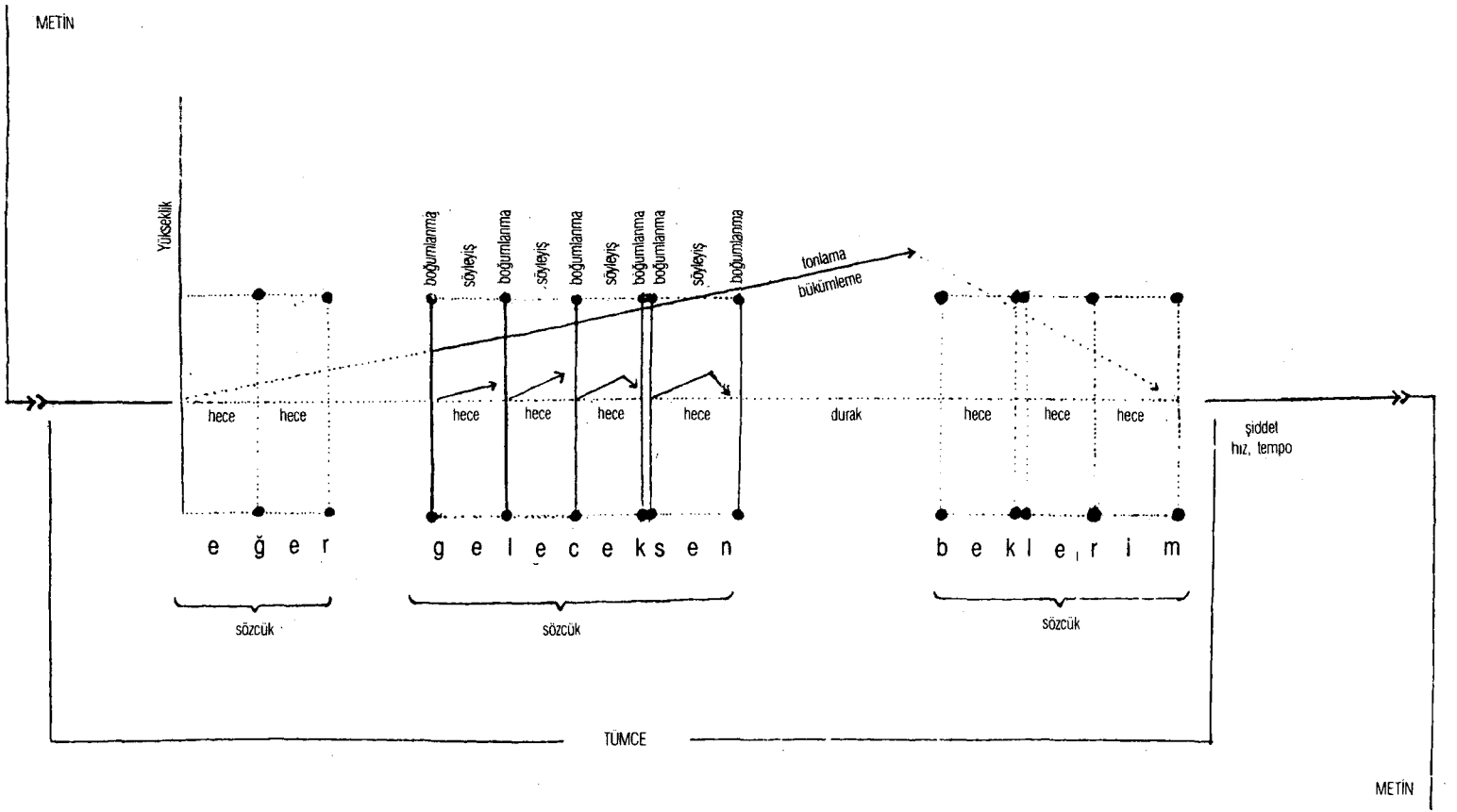
Diksiyon konusunda anlamın önemsenmesi zorunludur. Belirtilen özel durumlar dışında ses ve hecelerde anlam aramanın gereği yoktur. Anlam sözcüğün bütünlüğünde ve kullanıldığı metnin özelliğine göre düşünülecektir. Ama örneğin "şarıltı" gibi bir sözcükte ş-a-r-ı-l- ya da şa-rıl ses ve hecelerinin "nisbi" anlamını düşünmek mümkündür. Buna karşın, burada da anlamın sözcüğün bütünlüğünde aranması gerekir. Özellikle /ş/ sesi ve /şa/ hecesinin suyun sesine öykünmeyi anlatmada işlevi olduğu bellidir. Ama bunların sözcük olarak bütünleşmesi gerekir. Çünkü, aynı ses değerlerine sözgelimi "şaşı" gibi bir sözcükte de rastlanabilir. Öyleyse, diksiyonun en önemli konularından biri olan boğumlanma, sözcüğün belirginleşmesine yardımcı olmaktadır. Ama bu, seslerin anlamlı oluşlarından değil, sözcüğün zorunlu öğeleri oluşlarındandır.

Anlaşılacağı gibi, sözcüğün sesletilmesi, boğumlanma dışında birçok sorunu da gündeme getirmektedir. Bunlar, anlam ve içeriksel işleve uygun vurgu, ton, bükümleme; fonemlerin incelme kalınlaşma, uzama kısalma durumları; söz noktalaması ve sesletmeyi uygun biçimde tamamlayan mimik, tavır gibi sorunlardır.

Bunların bütünü bir arada düşünüldüğünde, diksiyon kavramı şöyle şematize edilebilir: (bkz. s. 6).

Anlatılan ve gösterilen bilgileri şöyle bir tanımın kapsamına almak, konuyu bütünlük içinde kavrama yönünden yararlı olacaktır:

Diksiyon; konuşulan bir anadilde ya da bir dilde, sözcüklerin dural anlamlarına ya da metin içinde kazandıkları içeriksel niteliklere göre, gerekli boğumlanma, söyleyiş, soluk baskısı, şiddet, yükseklik, akış ve tempo içinde sesletilmesi becerisidir. Jest, mimik, tavır gibi hareketler ise bu beceriye dıştan katılırlar.

METİN
Yükseklik
boğumlanma
söyleyiş
boğumlanma
söyleyiş
boğumlanma
söyleyiş
boğumlanma
boğumlanma
söyleyiş
boğumlanma
tonlama
bükümleme
hece
hece
hece
hece
hece
hece
durak
hece
hece
hece
şiddet
hız, tempo
e ğ e r
g e l e c e k s e n
b e k l e r i m
sözcük
sözcük
sözcük
TÜMCE
METİN

ÇİZELGE 1

Değerlendirme Çizelgesi

	HAZIRLIK DURUMU							BOĞUMLANMA							DİĞER SESLETME ÖĞELERİ						ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ										MİMİK		TAVIR
	Ruhsal Yatkınlık	İşitme Durumu	Solunum Durumu	Ses Niteliği[1]	Ses Kategorisi[2]	Yerel Özellik	Kavrama Gücü	Çeşitlilik	Pekteklik	Gılama	Atlama	Ekleme	Tutukluk	Kekemelik	Hece Süresi	Ulama	Vurgu	Ton	Tonlama Bükümleme	Durak Noktalama	Akıcılık	Durulluk	Doğallık	Açıklık	Kuvvet	İmgeleme	İncelik	Duyarlık	Çeşitlilik	Hareket	Canlılık	Jest	Mimik	
				[1]Zayıf İnce Tiz vb.	[2]Tenor alto vb.																													

1. Bu çizelge örnektir; bölümlerine istenildiği ölçüde ekler yapılabilir.
2. Çizelgeyi öğretmen tek tek her öğrenci ya da bütün grup için düzenleyebilir.
3. Çizelge, gerçekleştirilme olanaklarına göre, haftalık, aylık ya da daha farklı dönemlere göre doldurulup çalışmalar denetlenebilir.
4. Çizelge, parçadan bütüne doğru bir yöntemde bile bütün bölümleri işaretlenerek doldurulursa daha yararlı olabilir.
5. İlgili bölümlere artı, eksi, çarpı gibi işaretler koymak yeterlidir; buna karşın "ses niteliği" bölümündeki gibi, yazıya ya da harfle işaretlemeye başvurulabilir.
6. Çizelge aşama aşama değerlendirildikten sonra, dönem sonunda elde edilen sonuç, ayrıca değerlendirilmelidir.
7. Çizelgeyi düzenlemek için ilgili terimlerden ne anlaşıldığı iyice belirginleşmelidir.

2. SES VE DİL SESLERİ

2.1. SES NEDİR?

Önceki bölümde, diksiyon kavramının *sözcüğün sesletilmesi* olarak anlaşılması gereğine değinildi. Sözcükler, yargılı anlatımın temel öğesi olan tümce (cümle)yi oluştururlar. Sözcüğün öğeleri hece ve seslerdir. Demek ki, ses olmadan konuşma gerçekleşemez. Bir başka deyişle konuşma, bir fonasyon olayıdır. Onun için, burada, öncelikle "ses", sonra da "insan sesi" ve "dil sesleri", gerekli yönleriyle gözden geçirilecek ve oradan "Türkçe'nin Sesleri"ne geçilecektir.

Genel anlamda ses, işitme yoluyla alınan izlenimleri anlatır. Sesin niteliği, titreşimi yaratan kaynaktan bu enerjiyi duyumsayan alıcıya ulaşma durumunda anlaşılır. İnsan, sesi, duyusal-algısal-çözümsel/bileşimsel bir süreçte alır. Bu süreç, hayvanlar için salt duyusal plândadır. Ne ki, insan her titreşimi ses olarak duyamaz. Duyabildiği sesler, 16-20.000 Hz. arasındadır. Konuşma sesleri ise 500-4000 Hz. arasındadır.[1] Çeşitli hayvanların işitme sınırı ise daha üst sınırlardadır. Sesin saniyedeki titreşim sayısına *frekans* ya da *perde* denilmektedir. Sesin perdesi ya da *ton*u, titreşimin niteliğini de anlatır. Bu anlamda üç türlü sesten söz edilmektedir: 1. *Pür ton ses* (basit sinizoidal bir eğri gösterir.). 2. *Kompleks ses* (pür ton sesın çevresinde harmonikleri olanıdır.). 3. *Gürültü sesleri* (birbiriyle ilintisiz frekans kırıntılarıdır.).[2] Daha özet bir ifadeyle gürültü, ahenksiz tonlu seştir.

Sesle ilgili bilgilere, gerekeceği için, üç niteliğini de eklemelidir. Çünkü, fonasyon, daha doğrusu, konuşma konusu bu niteliklerle ilgilidir.

1. *Şiddet:* Sesin yarattığı etkinin gücüdür. Aynı tondaki seslerin hafif ya da kuvvetli oluşunu anlatır. İnsan sesinde bu, akciğerlerden çıkan hava akımının kuvvetine bağlıdır.

---

[1] Prof. Dr. Övünç Günhan, "İşitme ve Fonasyon Üstüne Fizyolojik Bilgiler", Ege Üniversitesi Tıp. Fakültesi KBB Kürsüsü (düz.) *Ses ve Konuşma Bozuklukları Simpozyumu,* İzmir, 1980, s. 16.

[2] aynı.

2. *Yükseklik:* Kalın sesleri ince seslerden ayıran niteliktir. İnsan sesinde, akciğerlerden gelen hava akımıyla ses kirişlerindeki titreşim sayısına bağlıdır. Buna göre, *pes ses* (göğüs sesi), *tiz ses* (kafa sesi) olarak bölümlendirilir. Orta yükseklikteki sesten başka gırtlaktan çıkarılan ve özel durumlar dışında konuşmada pek kullanılmayan *gırtlak sesi* vardır.

3. *Tını:* Farklı cisimlerin titreşimlerinden aynı yükseklikte çıkan seslerin birbirinden ayırımını belirten niteliktir. İnsan sesleri, tınlama yönünden, 1. *açık tını,* 2. koyu tını, 3. *orta tını* olmak üzere üçe ayrılır. Açık tını kafa sesiyle, koyu tını göğüs sesiyle, orta tını da rahat ve zorlamasız orta seslerle denk düşünülebilir. Yani bir insan, sesinin tınlama niteliğini yükseklik durumuna göre ayarlayabilir. Ancak, farklı insanların seslerini de böyle bir kategoriye sokmak mümkündür. Nitekim müzikte kadın ve erkek seslerinin kalınlık ve inceliğe göre ayrılması da bir anlamda bunu dile getirir. Ancak, bu seslerin, örneğin bas bir sesin açık koyu ve orta tınılarının olabildiği unutulmamalıdır. Bu yönüyle sesleri altın, gümüş, tunç sesler[1] olarak ayıranlar da vardır. Sesin tınlama rengi, yüksekliğe olduğu gibi şiddete göre de bir ölçüde değişebilir. Duygulu ve etkileyici seslere altın, tatlı yumuşak seslere gümüş, kararlılık, kesinlik belirten seslere tunç ses gibi adlar verilmesi, bu seslerin dural bir tınlama rengi olduğunu göstermez.

Seslerin, burun, dudak, boğaz, diş sesleri diye ayrılması ise tınıdan ayrı bir kategoride düşünülmelidir. Ancak, bunların kişilerde görünmesi durumuyla tını niteliği arasında bir ölçüde ilişki kurulabilir. Kaldı ki, bu tür ses kategorileri, ulusların dillerindeki fonasyon özelliklerini anlatmak için de kullanılabilir. Fransızca'da dudak, İngilizce'di diş, Almanca'da boğaz sesi özelliklerinin öne çıkması gibi.

Burada birinci derecede önemli olan, insanın konuşmaya göre sesinin tınısını ayarlayabilmesidir. Örneğin, hoş etki bırakan öyküler, masallar, içtenlik etkisi bırakan söyleşiler için açık tınılı bir ses kullanılır. Mantıksal anlatıma dayalı metinler, özdeyişler orta tınıyla, umutsuzluk, derin acılar, ıstıraplar canlandırılırken koyu tınıyla seslendirilir.

Aşağıdaki metinler üstünde çalışma yapılabilir.

Açık tınıyla

Çıktım tavan arasına, bir kırık sandık buldum. Açtım baktım: İçinde bir kırık altın. Almayacaktım ama aldım
Sarıdır diye,

[1] Legouvé'den aktaran Arcan, ön. ver., s. 17.

Ordan gittim İstanbul'a, bir kâse yoğurt aldım
Durudur diye,
Dokuz yüz doksan dokuz testi su kattım
Koyudur diye,
Sultan Ahmet minarelerini belime soktum
Borudur diye,
Tophane güllelerini cebime doldurdum
Darıdır diye,
Nacağı aldım Kapalı-çarşı'ya daldım
Kordur diye,
Akdeniz'e girdim
Kıyıdır diye,
Ortasına bastım
Kurudur diye,
Selimiye camisinin duvarına dayandım
Yalıdır diye,
Ağır-Dağı'na bir tekme vurdum
Geri dur diye,
Bir atım vardı, satıcı oldum, almadılar
Dorudur diye,
Üçlük beşlik verdiler beğenmedim
İridir diye,
Sade Osmanlı lirası verdiler almadım
Sarıdır diye,
Beni aldılar tımarhaneye götürdüler
Delidir diye,
İki adam geldi şâhitlik etti
Veli oğlu velidir diye,
Tımarhaneyi dürdüm katladım sırtladım
Halıdır diye,
Beş on sopa vurdular
Yeridir diye,
Beni padişaha bildirdiler
Delidir diye,
Padişahtan ferman çıktı
Bırakın, onun eski
huyudur diye

(Boratav, 1958: 54-55)

KEDİ'den

Kedi ne biçimli, ne güzel hayvandır! Yalnız irilerini, koca koca tüylülerini demek istemiyorum. En çalımsızında, hastalıklısında, saka-

tında bile bir zariflik vardır. Hele temizlenmesine bayılırım. Hani ön ayaklarından birini şöyle yana sarkıtıp da göğsünü yalaması vardır, baktıkça içim açılır. Sonra iğrenmiş gibi, titizlenmiş gibi gözleri bir tuhaf bakarak dilini bir de sırtına vurur... Ufacık bir lâstik top, daha iyisi takur tukur yuvarlanan bir ceviz arkasından sırtını kaldıra kaldıra koşan kediye ne buyurulur?

(Ataç, 1967: 98-99)

Orta tınıyla:

Cesaret : Korktuğunu belli etmemek.
Çocuk : Ailenin gerçek reisi.
Cüce : Büyük adamların yakından görünüşü. (31)
Dostluk : Fırtınalı havalarda içi dışına dönen bir şemsiye. (34)
Lisan : Çok uzağı vurabilen bir silâh. (44)
Neşe : En doğru filozofluk. (49)
Vefa : Köpeklerin fazileti
Yalnızlık : Siyah camlı gözlük (50)

(Âli Bey, tarihsiz)

Not: Direktör Âli Bey'in bu sözleri tiz sınırda bir orta tınıyla söylenmelidir.

Yalanı söküp atmadan hakikati dikmeye kalkışma; tutmaz. (74)

El, her iş gibi, alkıştan da yorulur. (51)

Ne yapayım, diye düşünmektense birşey yapma, düşün! (85)

İyi fikirler doğru dimağlardan (beyinlerden) güzel fikirler ince dimağlardan doğar. (87)

(Cenab Şahabeddin, 1978)

Bir kitapta herşeyi bulan bütün kitapların düşmanıdır: Herşeyi bulduğu kitabın bile.

Kitapların en güzeli henüz yazılmamış olanıdır.

(Eyüboğlu, 1981: 365-366)

EDEBİYATTA ÜÇ BOYUT

Amerikan eleştiricilerinden biri, eşya gibi edebiyatın da kendine göre üç boyutlu olabileceğini ileri sürüyormuş. Eşyada en vardır, boy

vardır, bir de derinlik vardır; bunlara karşılık edebi eserlerin de *genişlik, derinlik,* ve *yükseklik* gibi üç boyutu olduğu olduğu söylenebilir diyormuş. Gerçekten büyük yazarlarda bu boyutların üçü de bulunur, bir kısmında ikisi görünür, çoğundaysa ancak biri. Eleştirici birkaç Amerikan yazarını bu denemeden geçirmiş ve bugünkü yazarların çoğunun iki boyutlu kaldığın yargısına varmış.

Buluş hiç fena değil; insanı epeyice yerinde yargılara vardıran bir buluş. Hem eskiler kadar yeniler için de aynı kolaylıkla kullanabilecek bir yol. Boyutların (ölçüsü bol bol tutulmak üzere) üçü birden ancak dünyanın Homeros, Dante, Shakespeare gibi birkaç sanatçısında bulunsa gerek. Ama kendi edebiyatımızın adamlarında da bu boyutları arayarak vaktimizi zevkli hem faydalı geçirebiliriz.

Örneğin son elli yıla bakarsak: Halit Ziya Uşaklıgil'de genişlik yok, derinlik ve biraz da yükseklikten söz edilebilir. Hüseyin Rahmi Gürpınar epeyice genişliği var olan bir yazar, derinliği ise az, yüksekliği hemen hemen hiç yok. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nda yükseklik Uşaklıgil'den daha az, ama derinlik daha çok; darlığına ise epeyice dar. Reşat Nuri Güntekin'e gelince, onda sade bir genişlik var; "Yeşil Gece", "Acımak" gibi sondajlar derine gitmeden kalıyor. Sabahattin Ali biraz genişliğe biraz da yükseklik katıyor, iki boyutlu oluyor. Sait Faik Abasıyanık da onun gibi; ancak, onunkiler yükseklikte derinlik, yoksa genişlikten çok uzak.

(Burian, 1964: 80-81)

Koyu tınıyla:

YABAN'dan

Dünyadan elini eteğini çekmemiş bir kimse için Anadolu'nun bu ücra köşesinden daha uygun neresi bulunabilir? Ben burada diri diri mezara gömülmüş gibiyim. Hiçbir intihar bu kadar şuurlu, bu kadar iradeli, bu kadar sürekli ve çetin olmamıştır.

Daha otuz beşimize basmadan herşeyin bittiğini, her işin tamam olduğunu; aşkın, arzunun, ümit ve ihtirasın artık bir daha uyanmamak üzere sönüp gittiğini kendi kendimize itiraf etmek; kendi kendimize bütün saadet ve muvaffakıyet kapılarının kapandığını söylemek ve gelip, burada bir ağaç gibi yavaş yavaş kurumağa mahkûm olmak.. Böyle mi olacaktı? Böyle mi sanmıştım? Lâkin işte böyle oldu ve böyle olması lâzımdı.

(Karaosmanoğlu, 1932: 5)

İLHAN KAFİYESİ İLE BİTEN GAZEL

Boyuna birşeyler unutuyoruz
Yola çıkacakmışız gibi her an
Akla kara gelgitinde yitiyor
Üzerine titrediğimiz zaman
Son günlerin pişmanlığı da zor
Boşa gitmiş hissiyle dolar inssan
Dur desek de durmaz deveci sağır
Yükünü sardı sarmaladı kervan
Elimizden birşey gelmiyor eyvah
Hay ile huy üzre gidiyor İlhan

(Demiraslan, 1981: 55)

Dikkat Edilecek Kimi Noktalar

1. Çalışmaların başlangıcında olunsa bile, metinlerin anlamları mutlaka kavranmaya çalışılmalı, buna karşın, uygulamada istenenler dışında başka noktalarla fazla ilgilenilmemelidir.

2. Açık tının kafa, koyu tının göğüs sesiyle çıkarılabileceği unutulmamalıdır.

3. Orta tında sesin tiz ve pes sınırlara yaklaşabileceği, ama bunun metnin özelliğine bağlı olduğu bilinmelidir. Tersinlemeli anlatımda, konuşma bükümlerinde olduğu gibi.

4. İnsan sesindeki tınlama, öteki cisimlerinkinden farklı olarak, istekle ya da istek dışı nedenlerle değişikliklere uğrayabilir. Heyecan, çekingenlik, ses ayarlama, şiddet, hız ve tempo değişiklikleri bunlardandır.

Sesle ilgili bu açıklamalardan sonra, insan seslerinde görülebilen ve çalışmayla giderilebilecek kusurlar üstünde durmak gerekir.

2.2. DÜZELTİLEBİLİR SES KUSURLARI

Her insanın kendine özgü bir sesi olduğu kabul edilse bile, eğitilmemiş kimi seslerin dinleyicide olumsuz etkiler uyandırabildiği bilinmektedir. Gülünç, anlaşılmaz, iyi işitilmeyen, ton ve akış yönünden kendi ortalamasını bulamamış, aynı sözcüklerdeki ses değerlerini farklı veren, tekdüze, konuşma noktalaması olmayan, ses bükümlerine dikkat etmeyen biçimlerde konuşan insanlara zaman zaman rastlanmaktadır. Tüm bunlar, diksiyon eğitimini yakından ilgilendirmektedir; gelecek konularda da üstlerinde durulacaktır. Fakat sağlıklı bir diksiyon çalışması için, eğitilecek insanların ses niteliklerinin tanınması gerekir. Ses yönünden ku-

surlu insanların ilkin bu yönde eğitilmeleri zorunludur. Hekimlik müdahalesini gerektirenler dışında eğitilebilir ses kusurları, zayıf, titrek, ince gibi adlandırılan ses kusurları kimi alıştırmalarla giderilebilmektedir.

2.2.1. Zayıf Ses

Sağlık bozukluğu, ciğer ve solunum organlarındaki bozukluklar, eğitimsizlik, hafif konuşma alışkanlığı ya da doğuştan zayıflık gibi nedenlerle ortaya çıkan ses zayıflığı, kimi alıştırmalarla düzeltilebilir bir kusurdur. Bu konuda şu alıştırmalar önerilmektedir:

1. Soluk verirken giderek artan bir şiddetle /a/ sesini çıkarınız.
2. Birdenbire aynı şiddeti koruyarak sesi çıkarınız.
3. Sesin şiddetini çoğaltıp azaltınız.
4. Birçok kez sesin şiddetini çoğaltıp azaltarak ses çıkarınız.
5. Kısa soluk vererek olduğunca gür biçimde ses çıkarınız. Bu alıştırmayı en az yoran orta tonda yapmaya dikkat ediniz. Diğer dördünü birer soluk verişte uygulayınız.[1]

Bu tür alıştırmaların çalışmalar içinde daha değişiklerini bulmak da mümkündür.

1. Orta sesle aynı tonda bir soluk verişte ses çıkarmak;
2. Orta tonda hafiften gittikçe şiddetlenerek en şiddetlide birden kesmek;
3. Aynı biçimde en şiddetliden başlayıp en hafife inince birden kesmek;
4. Orta sesle gittikçe şiddetlenerek başlayıp hafiften şiddetliye, şiddetliden hafife geçerek bir soluk verişte ses çıkarmak;
5. Orta sesle en şiddetliden en hafife, en hafiften en şiddetliye bir soluk verişte ses çıkarmak.
6. Bir süre sonra aynı çalışmaları kalın sesle; geçen süre kadar bir zaman geçtikten sonra çalışmayı orta, kalın, ince seslerle sürdürmek. Ve sonuç alıncaya kadar çalışmayı bırakmamak. Bu süre ilk 3-15 dakika, 12 gün sonra arttırılarak üçüncü aşamada yine 12 günlük ara olarak[2] verilse de çoğaltılıp azaltılabilir.

[1] Şenbay, ön. ver. s. 18.
[2] Arcan, ön. ver. s. 22-23.

2.2.2. Titrek Ses

Ses titrekliği diksiyon için kusur sayılır. Bunu düzeltmek için ünlülerin çıkarılmasından yararlanılır. Önce kısa süreli ve az sesle, sonra az daha gür ve az daha uzun süreli biçimde çıkararak; giderek de bunu sürekli artırarak yapılacak alıştırmalardan sonuç alınmaktadır. Ne ki, çalışmayı sonuç alıncaya kadar sürdürmek, çalışmalar sırasında dikkatli ve denetimli olmak gerekir.

2.2.3. İnce Ses

"Haremağası sesi" de denilen bu bozukluk için, *Fournié yöntemi* uygulanmaktadır:

1. Ağzı açıp olabildiğince derin ve düzgün soluk alınız; soluğu verirken gırtakta bir kasılma olmadan ses çıkarmaya çalışınız. Temiz bir ses elde edene değin uzun süre sabırla çalışınız.

2. Sonra hecelere geçiniz. Bir heceyi söylerken solukla birlikte sesi de çıkararak ve uzatarak heceyi tamamlayınız. Sonra diğer heceye geçiniz.

3. Bir kitaptan, her birinde soluk aldıktan sonra pes tonda heceleri okumaya geçiniz. Hiçbir aşamada tiz tona çıkmayınız.

4. Çalışmayı kesintiye uğratmayınız ve günlük konuşmalarınızda bile tiz tona çıkmamaya dikkat ediniz.

2.2.4. Kısık Ses

Gırtlaktan gelen ve "papas kısıklığı" olarak da adlandırılan bu kusur, gırtlak kaslarının içten basıncıyla sesin altta sıkışıp alçalmasından doğar. Bu durumda ses hem boğulur hem kısılır. Seslerin çıkarılışındaki bozukluğa aldırmayan eğitimsiz insanlarda belirgin duruma gelmektedir.

Boğuk ve kısık sesler için kapalı dudaklarla şarkı mırıldanmadan yararlanılabilir. Mırıltının burun ve gırtlaktan yapılmaması gerekir. Bunun için kafa sesi kullanılmalıdır. Sesi kuvvetlendirmek için göğüs sesine de başvurulabilir. Bu çalışmanın diğer kusurları gidermede de etkisi olabilmektedir. Dudakları kapayarak günün her saatinde ve her uygun ortamda böyle mırıltılar çıkarılmalıdır. Uzun melodi mırıldanarak her sesin birkaç saniye uzatılıp tutulması bu çalışmayı kuvvetlendirir. Alıştırmalar en az 30 gün sürmelidir. Kapalı dudaklarla mırıltıyı sürdürürken, sesi değiştirmeden yavaş yavaş ağzı açıp kapama çalışmaları, kısıklığı gidermede yardımcı olacaktır.[1]

---

[1] Herbert N.Casson, *Söz Söylemek Sanatı "Retorik"*, (çev.) Ertuğrul Muhsin, İstanbul: 1937, ss. 35-38.

2.2.5. Başka Alıştırmalar

Hımhımlık, gırtlaksılık, burunsuluk, cılızlık, tınısızlık olarak adlandırdığı kusurlara karşı, Suat Taşer, sesi öne getirme ve tınlamayı kolaylaştırma alıştırmalarını önermektedir.

1. /f/, /v/, /s/, /d/, /b/, /m/, /n/, /r/, /l/ ünsüzlerini ünlülerin her biri ile birleştirip düzenli ve sürekli söylemek.

2. Tın çalışmalarında "hım" hecesinden yararlanmak: Bu çalışma oturarak, zorlamasız, yavaş olarak sürdürülmeli, /m/ üzerinde durulmalıdır. Daha sonra "han, hen, nan, nen, na, no, ni... mana mana, mono mono, mini mini heceleriyle çalışma geliştirilmelidir.

3. Sese gen kazandırmak amacıyla sesi fırlatma çalışmaları yapmak: "pa, pe, po, ba, be, bi, bo, da, de, di, do... heceleriyle sürekli çalışarak.

Taşer, bunlara geçmeden plânlı çalışmayı, her alıştırmadan önce de 5 dakikalık gevşeme çalışmalarını, çalışanların birbirini izleyerek eleştiri yapmalarını önerir.[1]

Burundan rahat geçiş sağlamak için, derın soluk aldıktan sonra /m/, ardından da /n/ genizsilerini verilen solukla mırıldanmak; bunu sesleri yer değiştirerek sürekli yapmak; sonra bu iki ünsüz arasına önce /i/ ardından /a/ gibi ünlüleri getirek oluşan heceleri mırıldanmak yarar sağlayabilir.

2.3. DİL SESLERİNİN OLUŞUMU

2.3.1. Genel Açıklamalar

Sesle ilgili bilgilerden sonra dil seslerinin oluşumuna geçerken daha özel bir alana gelindiğine dikkat edilmelidir. Anlaşılacağı üzere "ses" başka, "insan sesi" başka, "dil sesi" başka anlamları içerir. Ama görüldüğü gibi, sesle ilgili bilgiler insan sesini tanımada yardımcı olmaktadır. Bunun gibi, fonetiğin inceleme alanına aldığı insan seslerini, yani dil seslerini tanımada da bu bilgilerin yardımı olmaktadır.

Fonetik, dil seslerini inceler. Diksiyonsa, bu seslerin anlatımda kullanılan sözcükler içinde doğru çıkarılmasına eğilir. Bunun için, ses, boğumlanma, vurgu, ton gibi konularda bu bilgi alanından yararlanılacaktır.

Dildeki en küçük öğe sayılan ses, sözcüğün, kökün, ekin ve hecenin daha küçük parçalar bölünemeyen öğesidir. Ama, fizik olarak seslerin bölünebilmesinden söz edilebilir. Ikili, üçlü ünlüler; /c/ ünsüzünün /d/, /j/ ünsüzlerine bölünebilmesi gibi.

---

[1] Suat Taser, *Örneklerle Konuşma Eğitimi*, İstanbul: Örgün Yayınlar, 1980, ss. 136-138.

Dillerdeki sesler, sayıları ve nitelikleri yönünden birbirlerine yakındırlar. Çoğu bütün dillerde bulunmakta, pek azı kimi dillerde bulunup kimilerinde bulunmamaktadır. Buna karşın her dilin kendine özgü fonetik özellikleri vardır. Bu nedenle, her dilin diksiyon özellikleri de birbiriyle ayrılıklar göstermektedir. Bu yalnız seslerde değil, vurgu, ton, tonlama gibi birçok konuda da böyledir.

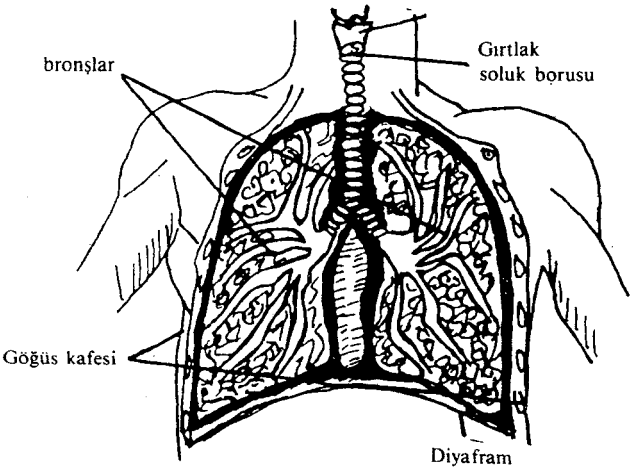
Dil sesleri kendi başlarına bağımsız olarak oluşmazlar. Bunlar, ünleme, yansıma, sözcük ve sözdizimi gibi belirgin ya da belirsiz anlamlı birimlerin oluşumuyla ortaya çıkmışlardır. Ses olarak ayrıştırılmalarıysa konuşmanın başlangıcından çok sonraya, yazının sözcükleri sesle karşılama dönemlerine rastlar. Bu gerçek bile, diksiyon çalışmalarına seslerden değil, daha büyük birimlerden başlanması gereğini düşündürmektedir. Bunun içindir ki, ileride yapılacak boğumlanma çalışmalarında, ünsüz için zaten olanaksız olan tek tek sesleri çıkarma biçimi değil, onların bulundukları birlikler içinde çıkarılması yolu izlenecektir. Ne ki, seslerin özelliklerinin tanınması çözümleyici yöntemde de gerekli olacaktır.

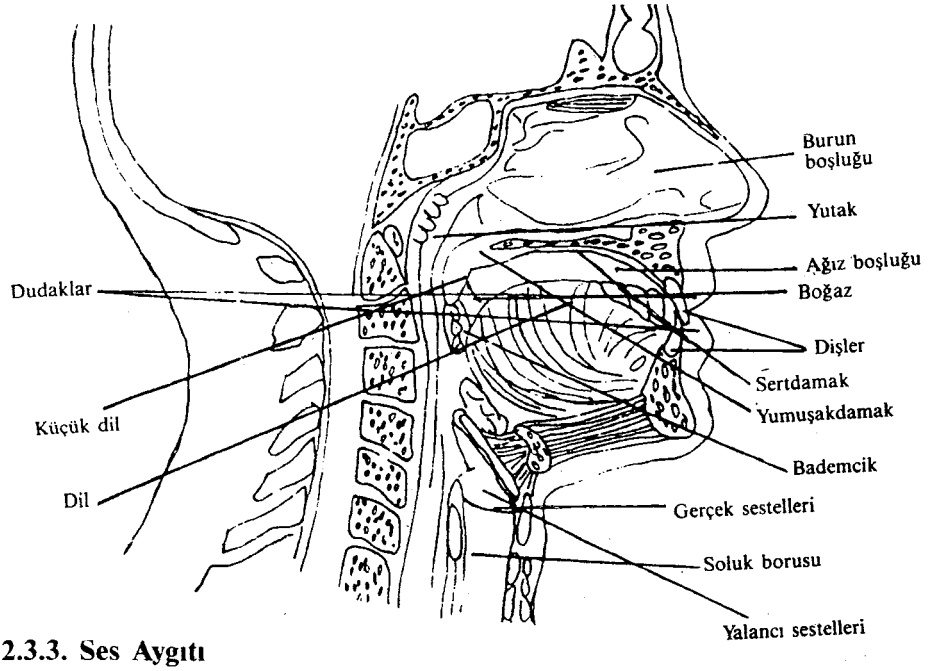
Seslerin oluşumu denince, onların söylenen anlamlı birlikle, ses aygıtından ve boğumlanma nokta ya da bölgesinden geçen havayla titreşim yoluyla gerçekleşmesi anlaşılır. Ünsüzler boğumlanma noktasından, ünlüler boğumlanma bölgesinden oluşurlar. Sesler, akciğerlere dolan havanın dışarıya çıkması sırasında oluşurlar. Bu oluşum, akciğerler, soluk borusu, gırtlak, yutak, ağız ve burun boşluklarına, yani *solunum* ve *ses aygıtlarına* bağlıdır. Bu aygıtları tanımak yararlı olacaktır.

2.3.2. Solunum Aygıtı

Solunum aygıtının asıl görevi, vücuda oksijen sağlamak, içerdeki karbondioksit ve su buharını dışarıya atarak yaşamayı sürdürmektir. Ses için gerekli enerji de bu aygıtla sağlanır. Ana organı *akciğerler*dir. Akciğerler, karın ve göğüs boşluğunu ayıran *diyaframın* üstündedirler. Her iki yandaki kollarıyla soluk borusuna bağlanırlar. *Bronş* denen bu anakollar akciğerler içinde birçok kola ayrılırlar. Gittikçe çoğalıp küçülen bu dallara *bronşçuk* denir; uçlarında *hava kesecikleri* vardır. Alınan havayla hava kesecikleri dolar ve akciğerlerin oylumu büyür; verilen havayla boşalıp küçülür. Normalde düz duran diyafram bu hareketlerle alçalıp yükselir. Diyaframla birlikte göğüs boşluğu da büyüyüp küçülür. Soluk alırken göğüs kasları, verirken karın kasları ve diyafram hareketlenir. Fonasyon, genellikle havanın boşalması sırasında oluşur. Ses çıkarma, soluk vermeyi edilgenleştirir; karın sırt ve kaburga kaslarını harekete getirir.

Tüm bunlar, solunumla konuşma arasındaki ilişkiyi de kendiliğinden ortaya koymaktadırlar. Bu nedenle diksiyonda solunumun büyük rolü vardır. İlerde solunum konusuna yeniden dönülecektir.

2.3.3. Ses Aygıtı

Solunum aygıtının devamı olan ses aygıtı, gırtlaktan başlar, boğaz, ağız ve burunla tamamlanır. Bunların oluşturduğu yola *sesyolu* denir. Sesyolu üstündeki organların en önemlisi sesin oluşmasını sağlayan *gırtlak*tır.

Gırtlak, soluk borusunun üst kısmındadır. Soluğu sese dönüştüren bir işlevi vardır. Dört çeşit kıkırdaktan oluşmuştur. 1. *yüzüksü kıkardak* (gırtlağın tabanını oluşturur); 2. *kalkansı kıkırdak* (yüzüksü kıkırdağın üstünde, açılmış kitap gö-

rünümündedir, erkeklerde daha belirgindir); 3. *ibriksi kıkırdaklar* (üçgen piramidi biçiminde, kalkansı kıkırdağın üstündedirler); 4. *armutsu kıkırdak* (en üsttedir, gırtlak kapağının dokusu oluşturur). Gırtlak ve soluk borusu kafatasına bağlıdır. Onları bağlayan kas, gırtlağın yukarı çekilebilmesini de sağlar. Gırtlak kapağı, yutarken yemeğin soluk borusuna kaçmamasında rol oynar. Gırtlağın içinde sümüksü bir zar vardır. Yüzeyini çok katlı, titrek tüylü bir epitel kaplamaktadır. Bu zar, gırtlak boşluğunun içine doğru, iki yandan karşılıklı bir çift kıvrım oluşturur. Gırtlakta, alttaki sert kas kıvrımları, sesin oluşmasına yardımcı olur. Bunlara *gerçek ses dudakları* denir. Yumuşaklıkları nedeniyle sesin oluşmasında doğrudan etkileri olmayan üstteki kas kıvrımlarına da *yalancı ses dudakları* adı verilir. Ses dudakları, ön uçlarıyla kalkansı kıkırdağın iç köşelerine; arka iki ucuyla ibriksi kıkırdakların alt iç köşelerine bağlıdır. Ses dudakları arasında, havanın girip çıkmasına yarayan *sesyarığı* yer almaktadır. Gerçek ve yalancı ses dudakları arasında, *gırtlak karıncığı* denen tınlatıcı işlevde boşluklar vardır. İlk tınlama boşluğu burasıdır. Gerçek ses dudakları önde bitişik, arkada açılır kapanır durumdadırlar. Solunum sırasında aralanırlar. Dudaklarla sesyarığının bu açık bulunma durumu, *dinleme* ya da *susma durumu* diye adlandırılır. Susma durumunda ses dudakları birbirinden epeyce ayrılır; sesyarığı da üçgen biçiminde açık olur ve hava akımı buradan kolay ve gürültüsüzce geçer. ç, p, s, ş, t gibi ötümsüzler, ses dudaklarının bu durumunda çıkarılırlar. İbriksi kıkırdakların yardımı ve gerçek ses dudaklarının birbirine yaklaşıp bitişmesiyle sesyarığının kapanması durumunda, akciğerlerden gelen hava bitişik olan ses dudaklarına çarpar ve bunların kenarını titreştirerek ilgili sesleri oluştururlar. Bu durum *ses durumu* diye adlandırılır. Ünlüler ve ötümlü ünsüzler bu durumda çıkarılırlar. Ses dudaklarının birbirinden az ayrık olduğu *fısıltı durumunda* ses oluşmaz. Ses teli titreşimlerinin oluş mekanizmasını açıklayan çeşitli fonasyon kuramları[1] varsa da bunlardan burada söz edilmeyecektir. Genel anlamda *sesleşme,* konuşurken bir miktar havanın akciğerlerden gırtlağa gelerek gerçek ses dudaklarının titreştirmesi ve bu titreşimlerin gırtlak karıncığında güçlenerek boğaz boşluğuna geçmesi ile açıklanmaktadır. Belirtildiği gibi, ses dudakları, ünlülerle ötümlü ünsüzlerin oluşumuna katılmaktadır. Konuşma organlarının birlikte ya da kendi başlarına hareketleri sonucu, ağızın belirli durumuyla dil seslerinin oluşmasına *boğumlanma* denir. Ünlüler bir *boğumlanma bölgesine,* ünsüzlerse bir *boğumlanma noktasına* göre oluşurlar. Bu nedenle ünlüler için *söyleyiş,* ünsüzler için *boğumlanma* terimleri kullanarak bu ayırımı değişik bir deyimlemeyle yapanlar da vardır[2]. Ancak, bunu yaparken ünlüleri boğumlanma dışında düşünmek doğru değildir. Bir ünlü çıkarılırken dilin ağızda bir bölgeye toplandığı, ünlüleri birbirinden ayıran nitelikleri belirlediği unutulmamalıdır. Aksi durumda yalnızca tek ünlüden söz

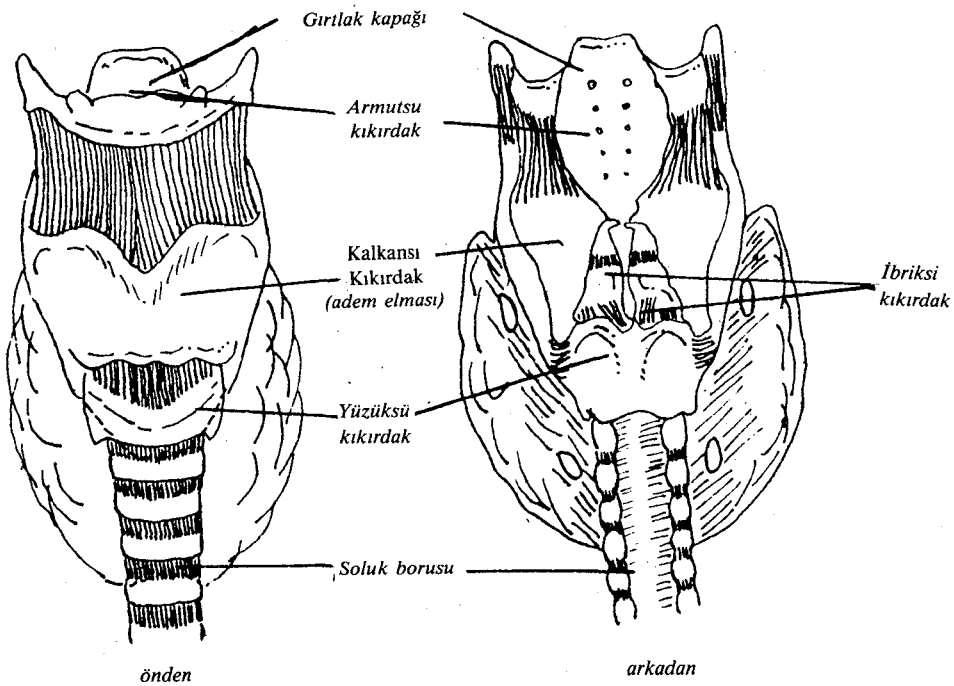
[1] Günhan, ön. ver. s. 27.

[2] Nüzhet Şenbay, *Herkes İçin Diksiyon Sanatı El kitabı,* Ankara: TRT Personel Daire Başkanlığı Eğitim Müdürlüğü Yayınları, (tarihsiz), s. 18.

açılabilirdi. Ünsüzler çıkarılırken de, ses dudakları dahil, sesyolunun birçok bölgesinde kapanan ya da daralan bir nokta olur ki, ünsüzlerin ayrı ayrı nitelikleri bu hareketlerle belirlenir. Bu noktalara, *boğumlanma noktası* adı verilmektedir.

Sesin şiddeti, iki ses telinin arası altındaki basınca, yüksekliği ise ses telinin gerginliğine bağlıdır.

Gırtlağın Görünüşü

2.3.4. Türkçenin Sesleri

Her dilde aynı görünen sesler bile, çeşitli nedenlerden ötürü birbirine eşit değerde değildirler. Ya da çoğu kez durum böyledir. Örneğin Fransızca'daki /n/ ile Türkçe'deki /n/ sesleri, genellenmeleri durumunda bile eşdeğer sesler sayılamazlar. Yine Türkçe'de açık ve kapalı /e/ sesi, Fransızca'da /ai/, /é/, /è/, /ê/ gibi değişik biçimlerde kullanılır. Hatta ortak biçimde işaretlendirilip adlandırılan sesler bile, aynı biçimde betimlenemezler. Bu nedenle her dilin kendi ses ve sesbirimsel özellikleri vardır. Boğumlanma konusuna geçmeden önce, Türkçenin seslerinin kimi özellikleri bu bölümde, kimi özellikleri de boğumlanma bölümünde ele alınarak tanınmaya çalışılacaktır.

Türkçe'de 29 ses vardır. Bu sesleri, Türkçe'nin artzamanlı değişimini ve bugünkü kimi sözcüklerde görülenleri de karşılamak üzere 33'e çıkarmak da mümkündür: a, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, ġ, h, ḫ, ı, i, j, k, ķ, l, m, n, ñ, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z gibi. Ancak, bugün konuşulan Türkçe açısından geçerliliği olan, böyle bir alfabeden çok, konuşma dilinde yaşamakta olan Osmanlıca ve Batı kaynaklı sözcüklerde görülen ses özellikleridir. Bunlara boğumlanma bölümünde yeniden dönülecektir. Burada, Türkçe'nin *sesçil* bir dil olduğu, yani her sesi bir harfle karşıladığı belirtilmelidir.

2.3.4.1. *Ünlüler*

Ünlüler, dil önü sertdamaka; dil ardı yumuşakdamak yakınlaşma ve uzaklaşmasıyla dudakların düz ya da yuvarlak oluşuna göre biçimlenirler. Bu biçimleniş özellikleri üstünde ilerde durulacaktır. Ünlülerin dar-geniş, düz-yuvarlak, ön-art özelliklerini en açık biçimde gösteren çizelge aşağıda çıkarılmıştır. Bundan başka, Jones'in ünlü dörtgeni, Deny'nin ünlü küpü, ünlü üçgeni gibi çeşitli çizelgeler kimi kaynaklarda kullanılmıştır. Kimileri, aşağıdaki sesleri dar, orta, geniş bölümlerin ayırmakta ve /a/ ünlüsünü geniş /e/, /ö/, /o/ ünlülerini orta bölümde düşünmektedirler.[1] Bu özellik de dikkate alınabilir. Çizelgeye bakarak ünlülerin ilk bakışta görülebilen özellikleri öğrenilmelidir.

Ünlüler Çizelgesi

		Dilin Durumuna Göre			
		Ön Ünlüler		Art Ünlüler	
Ağız Açıklığına Göre		Kapalı (dar)	Açık (geniş)	Kapalı (dar)	Açık (geniş)
Dudakların Durumuna Göre	Düz	i	e	ı	a
	Yuvarlak	ü	ö	u	o

Çizelge 2

[1] Ömer Demircan, *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni, Türkiye Türkçesinde Sesler,* Ankara: TDK yayınları, 1979, s. 66.
Üçok, ön. ver. s. 65.

2.3.4.2. *Ünsüzler*

Türkçe'nin ünsüzleri, çıkış yerleri bakımından çift dudak (b, p, m); alt dudak üst dişler (f, v); dilucu dişardı (d, t); dilucu dişeti (s, z, n, l, r); dilucu dişeti damak (c, ç); dilönü sertdamak (ş, j, y); dilardı yumuşakdamak (k, g); gırtlak (h) sesleri olarak kümelendirilirler. Çıkış biçimleri yönünden ise, ötümlü ötümsüz, patlamalı, patlamalı sızmalı, genizsi, yan, çarpmalı, yarı ünlü gibi nitelikleri görülmektedir. Aşağıdaki çizelgede ünsüzler bu yönleriyle açık olarak gösterilmektedir. Bu terimler ve çizelge için Demircan'ın anılan kitabı benimsenmiştir.

Ünsüzler Çizelgesi

			Çıkış Yerleri							
		Sestelleri titreşimi yönünden	Çiftdudak	Altdudak üstdişler	Dilucu-dişardı	Dilucu-dişeti	Dilucu-dişeti-damak	Dilönü-sertdamak	Dilardı-Yumuşak-damak	Gırtlak
Çıkış Biçimleri	Patlamalı	Ötümsüz	p		t			ön–k–art		
		Ötümlü	b		d			ön–g–art		
	Patlamalı Sızmalı	Ötümsüz					ç			
		Ötümlü					c			
	Sızmalı	Ötümsüz		v		s		ş		h
		Ötümlü		f		z		j		
	Genizsi	Ötümlü	m			n				
	Yan	ötümlü				l				
	Çarpmalı	Ötümlü				r				
	Yarı Ünlü	Ötümlü						y		

Çizelge 3

2.3.5. Türkiye Türkçesinin Ses Özellikleri

Boğumlanma çalışmalarına geçmeden önce, Türkçe'nin ses özelliklerinin tanınması, hem boğumlanmaya bir hazırlık oluşturacak, hem de sözcüklerin söylenişinde daha bilinçli olmayı sağlayacaktır. İlerde daha iyi anlaşılacağı üzere, *benzeşme, benzeşmezlik* gibi kimi fonetik değişmeler, konuşma yaşantısında da zaman zaman *boğumlanma kusurları* olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan ses özelliklerinin tanınması, sözcüğün sesbirimsel bütünlüğünü tanımada da yardımcı olacaktır. Bu nedenle konunun hiç olsun ana çizgileriyle kavranması gerekli görülmektedir.

2.3.5.1. *Ses Değişmeleri*

Burada artzamanlı değişimler üstünde durulmayacaktır. Türkçe'nin eski dönemlerinden bugüne doğru çeşitli ses değişimleri getirdiği saptanmıştır. Bu değişmeler şunlardır: e-i/i-e/ı-i/u-ı, i/ü-i/o, ö-u, ü/u, ü-a, e/b-p/b-v/g-ğ(y)/g-v/ğ-ğ/ğ-v/k-g/k̯-g̯/k̯-ğ/k̯-h/h̯-h/j-c/b-m/t-d/l-r/ñ-n/ñ-g/n-ng/ñ-m/ñ-ğ/y-v/d-y, z/ny-n, y.[1]

Burada sıralanan bu değişimlerden kimileri (j-c gibi) bugünkü Türkçe'yi de ilgilendirmektedir, yeri geldikçe üstlerinde durulacaktır.

Fonetik değişmelerin çok çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan soy, anayurt-toprak ve iklim, belirli dönemlerdeki toplumsal ve politik durumlar, moda, andırma, ülke istilâları, alt ve üst tabakaların birbirine etkisi, çocuklukta alınan eğitim, en az çaba yasası[2] gibi çok sözü edilenleri de bu değişimleri bütünüyle açıklayamazlar. Ayrıca tartışılır yanları da vardır. Buna karşın belli ölçülerdeki etkileri gözönünde bulundurulmalıdır. Örneğin ölçünlü Türkçe ile konuşulurken "en az çaba yasası"na çoğu kez boyun eğmemek gerektiği; ünlü birinin yanlış konuşmalarına öykünülmemesi; tabakalararası etkileşmelere karşı ölçünlü söyleyişe bağlı kalınması; çocukların fonetik kusurlarının zamanında giderilmesi gibi noktalar bunu göstermektedir.

Fonetik değişmeler, hem sözcüklerde, hem de sözdizimsel birimler içinde görülebilir. Bunlardan benzeşme, benzeşmezlik gibi değişimler sözcüklerde görülmektedir. Ulama dışındaki diğer sözdizimsel değişimleri de sözcük kategorisinde düşünmek mümkündür.

2.3.5.1.1. *Benzeşme*

Benzeşme, sözcüğün seslerinden birisi çıkarılırken çıkış hareketinin bir başkasının hareketini etkilemesi ve iki sesin çıkış biçimi ve yeri açısından birbirinin aynı ya da benzeri durumuna gelmesidir. Bu sesler birbirine yakın ya da uzak olabilirler (*yakın benzeşme, uzak benzeşme*). Benzeşmede etkileyen sese *benzeştiren,* etkilenene *benzeşen* denir. Öğelerden biri ötekinden önce ya da sonra olabilir. Benzeştiren önceyse *ilerleyici,* sonraysa *gerileyici benzeşme* olarak adlandırılmakta olan benzeşmeler; nitelik olarak *tüm benzeşme* ve *yarı benzeşme* diye ikiye ayrılırlar.

---

[1] Prof. Dr. Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul: Boğaziçi yayınları. 1985, ss. 78-94. Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985, ss. 77-78

[2] Üçok, ön. ver. ss. 154-161

Örnekler:

şemsiye ~ şemşiye : /ş/ sesi, /s/yi kendisine benzetiyor; tüm, uzak, ilerleyici benzeşme.
kanbur > kambur : /b/ sesi, /n/yi kendine yakın olan /m/ye çeviriyor; yarım, gerileyici, yakın benzeşme.

Tüm benzeşme daha yaygın bir değişme olayıdır.

Benzeşmede seslerin birbirine etkisi önemli bir durumdur. Türkçe'de bu yönden görünen benzeşme olayları belirlenmiştir.

Ünlü Benzeşmeleri:

"iri, yürüyüş, ekin, ötüş" sözcüklerinin ilk heceleri ön ünlüyle oluştuğu için sonraki heceleri de ön ünlüyle devam etmektedir. Bunun gibi:

"ışık, ululuk, ağaç, otlakçı" gibi sözcüklerin ilk heceleri art ünlüyle oluşmakta ve diğer heceleri de art ünlüyle devam etmektedir.

Bu örneklerde görüldüğü gibi, Türkçe sözcüklerde ünlüler, art ve ön ünlü olarak birbirine etki etmektedir. Buna en yaygın deyimiyle *"büyük ses uyumu"* denmektedir. Uyum ünlülerle ilgili olduğundan *büyük ünlü uyumu* demek daha doğru görünüyor. *Kalınlık-incelik uyumu* de deniyor.

Kimi yabancı asıllı sözcükler de bu uyumun etkisinde kalırlar: Zeytûn > zeytin; brillante > pırlanta; haste > hasta gibi. Bu durum halk dilinde de yaygındır: şahin ~ şahan; asker ~ esker; olmuyor ki ~ olmuyor ku... gibi.

Bileşik sözcüklerde bu uyum her zaman aranmadığı halde, kimi hecelerdeki ünlülerin çıkış yerleri bakımından birbirini etkiledikleri görülür: bu gün ki > bugünkü, o bir > öbür gibi..

Ünlüler, düzlük yuvarlaklık, (darlık genişlik) özelliklerine göre sıralanan bir uyum da gösterirler. Buna yaygın söyleyişle *küçük ses uyumu* da denir. *Küçük ünlü uyumu, dudak benzeşmesi, dudak uyumu* terimleri de kullanılır. Buna göre, sözcüğün ilk hecesinde düz ünlü varsa, sonraki ünlüleri de düz olur: bakım, alım, kırık, ilgi, ilkel, gerekircilik, iyileşmek gibi..

Yine, bir sözcüğün ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa, sonraki ünlüler de dar yuvarlak ya da düz geniş olurlar: ortak, soğuk, ödün, kuşku, gürültü, odun, özgün, görmek, yüzmek gibi..

Bu kuralın dışındaki sözcüklerde, uyum son ünlüye bağlıdır: Okurken-ki, geliyor-muş, boksör-sünüz... gibi.

Not: Geniş, yuvarlak ünlüler, Türkçe sözcüklerin yalnız ilk hecelerinde bulunur. Buna uymayan sözcükler yabancı dillerden gelmedir: doktor, aktör, otonom, astronot... gibi.

Ünsüz Benzeşmeleri:

1. Türkçe'de, kök ve gövdelere getirilen eklerdeki ünsüzler, ötüm bakımından son seslerle benzeşirler.

a.	b.	c.	d.
gel-di	bil-dir	bil-gi	söz-cü
git-ti	bitiş-tir	bit-ki	süt-çü
sar-dı	al-dır	say-gı	yüz-geç
aç-tı	art-tır	kat-kı	kıs-kaç
ol-du	yum-dur	sun-gu	al-dan-dı
sus-tu	sok-tur	gör-gü	yel-ten-di
yüz-dü	sön-dür	küs-kü	yaz-dık-ça
bük-tü	küs-tür	tut-ku	bak-tık-ça

Buradan da izleneceği gibi, /ç/, /t/, /k/, /ş/, /p/ ötümsüzlerinden sonra, ötümsüzle başlayan ekler gelmektedir. Yine bunun gibi, /l/, /z/, /r/, /m/ ötümlüleriyle bitenlere de ötümlü ünsüzle başlayan ekler gelmektedir.

"İngiliz-ce, kitap-çı, inat-çı, nümayiş-ten, evrak-tan" örneklerinde görüldüğü gibi, bu özellik yabancı asıllı sözcüklere de geçmiştir.

Ayrıca, "eski, ayrı, doğru" gibi az sayıda Türkçe sözcükte ve "tesbih > tespih, cübbe > cüppe; Seyfüddin > Seyfettin" gibi yabancı asıllı sözcüklerde görülebileceği gibi, bu tür benzeşmelere iç-seslerde de rastlanmaktadır. Ancak, "taktir ve takdir" örneklerinde görüleceği üzere, kimi anlam ayırımı olan sözcüklerde gerek yazım ve gerekse söyleyiş yönünden farklılığı belirtmek zorunludur. Yabancı asıllı sözcüklerde konuşma dilinde görülen değişiklikler de vardır: mahcup ~ mahçup; rehber ~ rehper... gibi.

2. /m/, /n/, /l/, /r/ ötümlü ünsüzleri bu ötüm uyumuna uymamaktadır: itmek, taşlık, korkunç, taşra... gibi.

3. /s/ ötümsüzü de bunlar gibi kural dışıdır: uyumsuz, bilsek, çözse... gibi.

4. *n* > m Benzeşmesi: Dişeti ünsüzü /n/, çift dudak ünsüzleri /b/ ve /p/den önce, çift dudak ünsüzü /m/ye dönüşür. Daha çok yabancı asıllı sözcüklerde görülür: inbat > imbat; çenber > çember; tanbur > tambur... gibi. Türkçe'de daha

çok /n/ ile bitip /b/, /p/ ile başlayan sözcük bileşimi içinde görülür: binbir ~ bimbir; onbaşı ~ ombaşı... gibi.

5. *l* > n Benzeşmesi: Daha çok konuşma dilinde /n/ ünsüzü kendinden önce ve sonra gelen /l/ yan ünsüzünü çıkış hareketiyle etkiler: yalnız ~ yannız; yanlış ~ yannış; alsınlar ~ alsınnar; onlar ~ onnar; günler ~ günner... gibi.

6. *r* > l Benzeşmesi: Daha çok konuşma dilinde /l/ yan ünsüzü, /r/ dişeti ünsüzünü kendine çeker: tarla ~ talla; alırlar ~ alıllar... gibi.

7. *z* > s Benzeşmesi: Konuşma dilinde çok yaygındır; yazı dilinde görülmez: sözsüz ~ sössüz, gelmezse ~ gelmesse... gibi.

8. *t* > s Benzeşmesi: Bu da yazı diline yansımamıştır: gitsin ~ gissin; yatsı ~ yassı; batsın ~ bassın... gibi.

Ünlülerin Ünsüzlere Etkisi

1. *Ötümlüleşme:* Sözcük sonlarındaki /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleri, sözcüğe ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde büyük oranda ötümlüleşirler. Yapılan bir araştırmada, çok heceli öğelerde bu oranın hayli yüksek olduğu; buna karşın, tek heceli sözcüklerde ötümlüleşme oranının yalnızca /ç/ ünsüzünde yüksek olduğu; /p/, /t/, /k/ seslerininse büyük ölçüde ötümsüz kaldığı ortaya konmuştur.[1] Tek ve çok heceli sözcüklerden şu örnekler verilebilir:

kap, kabı, kaba, kabın
topaç, topacı, topaca, topacın
ağıt, ağıdı, ağıda, ağıdın
yürek, yüreği, yüreğe, yüreğin

gibi.

Aslı "cevab, ilâc, mevcûd" biçiminde olan Osmanlıca'dan gelme yabancı asıllı sözcüklerin son sesleri Türkçe'de ötümsüzleşir ve sonra ek alınca bu kurala uyarlar: cevab > cevap, cevabı; ilâc > ilâç, ilâca; mevcûd > mevcut, mevcudun; reng > renk, rengi... gibi.

Bir de, "genç olmak ~ gencolmak; tat almak ~ tadalmak" örneklerinde görüldüğü gibi, sözcük sonlarındaki kimi ötümsüzler, o sözcük ünlüyle başlayan bir sözcükle kullanılınca ötümlüleşmektedirler.

[1] Aksan, Prof. Dr. Doğan ve diğerleri, *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi* Ankara: TDK Yayınları, 1978, ss. 33-36.

2. /o/ ve /ö/ ünlüleri, kendilerinden sonra gelen /ğ/ ünsüzünü dudaksıllık karakterine uyacak yönde etkileyip /v/ ünsüzüne dönüştürürler: öğmek > övmek; döğmek > dövmek... gibi.

3. /e/ ve /i/ ünlüleri kendilerinden sonra gelen /ğ/ ünsüzünü konuşma dilinde yarı ünlü olan /y/ye dönüştürür: beğenmek ~ beyenmek; beğeni ~ beyeni; değirmen ~ deyirmen.. gibi.

4. /ğ/ ünsüzü, kendinden önce gelen ünsüzü uzatarak yitme eğilimi gösterir: dağ ~ da:; iğne ~ i:ne; yağmur ~ ya:mur... gibi.

Ünsüzlerin Ünlülere Etkisi

1. /a/ ve /e/ ile biten eylem kök ve gövdeleri, ünlüyle biten ek alınca araya giren /y/ ünsüzü önceki kimi ünlüleri daraltarak söyleyiş kolaylığı sağlar: taşla-yor > taşlıyor; iste-yor > istiyor; bekle-yor > bekliyor... gibi.

Konuşma dilinde "başlıyan, orıya, burıya" biçiminde söylenen sözcüklerse, giderek yazı dilindeki "başlayan, oraya, buraya" biçindeki yazılışlara uygun söylenme eğilimi göstermektedirler. Kimileri bu eğilimi henüz belirtmiyor.[1]

2. /b/, /m/, /v/ ünsüzleri, kimi sözcüklerin içinde, kendilerinden sonra gelen ünlüleri dar yuvarlak biçime sokarlar: yabız > yavuz; savın- > savun; yamık > yamuk... gibi.

3. İlk hecesinde /a/ ikincisinde /ı/ bulunan ve /ğ/ ünsüzünün ikinci hece başına geldiği sözcüklerde /ı/ sesi /a/ ya dönüşür; konuşmada görülen bu benzeşmede hem /ğ/ hem de /a/ sesinin etkisi vardır: bağır ~ bağar; sağır ~ sağar; ağır ~ ağar... gibi. Deneysel sesbilimle uğraşanlar, /ğ/ sesini yok saymakta ve /a/nın süresinin uzadığını kabul etmektedirler: ba:r, sa:r, a:r... gibi.

2.3.5.1.2. *Benzeşmezlik*

Bir sözcükte yinelenen iki sesin çıkarılma hareketlerinden birinin ayrı bir ses yaratacak biçime girmesidir.

Bu sesler genellikle birbirine yakın seslerdir; fakat her zaman birbirlerine yakın olmayabilirler.

Genelde ünsüzlerde görülen bir değişmedir. Örnekleri yazı dilinde az, konuşma dilinde çoktur. Yazı dilindeki örneklerin çoğu yabancı kökenlidir: attar > ak-

[1] aynı, s. 38.

tar; muşamma > muşamba; badincan > patlıcan; baptiste > patiska; tennur > tandır... aşçı ~ ahçı; kırk ~ kırp; kınnap ~ kırnap; murdar ~ mundar; jimnastik ~ jimlâstik ~ cimlâstik; silsile ~ sinsile ~ sinsile; zelzele ~ zerzele; birader ~ bilâder; içten ~ işten; Necdet ~ nejdet... gibi. *Ayrıklaşma, ayrışma, ayrıştırma* diyenler de vardır.

2.3.5.1.3. *Ses Düşmesi*

Genellikle sözcük içinde, kimi seslerin söyleyiş, vurgulama, tonlama gibi haretlerde kolaya kaçma nedenlerine bağlı olarak yitirilmesidir. Kimi yabancı asıllı sözcüklerde de görülür. Türkçe'de ünsüz düşmesi daha çok görülür. Ses düşmesi, sözcük içinde görülen bir olaydır. Burada söz konusu olan tek sesin düşmesidir. Hece yitirilmesi ise biraz daha ayrı bir olay olarak düşünülmektedir.

Ünsüz Düşmesi

1. -cik, -rek, -cek gibi küçültme eklerinin geldiği köklerde /k/ ünsüzü düşer:

minicik (minik-cik) büyücek (büyük-çek) ufarak (afak-rak)
ufacık (ufak-cık) çabucak (çabuk-çak) küçürek (küçük-rek)
gibi.

2. Daha önce görüldüğü gibi /ğ/ ünsüzü son ve içseste yiter: Dağ ~ da:, ağaç ~ a:ç, sağır ~ sa:r, çağ ~ ça... gibi.

3. Türkçe'de ön ve art damak seslerinin iç ve son seslerde yavaş yavaş düştüğü görülmüştür: ölüg > ölü; emgek > emek; yatgurmak > yatırmak; yazıglıg > yazılı; başlığ > başlı... gibi.

4. /r/ ünsüzü konuşma dilinde düşme eğilimi gösterir: geliyor ~ geliyo; bir tane ~ bi tane; yapmıyor ~ yapmıyo... gibi.

5. /y/ ünsüzü konuşma dilinde düşme eğilimi gösterir: böyle ~ bö:le; söyledi ~ sö:ledi; öyle ~ ö:le... gibi.

6. /h/ ünsüzü de konuşma dilinde çoğun düşme eğilimi içindedir: hastahane ~ hastane; yatakhane ~ yatakane... gibi.

7. /t/ ünsüzü, içte ve çoğun kimi bileşik sözcüklerde düşer. Bu düşmenin dişeti sesi oluşuyla ilgisi kurulabilir: üstteğmen > üsteğmen; üstçavuş > üsçavuş; çiftçi ~ çifçi; rastgelmek ~ rasgelmek; çiftayaklılar ~ çifayaklılar... gibi. Kimi yabancı asıllı sözcüklerin sonunda da düşme eğilimi çoktur: dost ~ dos; artist ~ artis; kist ~ kis; büst ~ büs... gibi.

8. Türkçe'deki Arapça sözcüklerden kimilerinde çift ünsüzlerden biri düşerek yazı diline de böyle geçmişlerdir: debbağ > tabak; hammal > hamal; kassab > kasap; serrac > saraç...

Üçok, *ses düşmesini fonem atımı* adıyla ele almakta; "arttırılmak artırılmak" örneğindeki gibi değişimleri, *gizlenime* örnek vermekte ve çift ünsüzlerden birinin düşmesini de *fonem atımı*ndan ayırarak *benzeşmezlik* saymakta, *konson yitimi* adıyla incelemektedir.[1] Daha birçok noktada görülebilecek bu tür farklılıkların diksiyon pratiği için tartışmaya sokulması gerekmez.

Ünlü Düşmesi

Genelde içseste kimi de önses ve sonseste görülür.

1. Sözcükler ek alınca ünlü düşmesi görülür: yukarı: yukarıda, yukarda; ileri: ileride, ilerde; ora: orada, orda; burada: buradan, burdan... gibi.

2. Son heceleri kapalı ünlüyle biten kimi sözcükler, iyelik ve kimi ad durumu eklerini alınca bu kapalı ünlü düşer: ağız: ağzı; boyun: boynu; gönül: gönlü... gibi.

3. Kimi sözcükler ünlü düşmesiyle değişikliğe uğramış ve öylece yazı dilinde kullanılır olmuştur: kavuşak > kavşak; savurulmak > savrulmak; hepisi > hepsi... gibi. Konuşma dilinde bu tür sözcükler çoktur: gazete ~ gaste; tükürük ~ tükrük; kayınana ~ kayınna, Emine ~ Emne; Hatice ~ Hatçe... gibi.

4. Aslı "akl, bahs, zehr" biçiminde olan ve Türkçe'de "akıl, bahis, zehir" biçimlerinde kullanılan yabancı kökenli sözcükler, ünlüyle başlayan ek alınca eski biçimlerine dönerler: akıl: aklı; bahis: bahsi, bahsetmek; zehir: zehri, zehrolmak... gibi. Değişim iki sözcükle ilgili olduğu için (akıl, benim aklım vb.), bu durum *sözdizimsel fonetik* içinde *büzme* adıyla da ele alınmaktadır.[2]

İçsesteki ünlü düşmesi *orta hece düşmesi* de sayılır.[3]

5. Önseste ünlü düşmesi "ısıtma > sıtma; ıssıcak > sıcak" gibi pek az örnekte görülür.

6. Sonseste ünlü düşmesi, genel olarak belirtisiz ad tamlaması biçiminde oluşmuş bileşik sözcüklerde çok görülür: dilbilimi > dilbilim; dipnotu > dipnot; şişkebabı > şişkebap; taşkömürü > taşkömür... gibi. Kimi başka sözcüklerde (güveyi > güvey) ve yer adlarında (Alibeyköyü > Alibeyköy) da görülmektedir.

---

[1] Üçok, ön. ver. s. 186-196

[2] aynı. s. 205.

[3] Tabir Nejat Gencan, *Dilbilgisi:* Ankara: TDK yayını, 1979, s. 39; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* İstanbul: 1974, s. 63 ve Ergin, ön. ver., s. 51; Ediskun, ön. ver., s. 84

2.3.5.1.4. *Ses Türemesi*

Türkçe'de en çok önseste ve ünlü türemesi olarak görülür. İçseslerde görüldüğü de olur. Yabancı kaynaklı sözcüklerde daha çok gözlenmektedir.

Ünlü Türemesi

1. Batı dillerinden gelme, başında birden çok ünsüz bulunan sözcüklerin bu ünsüzleri, ya başlarına ya da aralarına ünlü alırlar: station > istasyon; statistique > istatistik; sacarto > ıskarta; spinatum > ıspanak; plân > pilân; tren ~ tiren; grup ~ gurup. Bu durum içteki çift ünsüzlerde de görülür: elektrik ~ elektirik; kontrol ~ konturol... gibi. "Fötr ~ fotür; ritm ~ ritim; atletizm ~ atletizim" örneklerindeki gibi, son çift ünsüzler de Türkçe'de bu türeme biçiminden etkilenirler.

2. Türkçe'de /r/ ve /l/ ünsüzleri sözcük başında bulunmadığından, yerel söyleyişlerde ve Anadolu ağızlarında, bunlarla başlayan sözcüklerin başına ünlüler getirilir: Recep ~ İrecep; reçel ~ ireçel; limon ~ ilimon; lûtuf ~ ülûtuf; rûzgâr ~ ürûzgâr... gibi.

3. "-cik" küçültme ekiyle kullanılan kimi sözcükler, bu ekten önce bir ünlü alırlar: az-ı-cık; bir-i-cik; gül-ü-cük...[1] gibi. Ancak, bu ek, eylem kök ya da gövdelerine geldiğinde olayı "ünlü türemesi" kabul etmek kuşkuludur. Çünkü, eylemlerden bu durumlarda adlar da türemektedir: "an-" kökünden "anı" örneğindeki gibi. Bu durumda "gülücük" örneğindeki türeme sayılan /ü/nün ad türeten ek olarak düşünülmesi de doğaldır. gül-; gülü; gülü-cük... gibi.

4. "Ünlü Düşmesi" konusunda görüldüğü gibi, Arapça asıllı sonu çift ünsüzle biten sözcüklerin son sesleri de aralarına ünlü alırlar: fikr > fikir; hacz > haciz; şükr > şükür; devr > devir... gibi.

Ünsüz Türemesi

Önseste ve içseste çok görülür.

1. /h/ ünsüzü ünlüyle başlayan kimi sözcüklerin başına gelir: Daha çok konuşma dilinde görülür: ayva ~ hayva; ark ~ hark; avlu ~ havlu... gibi. Yazı dilinde de, örgüç > hörgüç; öyük > höyük gibi, birkaç örnekte görülmektedir. Yabancı asıllı sözcüklerde de rastlanan bir türemedir: elbette ~ helbette; aveng ~ hevenk.

2. /v/ ve /y/ ünsüzleri için de, çok seyrek olarak bu türeme biçiminden örnekler görülebilir: vur < ur; ırak ~ yırak.

---

[1] Aksan ve diğerleri, ön. ver. s. 52.

3. Yabancı asıllı, içinde iki ünlü taşıyan sözcüklerde (içses) ünsüz türemesi görülür: zaif > zayıf; mai > mavi... gibi.

4. Konuşma dilinde ve ağızlarda ünsüz türemesine içseste de çok rastlanır: saat ~ sahat; tüfek ~ tüfenk; pamuk ~ pambuk; meclis ~ mencilis; hain ~ hayın; puan ~ puvan... gibi.

5. Türkçe'de iki ünlü yan yana gelmediği için, Batı kaynaklı, bu tür sesleri olan sözcüklerde iki ünlü arasına /y/ ve /v/ gibi ünsüzler girer: dialogie > diyalog; toilette > tuvalet... gibi. Bu durumlarda /i/ yarı ünlü olan /y/ye de dönüşür: radio > radyo; aria > arya... gibi.

6. Sonseste çok seyrek olarak /r/, /k/ türemeleri görülür: kehruba > kehribar; şimdi ~ şimdik... gibi.

7. "ile" sözcüğü kendinden önce gelen seslere eklendiğinde konuşma dilinde görülen bir türeme doğmaktadır: onlarla ~ onlarlan; Aliyle ~ Aliylen... gibi.

2.3.5.1.5. *Hece (seslem) Yitimi*

Benzer ya da eşit seslerden oluşan iki heceden birinin düşmesidir. Daha çok konuşma dilinde ve değişik örnekleri görülen hece yitimi, *en az çaba yasası*ndan en çok etkilenen değişmelerden birisidir.

pekiyi > peki; bekleyeyim ~ bekleyim; hanımefendi ~ hamfendi; hocahanım ~ hocanım; Allahını seversen ~ Allasen; beriye gel ~ beri gel; postahane ~ postane; Topkapısı > Topkapı... gibi örnekler, hece yitiminin değişik biçimlerini göstermektedir.

2.3.5.1.6. *Kaynaşma*

Sözcük bileşmelerinde ve benzer durumlarda ayrı hecelerdeki iki ünlünün tek bir ünlüde toplanmasıdır. Türkçe'de çift ünlü olmadığı için, burada buna ait örneklere yer verilmeyecektir. Bu değişim genelde sözcük bileşmelerinde görülür. Bu nedenle, Banguoğlu, *yalın bileşmeleri* de kaynaşma sayarak burdaki anlamıyla kaynaşmaya *büzülerek birleşme* adını vermektedir.[1]

Kaynaşmada önceki ses egemense *ilerleyici kaynaşma* (ne ise > neyse gibi); sonra gelen ses egemense *gerileyici kaynaşma* (ne için > niçin gibi) diye ayırım yapılabilir.

[1] Banguoğlu, ön. ver., s. 76-77

ne ise > neyse; ne asıl > nasıl; ne olur ~ n'olur; sütlü aş > sütlâç; cuma ertesi > cumartesi; kahve altı > kahvaltı gibi değişik kaynaşma örnekleri vardır.

2.3.5.1.7. *Ünlü Çatışması*

Zorunlu dizimde bir araya gelen iki sözcükten birincinin sonunda ikincinin başında ya da sözcükler içinde iki ünlünün yan yana bulunmasıdır. Bu durum Türkçe'ye uygun olmadığı için; ses düşmesinden başka, seslerden biri /y/ yarı ünsüzüne dönüşür: geldi idi > geldiydi; yaptı ise > yaptıysa; gelmeli ise > gelmeliyse; yapmalı imiş > yapmalıymış; kara ise > karaysa; bu imiş > buymuş... gibi.

Ünlüyle biten sözcüklere ünlüyle başlayan ekler getirildiğinde ünlü çatışmasını önlemek için araya /y/, /n/, /s/, /ş/ gibi ünsüzler girer: sıra-y-ı, o-n-u-altı-s-ı, yediş-er... gibi.

ile ve *iken* birimleri ünlüyle biten sözcüklere eklendiklerinde /i/ seslerini yitirirler ve araya /y/ ünsüzü gelerek çatışmayı önler. mutlu iken > mutluyken; orda iken > ordayken; sopa ile > sopayla; yüzü ile > yüzüyle... gibi.

Kimi kaynaşma ve ünsüz türemesi örnekleri de ünlü çatışması içinde düşünülmektedir.

2.3.5.1.8. *Aktarım*

Bir sözcükte yakın ya da uzak seslerin kolaylık sağlamak amacıyla yer değiştirilerek çıkarılmasıdır. *Yakın aktarım, uzak aktarım* olarak iki biçimde ele alınmaktadır.

Yakın aktarım örnekleri: kibrit ~ kirbit; perhiz ~ pehriz; yanlış ~ yalnış; ekşi ~ eşki; çömlek ~ çölmek; derviş ~ devriş.

Uzak Aktarım Örnekleri: reçel ~ leçer; bulgur ~ burgul; ileri ~ ireli; lanet ~ nalet.

2.3.5.2 *Diğer Ses Özellikleri*

1. Türkçe sözcüklerde uzun ünlü bulunmaz*. Bu özellikteki sözcükler yabancı asıllıdırlar: âdem, âlem, lâle, nâle, metîn, mîna, sükûnet... gibi. Böyle seslerin asıllarına uygun olarak söylenmeleri gerekir. Öte yandan uzatılmaması gereken ses-

* Türkiye Türkçesi için kabul edilen bu yargıya karşın, Türkçe'de uzun ünlülerin varlığı irdelenmektedir.

lere dikkat edilmelidir: "Zaarif" değil, "zarif"; "hulâsaa" değil, "hülâsa" örneklerindeki gibi. Kimi zaman bu uzatmalar yanlış anlam verirler: "râkip" dendiğinde eşeğe binen, "rakîp" dendiğinde yarışan; "Âdem" dendiğinde peygamber adı ve insan, "adem" dendiğinde yokluk anlamları verilmiş olur; bu, bilinmeden yapılan uzatmalar anlamı değiştirir. Örneğin birçok sporcunun konuşurken "rakîb" yerine "râkip" demesi gülünç anlamlara yol açmaktadır.

Ünsüzlerin ünlülere etkisi ve ünsüz düşmesi olaylarında görüldüğü gibi /ğ/ ve ayrıca /y/ gibi ünsüzler, konuşma dilinde eriyerek tek ünlü etkisi yaratırlar: tuğra ~ tuura; bilmesiyle ~ bilmesiile gibi.

Konuşma sırasında anlatıma istek ve duyguları katmak amacıyla ünlüler uzatılabilir: "Gittiii!"; "Yavruuum!"; "Çook uzaklara gitti!"; "Güzeeel, şimdi ötekine bakalım..." gibi. Bunlar, "uzun ses"ten çok, çeşitli nedenlerle "uzatılmış ses" olarak düşünülmelidirler. Daha çok ton, vurgu, tonlama gibi konularla ilgilidirler.

2. Türkçe'de diftong (ünlü ikileşmesi) ve triftong (ünlü üçleşmesi) yoktur. Ancak, diftong konusunda çeşitli yazarların görüşlerinden sonra, *iv, ev, ıv, av* gibi örneklerde /w/ ve /y/ye giden ünlülerin varlığından söz açarak *kayan* ve *uzun* ünlü tartışması gündemde tutulmaktadır.[1]

3. /o/ ve /ö/ ünlüleri, Türkçe sözcüklerin yalnızca ilk hecesinde bulunurlar. Yalnız, "yorır" sözcüğünden gelme -yor eki bu kuralın dışındadır. Bunun dışında sonraki hecelerinde bu ünlüleri bulunduran sözcükler yabancı asıllıdırlar.

4. Türkçe'de sözcük ya da hece başında iki ya da üç ünsüz bulunmaz. Bu özellikteki yabancı sözcükler, Türkçe konuşma dilinde ünsüzleri başına ya da arasına ünlü getirilerek söylenirler. Psikoz ~ pisikoz; dram ~ dıram gibi. Ancak, yazımda asıllarına uygun biçimde yazılan bu sözcüklerin sözü edilen ünsüzlerin geldikleri dillerin ses değerlerine göre değil, Türk fonetiğine yatkın biçimde çıkarılmaları gerekir. Aksi durumda, kimi sözcükler konuşmayı yapay ve snop bir görünüşe büründürebilir. Yine bu ikileşmelerden zorlama yaratmayanların asıllarına uygun olarak, araya ünlü getirmeden çıkarılmaları yerinde olur.

5. Türkçe'de kök sözcüklerde ünsüz ikizleşmesi görülmez. Eski Türkçe ve kimi halk söyleyişlerinde "yeddi, dokkuz" gibi örnekler varsa da, ölçünlü Türkçe'de yalnızca anne < âne ~ ana örneği vardır. Bunun dışında anlatıma güç ve aşırılık katmak için ilk hecesi açık kimi sözcüklerde "eşşek, köppek" örneklerindeki gibi, ikizleşme yapılabilir. "Hay anassını" örneğindeki gibi, yine aynı nedenle, üçüncü hecelerde de ünsüz yinelenebilir. Bunlar dışında Türkçe'de yabancı sözcüklerdeki ikizleşmelerin de bozulduğu görülür: sayfiyye > sayfiye; şemsiyye > şemsiye; niyyet > niyet gibi.

---

[1] Demircan, ön. ver. ss. 82-84 ve uzun ünlü için: aynı, ss. 101-104.

6. Sözcük ya da hece sonunda çift ünsüz bulunabilir: ö**lç**, i**lk**, a**lp**, sa**lt**, övü**nç**, de**nk**, a**nt**, sü**rç**, a**rk**, sa**rp**, dö**rt**, ü**st**, pi**şt**... gibi.

7. Sözcük ya da hece sonlarında üç ünsüz bulunmaz.

8. Türkçe asıllı sözcüklerde ikisi önceki, biri sonraki heceye ait olmak üzere, ortada üç ünsüz bulunabilir: a**rtm**a, se**rpm**e... gibi.

3. SOLUNUM

3.1. SOLUNUMUN ÖNEMİ

Daha önce solunum aygıtının fonasyona etkisine değinilmişti. Bu işlev, aynı zamanda, solunum hareketleriyle tamamlanan bir işlevdir. Solunum konuşmanın kendine göre ayarlanmasını zorunlu kılar. Fonasyon da konuşmanın doğal hareketini etkiler. Bu durum konuşmanın değişik biçimlerine göre çeşitlenir. Öyleyse bu iki hareketin uyumunun sağlanması gerekir. Bu nedenle solunum çalışmaları, diksiyon eğitiminin ön koşullarından birini ve önemli bir bölümünü oluşturur. Günlük konuşmalardan dramatik çalışmalara kadar her alanda kusursuz bir diksiyon için soluğun gerekli biçimde kullanılması gerekir.

3.2. SOLUNUM VE SOLUNUM TÜRLERİ

Bilindiği gibi solunum, organizmanın yaşamını sürdürebilmesi için oksijenli havayı akciğerlere çekme ve su buharıyla karbondioksidi verilen havayla dışarı çıkarma hareketinin adıdır. Ana işlevi budur. Konuşmaya etkisi, zorunlu olarak ortaya çıkmış ikinci bir işlevdir.

Üç solunum biçimi vardır: Bunlardan biri üst kaburga ve köprücük kemiklerinin, ikincisi alt kaburga kemiklerinin, üçüncüsü de diyaframın hareketiyle gerçekleşir. Üst kısımda gerçekleşen solunum, konuşma için engelleyicidir. Bu nedenle, göğüs boşluğundan ve diyaframdan yapılan solunum biçimleri yeğlenmelidir. Sahne sanatçıları için diyaframdan solunum çok önemlidir.

Solunum, *soluk alma* ve *soluk verme* olmak üzere iki aşamada oluşur.

Soluk alma, akciğerlere havanın çekilmesidir. Konuşmada bu ilk aşamanın da büyük etkisi vardır. Soluğun, derin, sık, çabuk, düzenli, sinirlenmeden ve gürültüsüz[1] alınmasına dikkat edilmelidir. Bunlara uyulmadığı zaman, konuşma

[1] Şenbay, 1972, ön. ver. s. 12.

düzeninde duruma göre aksamalar olur. Böyle durumlarda konuşmacı kadar dinleyicinin de rahatsız olacağı unutulmamalıdır. Bedensel bir özür ya da konuşmanın gerektirdiği özel durumlar dışında, soluk burundan alınmalıdır. Belirtildiği gibi, diyaframla ve göğüsle soluk alınabilir; ancak, göğsün üst bölümünden alınması durumunda konuşmacıda karın sıkışması, soluk kesilmesi, yorgunluk ve bunların sonucunda şaşkınlık, bocalama gibi başarısızlıklar görülür.

Soluk verme, akciğerlere çekilen havanın boşalmasıdır. Birkaçı dışında diğer dillerde olduğu gibi, Türkçe de, solunumun bu ikinci aşamasında, soluk verme sırasında konuşulan bir dildir. Konuşurken soluk vermenin çok iyi ayarlanması, gülme, hayret gibi özel durumlar dışında, soluk alırken konuşmadan kesinlikle sakınılması gerekir. Birden soluk verildiğinde, yorgunluk ve tıkanmalarla konuşma bozulur. Konuşurken soluk vermenin özel durumlara uydurulabilen ritmik bir düzeni olmalıdır. Böyle bir alışkanlık, konuşma pürüzlerini ortadan kaldırır. Fakat, solunumun sıklık ya da gürlük gibi özellikleri kişiye ve anlatılanın niteliğine bağlıdır. Bu nedenle herkes için belli sayılara bağlı uygulamalar, zorlama ve yetersizlikler yaratabilir.

Tüm bunlar, solunum alıştırmalarının gereğini kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Bu alıştırmalar için, öncelikle verilen bilgilerden yola çıkılacağı bilinmelidir. Bu çalışmalar, açık havada, değilse iyi havalandırılmış yerler (oda, sınıf, salon) de gerçekleştirilmelidir. Amaçlanan sonuçlara ulaşılıncaya kadar alıştırılmaların sürdürülmesi gerekir. Öte yandan bunların kimileri, sürekli ve günlük alışkanlıklardan biri durumuna getirilmelidir.

Bu alıştırmalar, göğüs boşluğunun oylumunu genişletmede, diyaframın hareketinde, akciğerlerin sağlıklı çalışmasında ve doğal olarak da rahat konuşmada yardımcı olmaktadırlar. Sabah, öğle, akşam ve yatmadan önce yapılacak bu hareketler, midenin boş olduğu saatlerde uygulanmalıdırlar.

3.3. SOLUNUM ALIŞTIRMALARI

3.3.1. Genel Alıştırmalar

Alıştırma 1

Açık havada, yemeklerden önce, sabah, öğle, akşam; fırsat yaratarak, diyaframdan ve göğüs boşluğundan uzun ve derin soluk alarak, göğüs kafesinizi olabildiğince genişletip soluğunuzu bırakınız. Bunu alışkanlık durumuna getirmek umulmadık yararlar sağlar.

Alıştırma 2

Hazırolda durunuz. Burundan ve ağır ağır soluk alınız. Havayı birkaç saniye tutunuz. Sessizce ve normalden ağır olarak havayı bırakınız. Aynı biçimde hızlı soluk alıp hızlı veriniz. Birkaç dakikalık dinlenmelerle 5-6 kez yineleyiniz.

Alıştırma 3

Hazırolda durunuz. Soluk alırken ayakların ucuna basıp yükseliniz. Birkaç saniye böyle bekleyiniz. Topuklara basarak birden soluğu sessizce bırakınız.

Alıştırma 4

Hazırolda durunuz. Soluk alırken düz ve avuçlar birbirine paralel olarak kolları önce öne sonra yukarı kaldırınız. Omuz hizasına indirirken soluk vermeye başlayınız. Öne doğru getirip hazırola dönünceye kadar soluk vermeyi tamamlayınız.

Alıştırma 5

Hazırolda durunuz. Kolları yavaş yavaş omuz hizasına doğru kaldırınız. Dirsekleri kıvırarak ellerinizi göğüs hizasında uç uca getiriniz. Kolları yavaş yavaş açarken soluk alınız. 8 saniye kadar bekleyiniz. Kolları başın yanlarından yukarı kaldırınız. Paralelliği bozmadan ve avuçlar birbirine bakacak biçimde ayak uçlarında yükselerek yine 8 saniyelik sürede soluğu bırakınız. Durumunuzu bozmadan gövdenizi belden bükünüz. Doğrulurken derin soluk alınız. Tamamen kalkınca, dudak aralığından soluğu veriniz; yeniden gövdenizi büküp doğrulurken soluk alınız ve kalkınca soluğu veriniz. Hareketleri tamamlayınca yarım dakika dinleniniz ve yeniden 3 kez yineleyiniz. Sabah, öğle, akşam ve yatmadan önce, karnın iyice boş olduğu saatlerde, hareketleri sürdürünüz.

Alıştırma 6

Arka üstü yatınız. Omuzların hizasına bir yastık yerleştiriniz. Ellerinizi ensede birleştirip yavaş yavaş soluk alınız. Tamamlanınca birkaç saniye bekleyip sonra yavaş yavaş soluğunuzu bırakınız.

Alıştırma 7

Arka üstü yatınız. Elleri yandan, başı dik, bacakları gergin tutunuz. Ayaklarınızı kaldırılmayacak bir yere sokunuz. Soluk alırken el desteği olmaksızın vücudu kaldırıp oturunuz. Soluğu verirken yavaş yavaş ilk durumdaki gibi yatınız.

Alıştırma 8

Arka üstü yatınız. Soluk alerken sağ ayağı yavaş yavaş dikleştiriniz. Soluk verirken yavaş yavaş indiriniz. Aynı hareketi sol ayağınızla yapınız. Sonra iki ayağınızla uygulayınız.

Alıştırma 9

Arka üstü yatınız. Elleri yukarı kaldırınız. Soluk alırken yana doğru haç biçiminde getirirken bacağın birini kaldırınız. Soluk verirken elleri yana doğru getirip bacağı ağır ağır indiriniz. Hareketleri öteki bacağınızla yineleyiniz.

Alıştırma 10

Uygun bir sandalyeye oturunuz. Soluğunuzu iyice boşaltınız. Parmaklarınızla karın boşluğunu ve kaburga kemiklerini bastırarak derin bir soluk alınız. Birkaç saniye sonra, kaburga kemikleri ve karın boşluğunun içe ve yukarıya hareketiyle soluğunuzu yavaş ve düzenli olarak bırakınız. Alıştırmayı en az yirmi kez yineleyiniz. Aynı hareketleri ellerinizi kullanmadan yapabilirsiniz.

Bu alıştırmaların herbiri ya da birkaçı, günün uygun zamanlarında 5-10 dakikalık süreler içinde uygulanabilir. Ancak, yorgunluk duyulduğunda bırakılmalıdırlar. Çalışmalar sürdükçe süre uzatılabilir, alıştırmalar çeşitlendirilebilir.

Kaynaklarda değişik alıştırma örneklerine rastlanabilir.[1] Başka alıştırmalardan yararlanılabilir.

Bu tür alıştırmaları, solunum ve konuşma uyumunu sağlayanlarla pekiştirmek gerekir.

3.3.2. Solunum ve Konuşma Uyumu İçin Alıştırma Örnekleri

Alıştırma 1

Derin soluk alınız. Yavaş yavaş bırakırken /a/ sesini çıkarınız. Sesin şiddetini aynı, gittikçe artan ve gittikçe azalan biçimde değiştirerek alıştırmayı yineleyiniz. Alıştırmayı başka ünlüler için de deneyebilirsiniz. Çalışmayı solunum alıştırmalarından biri ya da birkaçına uygulayınız.

[1] Arcan, ön. ver., ss. 28-31; Şenbay, tarihsiz, ön. ver., ss. 8-10; Şenbay, 1972, ön. ver., ss. 14-15; Taşer, ön. ver., ss. 138-141.

Alıştırma 2

Derin soluk alınız. Soluk verirken *ah, oh, uh* gibi hecelerden birini uzun süre de ve düzenli olarak fısıltı halinde çıkarınız. Aynı heceyi, aynı biçimde ve sesli olarak çıkarınız. Sonra aynı heceyi, soluk verirken eşit aralıklarla kesik kesik fısıldayanız. Yine aynı biçimde kesik ve sesli olarak çıkarınız. Alıştırmaları öteki hecelere de uygulayınız.

Alıştırma 3

Derin soluk alınız. Soluğu verirken eşit aralıklarla *ba pa da ta ga ka* hecelerini çıkarınız. Sonra aynı heceleri ikişer ikişer ve bir soluk verişte çıkarınız. Üçer üçer, dörder dörder olacak biçimde gittikçe arttırarak uygulamayı sürdürünüz.

Alıştırma 4

Aşağıdaki tekerlemeleri derin soluk aldıktan sonra bir soluk verişte, ağır ağır söyleyiniz:

bir berber bir berbere bire birber beri gel diye bağırmış

paşanın papağanı paparasını pepeme peykerin peştemalına püskürdü

dırdır dırdır dırlanan delikız daldan dala takılarak dün de dırlandı

tarlada taş toplayarak tıkanan tembel taşçı tarhana tenceresini tekmeledi.

galiba gırgırcı galibin gıdası gravyerle gaskonya şarabıymış

karayağız kahraman kirli kalpakla kelepçeyi karşı kanepeye koydu

Alıştırma 5

Aşağıdaki metni, soluk noktalamasına göre, ağır ağır ve her durak yerinde soluk vermenin tamamlanmasına dikkat ederek okuyunuz.

Önce baygın bir iniltiydi yamaçtan duyulan//
Sonra bir gölge belirmişti kuş uçmaz yoldan://
Asyanın titreterek bağrı yanık toprağını//
Geliyor, baktım. Uzaktan sökülen bir kağnı...//
İnleyen memleketimdir bu tekerlekte, dedim//
Hangi bir köylü bu kağnıyla sürünmekte dedim.//
Canlı bir yüz bana yaklaştı, mehabetle dolu,//
Kim bu? Nerden bu geliş? Hangi yolun yolcusu bu?//
Bu gelen bir yuvasız kuş gibi pervasızdı,//
Bu gelen köylü, sesinden tanıdım, bir kızdı.//
Sanki vurmuş da onun bir kara sevda başına...//
Kahramanlar gibi yalnız çıkıyor dağ başına...//

Ne uzun yol yürümüş hali, ne yorgunluk izi,//
Saçının rengi bakırdandı, bakırdan derisi.//
Yaklaşırken bu bakır tenli güzel kıvrılarak//
Karlı gönlümde güneş gördü kızıl bir yaprak.//
Bir kızıl gün doğuyor sandım o baştan yarına,//
Gözlerim yandı dokundukça kızıl saçlarına.//
Öyle bir kor gibi kızgındı ki korkuttu beni,//
Dökülürken saçı, kıpkırmızı, kan tuttu beni.//
Anladım ben niye her ruha tekindir denemez,//
Niye bir kuş gibi her saçta gönül dinlenemez!//

Anladım ben ki dokunmaz sana ağyarın eli.//
Göğsümün sarmak için yandığı bin bir güzeli.//
Bu tutuşmuş başın en son unutturdu bana.//
Gözlerim görmüyor etrafı güneş vurdu bana...//
Kağnı kayboldu, güneş battı, bir ishak sesi var,//
Kız uzaklaştı, fakat bende o baş dönmesi var.///

(Çamlıbel, 1935: 60-61)

Alıştırma 6

Aşağıdaki metni, birinci durak yerlerinde (/) soluğunuzu yarıya kadar, ikinci durak yerlerinde (//) bütünüyle harcayarak, yani her iki dizesinden sonra soluk alarak normal tempoda okuyunuz.

Medhine meddah olalım/
Hüsrevi huban güzelin//
Vasfına sözler bulalım/
Dinleye yâran güzelin///

Benziyemez huri melek/
Hizmetine çektik emek//
Saça altın tarak gerek/
Zülfü perişan güzelin///

Dayanamam nazlarına/
Dudu gibi sözlerine//
Çekme seza gözlerine/
Kühlû İsfehan güzelin///

Söyleme efsane gibi/
Bakması bîgâne gibi//
Şem'ine pervâne gibi/
Yan güzelin yan güzelin///

Söylese diller dolaşır/
Bakmaya gözler kamaşır//
Sırmalı kaftan yaraşır/
Serv-i hıraman güzelin///

(Dertli, 1958: 44-45)

Alıştırma 7

5 ve 6 numaralı alıştırma metinlerinde süreleri çok yakın duraklarla bir tür ritmik denebilecek uygulama yapılmaktadır. Ancak, ilerde görüleceği gibi, duraklar ve solunum durakları her zaman böyle eşit sürelere bağlı olmayacak, içeriğe ve biçime göre değişebilecektir. Aşağıdaki düzyazı metinde solunum sürelerinde eşitlik yoktur. İşaretlere dikkat ederek metni okuyunuz.

> Öyleyse hemen sorularımızı sıralayalım:// Niçin Kitap okunmuyor?// Yoksa kitabın "düşmanları" mı var?// Kitap fiyatları çok mu pahalı?// Kitap okura yeterli ölçüde ulaşıyor mu?// Dağıtım örgütlerinin olanakları nedir?// Neden ülkemizde kişi başına tüketilen "kâğıt" miktarı çok düşük?// Bazı kitaplar görece olarak "çok" satmıyor mu?// "Efendim,/ boş zamanlarımda sürekli olarak kitap okurum"/ dediğimiz zaman ne ölçüde içtenlikliyiz?// Devletin kitap sektörüne ne gibi yardımları,/ özendirici önlemleri olabilir?// Şüphesiz/ bu soruları sayfalar dolusu uzatmak olanaklı.../// (Ö. Kemal, 1986: 11-12)

Başka düzyazı örnekleri bulup durak yerlerini saptayarak uygulamaları çeşitlendirebilirsiniz.

4. SÖZCÜK VE ÖĞELERİ

Anlamlı konuşmanın temel öğesi sözcüktür. Yargılı bütünlüğü oluşturan tümceler, sözcüklerin bu anlamlı birliği oluşturacak biçimde türlü görev ve işlevlerle yan yana dizilmesinden oluşurlar. Yani sözcük yoksa tümce de yoktur. Bir başka deyişle sözcük anlatımın zorunlu öğesidir. Tür, işlev, biçimleniş ve sözdizimsel konumlarıyla tümcenin ve anlatımın çeşitli öğelerini sözcükler oluştururlar. Örneğin "O ve Suzan, sabahleyin cennet kadar güzel, çiçekli yoldan etrafı seyrederek ilkokulun önüne geldiler; oh, ne güzel!" tümcesinde biçim olarak yalın, türemiş, bileşik ya da öbekleşmiş sözcükler vardır. Öte yandan bunlar ad, sıfat, adıl (zamir), eylem (fiil), belirteç (zarf), ilgeç (edat), bağlaç, ünlem özelliklerine göre çeşitlenmekte ve özne yüklem, tümleç gibi görevler yüklenmektedirler. Sözcüğün seslendirilmesinin bütün bu, biçim, tür, işlev, sözdizimsel konum gibi yönleriyle az ya da çok ilgisi vardır. Bu ilgi, tanım bölümünde yapılan açıklamalardan başka, giderek yapılacak çalışmalarla daha iyi anlaşılacaktır.

4.2. SESLETME ÖĞELERİ

Sözcüğün anlamını belirginleştirebilecek biçimde söylenmesi, için öncelikle seslerinin doğru çıkarılması gerekir. Çünkü sesler, sözcüğü ve anlamını başka sözcüklerden ayırırlar. Ancak, sesteşliğin söz konusu olduğu durumlarda, ayırıcı özellik, çeşitli soluk baskılarında, tonlarda aranmaktadır. Bu durumlarda sesletmede *hece*nin önemi ortaya çıkmaktadır. Sesletmede sözcüğün kendi yapısında, seslerle ilgili *boğumlanma,* hecelerle ilgili de *vurgu* ve *ton* öğeleri ana öğelerdir. Öte yandan, sözcüğün sözdizimi ve metin bağlamında, yani anlam ve içerik bağlamında değişiklikler gösteren sesletme öğeleri vardır. Bunlar, yine başta *vurgu* ve *ton* olmak üzere, *tonlama, bükümleme, ulama,* (kimi anlamlara bağlı olarak ünlüleri) *uzatma, durak-noktalama* gibi öğelerdir.

Bu öğelerin kimileri heceler üstünde kendini gösterir. *Heceler,* sözcük içinde seslerin çıkış kolaylığına göre kümelenmesiyle biçimlenen birimlerdir. Bunların, değişik konumlarda anlam ayırıcı özellikleri vardır. Bu ayırıcı özellik, sözcük hecelerinin içinde olabileceği gibi, sözdizimsel öğeler içinde de kendini gösterebilir (yaz'ma) [başa sarılan örtü] 'yamza [yazmak'tan emir]; yazma [sermek'ten adeylem] ve Gar/son'da kaldı. Garson'da kaldı. Örneklerindeki gibi). Örneklerden de anlaşılacağı gibi, ayrımı ortaya koyan salt vurgu değildir. Duraklama bile gereğinde anlamı belirlemeye katılan sesletme öğesidir. Bunlar, sesletmede hecenin önemini de gösterirler.

Heceler tek ünlü (o, a-); ünlü-ünsüz (al, at, as-); ünlü-çift ünsüz (art, alt); ünsüz-ünlü (ko-, be-, ne); ünsüz-ünlü-ünsüz (ses, kes-, -deş); ünsüz-ünlü-çift ünsüz (dört, kırp, salt); biçimlerinde kümelenen seslerle oluşurlar. Ayrıca, Türkçe'de kullanılan yabancı asıllı sözcüklerde, çift ünsüz-ünlü (tra-, tre-); çift ünsüz-ünlü-ünsüz (tren, fren); üç ünsüz-ünlü (stra-); üç ünsüz-ünlü-ünsüz (stres, strük-); çift ünsüz-ünlü-çift ünsüz (tröst, flört) biçimlerinde kümelenen heceler görülür. Görüldüğü gibi, kimi tek heceler aynı zamanda sözcüktürler. Türkçe tek heceli sözcük oranı yüksek bir dildir.

"Kayan ünlü" tartışması bir yana, Türkçe'de her hecede bir ünlü bulunur. Hecelerdeki seslerin iyi çıkarılması doğal bir zorunluktur. Ne ki, hecenin sesletmedeki önemi, boğumlanmadan ayrı ve onunla birlikte, kendisine göre uyarlanan soluk baskısı ve ton değişimi gibi hareketlerden gelir. Hece konusunda dikkat edilecek bir başka nokta da, sesletmenin "ağızdan bir çırpıda çıkan ses kümelenişleri" biçimindeki hece tanımına uyularak, sözcük hecelerinin ayırılması yoluyla yapılmaması gereğidir. Sözcük içinde, her ne kadar belli belirsiz bir hece ayrılmasından söz edilse de, konuşmada hece ayırmak; ayrım vurgusu, ölçü gösterme gibi çok özel durumlarda gerçekleştirilmektedir. Sesletmede önemli olan, vurgulu ve vurgusuz; perde değişikliği gerektiren ve gerektirmeyen; süresi uzun ve kısa hecelerin ayrımında olmaktır. Öteki sesletme öğeleri bunlar olmadan fazlasıyla yetersiz kalır.

Sözcüğün sesletme öğeleri bölümünde, boğumlanma, vurgu, ton, ulama, tonlama-bükümleme, durak ve söz noktalaması konuları üstünde durulacaktır. Bunlardan durak ve noktalama konusu, sözcüğü ilgilendirmez gibi görünse de, en azından tümceden tümceye ya da sözcükten sözcüğe geçişle ilgili olmaları bile, sözcüğün sesletimiyle bir arada düşünülmelerini gerektirmektedir. Daha önce üstünde durulan solunumun sesletmedeki önemi unutulmamalıdır.

4.3. BOĞUMLANMA

4.3.1. Boğumlanmanın Önemi

Boğumlanma anlamlı sesletmenin temel koşuludur. İyi bir boğumlanma olmadan konuşma anlaşılmaz. Çok yüksek sesle konuşulsa da boğumlanma yetersiz

kaldığı sürece, söylenenler iyi anlaşılmayacak ve konuşma etkisiz kalacaktır. Eksik ya da yetersiz boğumlanma, sözcüklerin başka türlü anlaşılmalarına da yol açar. Öğrenciler, öğretmenler, tiyatro sanatçıları, konferansçılar, hatipler, tartışmacılar; sınıfta, sahnede, meydanda seslenme durumunda olan herkes, bütün sözcüklerinde sesleri iyi boğumlandırmasını bilmelidirler. İyi boğumlanma eğitiminden geçen cılız sesli biri, boğumlanması kötü olan gür sesli birinden daha etkili bir konuşmacıdır.

Boğumlanma (telâffuz, articulation)nın diksiyonla karıştırılmasının nedenlerinden biri de konuşmadaki bu büyük etkisinde aranmalıdır.

Boğumlanma yönünden ünlülerle ünsüzler ayrılık gösterirler. Onun için, boğumlanma bölgelerine göre oluşan ünlülerin çıkarılması için *söyleyiş* (prononciation) terimi de kullanılmaktadır.

Bilindiği gibi, sesler ayrı ayrı çıkarılmazlar. Bulundukları yerlerde büründükleri sesbirimsel nitelikleri (ince, kalın, uzun, orta gibi)ne göre çıkarılırlar. Ayrıca buna, anlam ve içeriğe göre vurgu, ton, perde özellikleri de katılabilir; çünkü, daha çok heceler üstünde kendini gösteren bu hareketler, sesleri de ister istemez etkilerler. Bunun için, METİN/SÖZDİZİMİ-SÖZCÜK-HECE-SES ilişkisinin bütünlüğüne her zaman önem verilmelidir.

Burada, seslerin ayrı ayrı çıkarılış özellikleri ele alınırken, metin sesletmelerinde bu noktanın unutulmamasına yeniden dikkat çekmek gerekir.

Seslerin çıkarılış özelliklerinden sonra, oluşturulacak heceler ve anlamı üstünde durulmayacak tekerlemelerle birlikte çalışılacak; daha sonra anlamlı metinlere geçilecektir. Bunlardan amaç, konuşmada bilinçli boğumlanmaya hazırlık yapmaktır. Dikkat edilecek bir başka nokta da, seslerin betimlenmesinden elde edilen bilgilerle herkesten bütünüyle aynı nitelikte boğumlanma özelliğinin beklenmemesidir. Deneysel sesbilim, fonasyonun herkeste değişik nüanslarla oluştuğunu ortaya koymaktadır.[1] Herkes sesleri doğru çıkarmayı bilmeli; ama herkesin bu konuda da bireysel ayrılığı olduğu unutulmamalıdır. Zaten bu nüanslar, çoğu zaman konuşmada anlaşılmayan, ancak kimi kayıtlarla belirlenebilen ayrılıklardır. Bu ayrılıklar, yerel ve bölgesel söyleyiş özellikleriyle karıştırılmamalıdır. Burada sözü edilen, standartları aynı olan bir sesletme durumunda bireylerde saptanan farklılıklardır.

[1] Muzaffer Tansu, *Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe,* Ankara: TDK yayınları, 1963, ss. 80-84.

4.3.2. Ünlülerin Çıkarılışı

4.3.2.1. */i/ Ünlüsü*

Dar, düz, ön ünlü olan /i/ ünlüsü; dudak köşelerinin kulaklara doğru açılması; ağız ve dil kaslarının hafif gerilmesi ve dilucunun alt dişlerin arkasına, dilönünün sert damağa doğru yükselmesiyle çıkarılır. Bu hareketler sırasında, dil damağın iki yanını dayanır ve oluşan dar geçitten hava dışarıya çıkar. Buna karşın sözcük içinde bulunduğu yerlere göre, dar, açık, uzun niteliklere bürünebilir; bütün sesbirimler için görülebilecek bu değişikliklere dikkat edilmelidir. Başta, ortada, sonda bulunur.

im(dar); sevi(biraz açık); giy(dar); çiğ(dar, uzun)

Ayrıca, yabancı dillerden gelme sözcüklerde uzun biçimi vardır: bî-vefâ, insânî gibi.

Aşağıdaki tümceyi önce içinizden okuyarak /i/nin sözcükler içinde bulunduğu yerlere göre büründüğü özellikleri gözleyiniz. Sonra da, anlamına dikkat etmeden, yavaş, normal ve hızlı biçimde okuyunuz. Alıştırmayı birkaç kez daha yineleyiniz. Bundan sonra gelecek sesbirimler için de aynı çalışmaları sürdürünüz.

İki incinin içindeki inilti gibi iğneli gözleri içinin iniltisini inledi.

4.3.2.2. */e/ Ünlüsü*

Geniş, düz, ön ünlüdür; "yarı açık"[1] diye de nitelenir. Çıkarılışı için çeneler açılır, dil ileri doğru yükselir, ucu alt dişlere dokunur, dilönü hafifçe sertdamağa doğru yükselir. Kapalı hecelerde biraz daralır, sözcük sonunda biraz açılır, /l/, /r/, /n/ ünsüzlerinden önce daha açıksa da sözcük ek alınca yine kapanır:[2] sen, senin örneğindeki gibi.

"sel, dere, ten, ser, sel, şey, eğ, ger, gerin" örneklerine bakarak bulunduğu yerlere göre özelliklerini anlamaya çalışınız.

/e/ ünlüsünün /i/ ve /e/ arası yarı kapalı örneği bugünkü ölçünlü Türkçe'de /i/ ve /e/ye dönüşmüştür. Halk dilinde yaşamaktadır. Çıkarılışında dilucu alt dişlere dokunur, dilönü sertdamağa yükselir, fakat bu yükseliş /i/ ve /e/ arasındadır: yemek, gece, verdi örneklerindeki gibi.

Dönüşümü: él > il; iğri > éğri eğri; yémek > yemek...

el eli tel teli sel seli sevse el ele dervişe hepsi el verse

---

[1] Demircan, ön. ver., s. 62.
[2] aynı, s. 63.

4.3.2.3. */ı/ Ünlüsü*

Dar, düz art ünlüdür. Çıkarılırken dudaklar kulaklara doğru açılır, dil geriye doğru toplanırken çıkan havayla oluşur. /ğ/den önce uzundur. Başta, ortada, sonda bulunur: kız, yazı, yırtık, çığır, çığ... gibi.

Yabancı asıllı sözcüklerde ince biçimi görülür: Itrî, şevkî.

bıyıklı bıkkın pısırık ılık ırmağın akışını ırlayan ırlayıcı ırgatlara anlattı

4.3.2.4. */a/ Ünlüsü*

Geniş, düz, art ünlüdür. Çıkarılırken dil ortaya doğru biraz yükselir. Dudaklar hareketsiz, yanaklar gevşek, çeneler açık kalır. Başta, ortada sonda bulunur: "ak, san, yay, ata, dağ" sözcüklerinde değişen çıkış niteliklerine dikkat ediniz.

Yabancı asıllı sözcüklerde incelen bir biçimi görülür. Bu durumda ön ünlü niteliğine yaklaşır; dilucu diş etlerine doğru uzanır: kâğıt, lâle, rüzgâr... örneklerindeki gibi.

Yine yabancı asıllı sözcüklerde, "nâle, hâdise, nâkıs" örneklerinde görüldüğü gibi uzun olanı da vardır. Bu durumlarda çıkarılışı ince /a/ya daha yakındır.

akan taşlara kara kara bakan adam arada arkada ağlayan arkadaşına kapanan kalaslara baksana diyordu

Nâlân nâhoş nâlesiyle gâhi rûzgâra gâhi lâleye nâleler verdi

4.3.2.5. */ü/ Ünlüsü*

Dar, yuvarlak ön ünlüdür. Çıkarılırken çeneler açılır, dil ileri doğru yükselir, dudakların alt ve üst köşeleri birbirine yaklaşıp büzülür. Başta, ortada sonda bulunur: "Gün, sözcü, tüy, güğüm" sözcüklerinde büründüğü niteliklere dikkat ediniz.

üzüntüden üşüdüğünün ürediğini ürpererek ünlü ünlenmesiyle ünledi

4.3.2.6. */ö/ Ünlüsü*

Geniş, yuvalak, ön ünlüdür. Yarı açık da sayılır. Çıkarılırken çeneler açılır, dil ileri doğru yükselir, dudakların alt ve üst köşeleri birbirine yaklaşır, ağız küçük bir yuvarlak biçimine girer. Türkçe sözcüklerde çoğun başta ve ilk hecelerde bulunur. Dudak ünsüzlerinden önce daha yuvarlaklaşır: "öv, öp, göm, ötüş, söz, köy, öğle" örneklerinde büründüğü niteliklere dikkat ediniz.

öbür yörenin ötesinde ölgün gölde öten ördek gören Ömer önündeki ördeğin öttüğünü Ökkeş'e göstermiş.

4.3.2.7. */u/ Ünlüsü*

Dar, yuvarlak, art ünlüdür. Çıkarılırken çeneler açılır, dil ortaya doğru yükselir, dudakların alt ve üst köşeleri birbirine yaklaşır. Ağzın açıklığı yuvarlak olur. Başta, ortada, sonda bulunur. Dudak ünsüzlerinden önce yuvarlaklığı artar: "kutup, mum, duyu, sur, kul, buğu" sözcüklerinde değişen niteliklerine dikkat ediniz.

Yabancı asıllı sözcüklerde daha ilerden söylenen incelmiş biçimi görülür: lûzum, rûzgâr, lûgat gibi.

Aynı biçimde yine yabancı asıllı sözcüklerde uzun örneği vardır: sûziş, bûse, gûşe gibi.

> uzun burunlu umutsuz kulun mumunu mumsuz kuytudan ateşlediler
>
> Hûlyâ lûtfettiği nûtkunda Nûri'ye rûya ve hûlya lûzûmunu lûzumlu lûzumlu anlattı.
>
> Sûzan sûziş ile bûseyi ûdînin unutulmuş uduna yapıştırdı

4.3.2.8. */o/ Ünlüsü*

Geniş, yuvarlak, art ünlüdür. Çıkarılırken, çeneler açılır, dil ortaya doğru yükselir, dudakların alt ve üst köşeleri birbirine yaklaşır. Türkçe asıllı sözcüklerde "-yor" eki hariç, yalnızca ilk hecede bulunur. Dudak ünsüzlerinden önce daha yuvarlaktır: "obur, top, som, kov, yol, koyun, boğ" örneklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

Kimi yabancı sözcüklerde incelmiş biçimi görülür: lôkanta, lôbut, lôkomotif gibi.

> ovanın ortasındaki ormanda obaları olan ormancılar oradaki odunları omuzlarıyla okulun odunluğuna taşıyorlar
>
> lôkantada nôhut yiyip lôkma lôkmalayan lôkumcular lôbutları lôkomotife taşıyacaklar.

Ünlüler İçin Bir Açıklama

Kimi yazarlar, dil kabarıklığı ya da yükselmesine göre ünlüleri *alçak ünlüler* (e, ö, a, o) ve *yüksek ünlüler* (i, ü, ı, u) diye ayırmaktadırlar.[1] Ancak, dilin hare-

[1] *Doç. Dr. Mustafa Palandöken, "Konuşma ve Fonetik Üstüne Fizyolojik Bilgiler", Ses ve Konuşma Bozuklukları Simpozyumu, (düz.) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Kürsüsü, İzmir: 1980, s. 46 ve Tansu, Ön. ver. 42-49; Üçok, ön. ver., 75.*

ketleri "alçak ünlülerde de bir ölçüde yükseldiğinden yukarıdaki açıklamalara bu durum yansıtılmamıştır. Böyle de kabul edilebilir.

4.3.3. Ünsüzlerin Çıkarılışı

4.3.3.1. *Kimi Açıklamalar*

Ünsüzler, ünlüler gibi tek başlarına söylenemezler. Bu nedenle önlerine, aralarına ve arkalarına ünlüler getirilir. Ünlüler kendi başlarına hem ses, hem hece, hem ek, hem kök olabilirler. Bütünüyle sözcük olanlar da vardır. Türkçe'deki "o"; Fransızca'daki "eau=su" örneklerindeki gibi, tek seslerden oluşan sözcük sayısı aslında çok azdır. Ünsüzlerse, ses dışında ancak ek görevinde bulunabilirler. Buna karşın, sözcüklerin ayırt edilmesinde ve anlamın anlaşılmasında çok önemli rolleri vardır. Onun için ünsüzlerin boğumlanma özellikleri çok iyi bilinmelidir. Çalışmalar için ünsüzlerin çıkış yerlerine göre kümelendirilmesinde yarar görülmektedir. Ünlüler gibi, ünsüzlerin de bulundukları ses çevresine göre kimi değişiklikler gösterdiklerine dikkat edilmelidir.

4.3.3.2. */b/, /p/, /m/*

/b/

Dudakların birleşip açılmasıyla oluşan çiftdudak ünsüzüdür. Ötümlü ve patlamalıdır. Türkçe'de sözcük ya da hece sonunda bulunmaz. Sonda ötümsüzleşip /p/ olur. Sözcük ünlüyle başlayan ek alınca /p/ yine /b/ye dönüşür, kitab > kitap, kitabı gibi. Düz ünlüden önce ve sonra düz, yuvarlak ünlüden önce ve sonra yuvarlaklaşır (dudaksıllaşma): "çaba, gibi, bol, obur, çorba, sebze, büyük, burun, bölük, ebe, sebze" örneklerinde değişen özelliklerine dikkat ediniz.

Boğumlanma çalışması için aşağıda oluşturulan heceleri soldan sağa ve yukarıdan aşağıya yüksek sesle okuyunuz. Sonra yavaş, normal ve hızlı tempoda olmak üzere tekerlemeler üstünde çalışınız. Bundan sonraki bütün sesbirimler için aynı çalışmayı sürdürünüz.

bi	be	bı	ba	bü	bö	bu	bo
biç	beç	bıç	baç	büç	böç	buç	boç
bif	bef	bıf	baf	büf	böf	buf	bof
bil	bel	bıl	bal	bül	böl	bul	bol
bir	ber	bır	bar	bür	bör	bur	bor
bit	bet	bıt	bot	büt	böt	but	bot

barakada bıraktığı bardaklara böceklerin bulaştığını bildiren barbutçu barmen büyük barın bitişiğinde büyük bardakla biraya başladı

/p/

Dudakların birleşip açılmasıyla ötümsüz olarak çıkan çift dudak ünsüzüdür. Patlamalıdır. Başta, ortada, sonda bulunur. Düz ünlüden önce ve sonra düz, yuvarlak ünlüden önce ve sonra yuvarlaklaşır. "Pis, pıhtı, patırtı, sepet, tutum, tütün, törpü" örneklerinde ünlülerden etkilenişine dikkat ediniz.

pi	pe	pı	pa	pü	pö	pu	po
pif	pef	pıf	paf	püf	pöf	puf	pof
pip	pep	pıp	pap	püp	pöp	pup	pop
pir	per	pır	par	pür	pör	pur	por
piş	peş	pış	paş	püş	pöş	puş	poş

pervesız palavracı parasız pısırık pinponun pötikare poltosuna pompayı püskürttü.

/m/

Dudakların birleşip açılmasıyla ötümlü olarak çıkar. /v/den önce alt dudak ve üst dişlerle çıkarılır. Diğer /m/ler çift dudak ünsüzüdür. Genizsi olarak da nitelenir. Dudakların durumu yönünden ünlülere uyar. Başta, ortada, sonda bulunur: "mide, mızmız, mekik, mal, elma, dam, çim, yum, gömüt, omuz, sözüm var" örneklerinde değişen niteliklerine dikkat ediniz.

mi	me	mı	ma	mü	mö	mu	mo
mip	mep	mıp	map	müp	möp	mup	mop
mir	mer	mır	mar	mür	mör	mur	mor
mil	mel	mıl	mal	mül	möl	mul	mol
min	men	mın	man	mün	mön	mun	mon
mim	mem	mım	mam	müm	möm	mum	mom

mimik merakını maharetli müjgâna mır mır mırıldana Mediha mosmor morarıp monolog söyledi

Aşağıdaki heceleri yukardan aşağıya yüksek sesle söyleyiniz.

bi	be	bı	ba	bü	bö	bu	bo
pi	pe	pı	pa	pü	pö	pu	po
mi	me	mı	ma	mü	mö	mu	mo
bip	bep	bıp	bap	büp	böp	bup	bop
pip	pep	pıp	pap	püp	pöp	pup	pop
mip	mep	mıp	map	müp	möp	mup	mop

/b/, /p/, /m/ ünsüzleriyle başka heceler oluşturup çalışma zenginleştirilebilir.

4.3.3.3. /d/, /t/, /n/

/d/

Dil ucunun damağın önüne, üst diş köklerine dayanıp açılmasıyla oluşur. Ötümlü, patlamalı dişardı ünsüzüdür. Başta ve ortada bulunur. Yabancı asıllı sözcüklerin sonundaki /d/, ötümsüz /t/ ünsüzüne dönüşmüştür: imdad > imdat gibi. Türkçe'de "od, ad" gibi birkaç sözcüğün sonunda görülür. Düz ünlüden önce ve sonra düz; yuvarlak ünlüden önce ve sonra yuvarlaklaşır (dudaksıllaşır). "diş, deniz, dış, dam, dolu, döl, düş, durum" gibi sözcüklerde ünlülerden etkilenişine dikkat ediniz.

Yukarıdaki gibi, /d/ ünsüzünü ünlülerle birleştirerek heceler oluşturup bunları söyleyiniz. Bundan sonraki sesbirimler için de heceleri sizler oluşturunuz. Sonra verilen tekerlemeleri belirtildiği gibi okumaya devam ediniz.

> dizini dişine değdirerek dışardaki dırdırları dinlemeden düşünceye dalan döşü döğmeli davut düş düşlemiş

/t/

Dil ucunun damağın önüne, diş köklerine dayanıp açılmasıyla ötümsüz olarak oluşan patlamalı dişardı ünsüzüdür. Başta, ortada, sonda bulunur. İki ünlü arasında ötümlüleşip, /d/ olur. Düz ünlülerden önce ve sonra düz, yuvarlak ünlülerden önce ve sonra yuvarlaklaşır (dudaksıllaşır).

titiz, tel, tırpan, töz, tüzel, satış, ata, yat, it, et, ot, kurt, öt... örneklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

> tilki Tınaz tekir tavşanı taşlı topraklı tünelin turuncu tuğlalarla tıkanmış ucunda tuttu

/n/

Dilin damağın ön kısmına, diş köklerine dayanıp açılmasıyla ve damağın alçalıp burun boşluğunu titretmesiyle genizsi bir ötümle oluşur. Ön ünlülerle dişeti; art ünlülerle dişeti gerisinden çıkarılır. /l/den önce, dilin ucu dişetine tam değmez, dilucu dişetine /l/ için değer. /v/den önce, alt dudak-üstdişlerle çıkarılır, "ünvan > ümvan" örneğinde olduğu gibi, /v/den önce gelen seslerin karıştırılmamasına dikkat edilmelidir.[1] /k/ ve /g/ ünsüzlerinden önce gelen /n/ sesbirimi için dilin arkasının damağa değmediği, yalnızca /k/ ve /g/ için değdiği, bu durumda genizsi özelliğin ünlü üzerine de bindiği belirtilmektedir: örneğin "yangı" sözcüğünde /a/ ünlüsü yarı ağız, yarı geniz özelliğini taşır.[2]

---

[1] Demircan, ön. ver. s. 77.
[2] aynı.

niçin, nal, dönüş, en büyük > em büyük, sonlu, un ver, son fark, yankı, döngü... örneklerinde değişen özelliklerine dikkat ediniz.

Niyazinin Nüvitle nöbetleşe normal naklettiği narenciye naktini Nöron Nuriyle nûmaracı Numan kapmışlar

Aşağıdaki heceleri yukarıdan aşağıya yüksek sesle söyleyiniz.

di	de	dı	da	dü	dö	du	do
ti	te	tı	ta	tü	tö	tu	to
ni	ne	nı	na	nü	nö	nu	no
dit	det	dıt	dat	düt	döt	dut	dot
tit	tet	tıt	tat	tüt	töt	tut	tot
nit	net	nıt	nat	nüt	nöt	nut	not

/d/, /t/, /n/ ünsüzleriyle başka heceler oluşturup yüksek sesle okuyunuz.

4.3.3.4. */v/, /f/*

/v/

Üst kesici dişlerin altdudağın üstüne dokunup açılmasıyla ötümlü olarak oluşur. Sızmalı, altdudak-üstdiş ünsüzüdür. Ünlü uyumuna göre dudak özelliklerinde değişmeler olur. Düz ünsüzlerle kullanıldığında üst dişler alt dudağın iç yanına değer, yuvarlaklarla kullanılınca değmez. Yansımalarla, Doğu Türkçesi'nde /b/ olup Batı Türkçesi'nde /v/ye dönüşen sesler dışında (bar > var) Türkçe sözcüklerin başında bulunmaz. Sonda ve ortada bulunur.

ver, vızıltı, vur, ev, sevgi, övün, kavun, dövme, ev, avuç... örneklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

viranede vıcık vıcık vişnesuyunu vurur vurmaz dövünen Vedat avuçlarını ova ova vücuduna vurdu.

/f/

Üst kesici dişlerin alt dudağın üstüne dokunup ayrılmasıyla ötümsüz olarak oluşur. Sızmalı dudak-diş ünsüzüdür. Ünlem ve yansımalar dışında /b/, /p/, /v/ ünsüzlerinin /f/ye dönüşeninden başka (öbke > övke > öfke gibi) Türkçe sözcüklerde görülmez. Diğer sözcüklerde genelde başta, seyrek olarak da ortada ve sonda bulunur. Ünlü uyumunun dudak özelliklerini alır.. "fışkırmak, fil, fosfor, üfür, öf, af, uf" örneklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

fingir fingir fingirdeyen fıkırdak fare Füreyanın fokurdayan kafasına kafesinden ufak ufak fındıkları fırlattı

vi	ve	vı	va	vü	vö	vu	vo
fi	fe	fı	fa	fü	fö	fu	fo
vif	vef	vıf	vaf	vüf	vöf	vuf	vof
fif	fef	fıf	faf	füf	föf	fuf	fof

Başka heceler oluşturarak çalışmayı zenginleştiriniz.

4.3.3.4. */c/, /ç/*

/c/

Üst ve alt dişlerin birbirine iyice yaklaşıp dilucunun ön kıyılarının iki sıra dişin arkasına yayılması sırasında, durdurulmuş havanın alt çenenin aşağı kaymasıyla dile ve diş arasına sürünmesinden ötümlü olarak oluşur. Dudakların durumu bakımından önce ve sonra gelen ünlüye uyar. Patlamalı sızmalı, dişeti-damak ünsüzüdür. /d/ ve /j/ ünsüzlerinin bileşimi sayılır. Yansımalar dışında Türkçe sözcüklerin başında bulunmaz. Kimi yabancı asıllı sözcüklerin başında /ç/ye dönüşmüştür (cihaz > çeyiz, cameşuy > çamaşır gibi). "Hac, öc" gibi birkaç sözcük dışında sonda bulunmaz.

civciv, cep, cızırtı, can, gece, gocunmak, ocak, ucuz, cümle... gibi sözcüklerde özelliklerine dikkat ediniz.

> cikcikleyen civciv cıvık camcının cebinden Cemil'in ucuz gocuğuna cüretli cikciklemesiyle cuppadak uçuverdi.

/ç/

/c/ ünsüzü gibi oluşur. Ancak, dilucu daha yukarı kalkar ve ses ötümsüzleşir. Patlamalı sızmalı, dişeti-damak ünsüzüdür. Dudakların durumu bakımından önceki ve sonraki ünlüye uyar. /t/ ve /s/ ünsüzlerinin bileşimi sayılır. Kalın sesleri inceltebilen seslerdendir (bıçmak > biçmek gibi). Konuşurken /t/ ve /l/ ünsüzlerinden önce /ş/ye dönüşme eğilimi çoktur (göçtü > göştü, güçlü ~ güşlü gibi). Kimi sözcüklerin sonunda ünlüyle biten eklerden önce ötümlüleşir. (ağaç > ağacınız gibi). Başta, ortada, sonda bulunur.

çekiç, çizgi, çıkma, çulluk, içiş, açık, uçuk, göçük, sonuç, koç, çocuk... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

> çilli çekici çılgın çocuk çökük çardağın çam çerçevelerini çekçek içinde çiviledi

Aşağıdaki heceleri yukarıdan aşağıya yüksek sesle okuyunuz.

ci	ce	cı	ca	cü	cö	cu	ço
çi	çe	çı	ça	çü	çö	çu	ço
cık	cek	cık	cak	cük	cök	cuk	cok
çil	çel	çıl	çal	çül	çöl	çul	çol

Başka hecelerle çalışma zenginleştirilebilir.

4.3.3.6. */g/, /k/, /ğ/*

/g/

Kalın ünlülerle dil sırtının yumuşakdamağı; ince ünlülerle sertdamağı kapatmasıyla ötümlü olarak çıkarılır. Patlamalı damak ünsüzüdür. Düz ünlülerden önce ve sonra düz, yuvarlaklardan önce ve sonra yuvarlaklaşır. Genelde başta bulunur. Yabancı asıllı sözcüklerin sonunda /k/ ünsüzüne dönüşür.

giriş, gergin, gülüş, görgü, denge, kargı, gocunma, rûzgâr, gül... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

> gizil gerçeklerini gırgır gargara gizleyen garip gurultulu gürültülü döngülerle gonk gonklamadan güzel günler görme gayretini rûzgâra söylemiş

/k/

Kalın ünlülerle dil sırtının yumuşakdamağı; ince ünlülerle sertdamağı kapatmasıyla ötümsüz olarak oluşur. Patlamalı damak ünsüzüdür. Düz ünlülerden önce ve sonra düz; yuvarlaklardan önce ve sonra yuvarlaklaşır. Başta, ortada, sonda bulunur. İki ünlü arasında yumuşayıp /ğ/ye dönüşür (sokak > sokağı gibi).

kişi, kesik, kış, kara, kütük, kuru, koşuk, tokmak, takım, büyük, dökük, küçük, çürük sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

> kimi kere kısık kandil karanlıkta küçük küpe köpük köpük konan keskin sirkeyi ışıklandırırdı

/ğ/

Ötümlü sızmalı dilardı yumuşakdamak ünsüzü olan /ğ/, ses değeri ünlüler arasında eriyen bir ünsüzdür. İki ünlü arasında, konuşmalarda, ikili ünlü yaratmaya yatkındır. (doğal ~ doal; çoğul ~ çoul gibi). Sözcük sonunda ya da bir ünsüzden önce uzunluk yaratır (dağ ~ da:; kuğu ~ ku: gibi). Kimi zaman da /v/ ve /y/ye

dönüştüğü olur (eğer ~ eyer; soğan ~ sovan; oğma ~ ovma; güğercin > güvercin gibi). Sözcük başında bulunmaz.

kuğu, iğ, tığ, yoğurt, söğüş, dağlı, iğne, ağıt, yağmur... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

Aşağıdaki tekerlemede sözcüklerdeki /ğ/ ünsütünü erimeye en yakın biçimde çıkarmaya dikkat ediniz.

ciğerleri çiğ çiğ boğazlayan çığırtkanın düğümlenen boğazını öğütçü papağan soğuk yoğurtla açtırdı

Aşağıdaki heceleri yukarıdan aşağıya yüksek sesle okuyunuz.

gi	ge	gı	gâ	ga	gü	gö	gû	gu	go
ki	ke	kı	kâ	ka	kü	kö	kû	ku	ko
giz	gel	gın	gâh	gam	gül	göz	gûn	gun	goy
kil	kez	kın	kâr	kar	küt	köy	kûf	kuf	koy

4.3.3.7. */z/, /s/*

/z/

Dilucunun üst diş köklerine yaklaşırken ikisi arasından havanın sızması sırasında ötümlü olarak çıkar. Sızmalı dilucu-dişeti ünsüzüdür. Ünlü uyumunda dudak özelliklerine uyar. Yansımalar dışında Türkçe sözcüklerin başında bulunmaz.

zil, zorlu, zurna, züğürt, ezgi, gez, giz, kazık, yazık, uzak, öz, göz, söz, kız, az... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

Zihni zihnini Zekinin zikzak çizen zevzek züğürt sözleriyle uzun uzun zorladı

/s/

Dilucu diş köklerine yaklaşır ve hafif aşağı kıvrılırken aradan geçen havayla ötümsüz olarak oluşur. Sızmalı dilucu-dişeti ünsüzüdür. Ünlü uyumunun dudak özelliklerine uyar. Yabancı asıllı sözcüklerin başında çift ünsüzle bulununca Türkçe kullanımda önüne /i/ sesini alır (stasyon > istasyon; Stanbul > İstanbul gibi). Başta, ortada, sonda bulunur.

silik, sel, savun, sıvı, sürgü, sönme, süs, soru, sunu, üs, ses... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

sinsi Selimin sene be sene sarsıldığını söyleyen sümsük Sabiha sahnede de sonuna kadar susmayacağını söyledi

zi	ze	zı	za	zü	zö	zu	zo
si	se	sı	sa	sü	sö	su	so
zil	zel	zıl	zal	zül	zöl	zul	zol
sil	sel	sıl	sal	sül	söl	sul	sol

4.3.3.8. */j/, /ş/*

/j/

Dişlerin birbirine yaklaşması, dudakların ileri uzaması ve dil sırtının damağa doğru kalkmasıyla oluşan dar geçitten havanın çıkışı sırasında ötümlü olarak oluşur. Sızmalı dişeti-damak ünsüzüdür (dilönü sertdamak ünsüzü de denmektedir.) Ünlü uyumunun dudak özelliklerini alır. Fransızca ve Farsça sözcüklerle Türkçe'ye girdiği söylense de, Türkçe'nin ses düzeninde aslen var olduğu[1] öne sürülmektedir. Türkçe'deki kimi yabancı asıllı sözcüklerde /g/ ve /c/ye dönüşür (jandarma ~ candarma; geometrie > geometri gibi). Türkçe'deki kimi sözcüklerde iç ve son ses olarak görülmektedir.

jipon, japon, jandarma, jübile, jet, jüri, jest, jeolog... gibi sözcüklerde özelliklerine dikkat ediniz.

jimnastikçi Japon jeolog jübiledeki jüriye jürnal satmış.

/ş/

Dişlerin birbirine, dil sırtının sertdamağa yaklaşmasıyla havanın aradan sızması sonucu ötümsüz olarak oluşur. Sızmalı, dişeti-damak ünsüzüdür. Dilönü-sertdamak ünsüzü de denmektedir. Ünlü uyumunun dudak özelliklerine uyar. Kalın sesleri inceltiği de olur (şış > şiş gibi). Başta, ortada, sonda bulunur.

şiş, şey, şan, düşüş, şöyle, döşe, coşkun, şıkırtı, kuş... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

şimdi şekilsiz şık şaşkın şapşal şurupçuyu şosenin yokuşundaki şişko şıracıya şıra şölenine çağıracak

ji	je	jı	ja	jü	jö	ju	jo
şi	şe	şı	şa	şü	şö	şu	şo
jil	jel	jıl	jal	jül	jöl	jul	jol
şiş	şeş	şış	şaş	şüş	şöş	şuş	şoş

[1] Demircan, ön. ver., ss. 70-71.

4.3.3.9. /l/, /r/

/l/

Dilucu ince ünlülerle sertdamakla dişeti arasına; kalın ünlülerle biraz daha geriye dayanır; hava dilin yanlarını titretirken ötümlü olarak oluşur. Başta hep incedir. Ötümsüz ünsüzlerden önce ve sonra yarı ötümsüzleşir. Bir dilucu-dişeti ünsüzü ve yanünsüz olarak nitelenir. Kimi yansımalar dışında Türkçe sözcüklerin başında bulunmaz. Halk dilinde kimi yabancı asıllı sözcüklerin başındayken /i/ ünlüsünü alır (limon > ilimon gibi). Yine konuşma dilinde /n/den önce ve sonra /n/ye dönüşebilir (yalnız ~ yannız; binlik ~ binnik gibi). Kimi sözcüklerin orta ve sonlarında yitme eğilimi gösterir (nasıl iş ~ nası iş; galiba ~ gaaba gibi).

limon, leylek, ılık, el, bilgi, bölge, gülüş, görüş, lâkın, lâle, lûzum, lâkırdı, al, kaldıraç, sulak, olur, dalga, sal, yol, kalça, alt, yıl... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

> limoncu Lemi Lâminin lüks lôkantasından lûzumlu malzemeyi limonluğunda lıngır lıngır lıngırdayan dolu çaydanlığın yanına soluksuz nakletti

/r/

Dilucunun üst kesici dişlerle sertdamak önü arasına yükseltilerek kapak gibi açılıp kapanması ve hızla titretilmesiyle oluşur. Sözcük başı ve ortasında çarpmalı; sözcük sonunda sızmalı ve ötümsüz[1] olarak betimlenmektedir. Dudakların durumu yönüyle ünlülere uyar. Ötümlü, çarpmalı dilönü-dişeti ünsüzüdür. Kimi yansımalar dışında Türkçe sözcülerin başında bulunmaz. Halk dilinde, yabancı asıllı sözcüklerin başında önüne /i/ getirilir (Recep ~ İrecep gibi). Titrek olduğundan zayıf bir sestir, konuşma dilinde düşme eğilimi gösterir (bir kez ~ bi kez; yazıyor ~ yazıyo gibi). /l/ ünsüzüne dönüşen konuşma örnekleri çoktur (birader- ~ bilâder; servi ~ selvi; merhem ~ melhem; serbest ~ selbes gibi).

rica, renk, Rıfkı, ray, yarım, yürük, yörük, yerli, yorum, yumuk, savruk, burgu, evrim, sıfır, kör, okur, ırk, kork, Türk, turp... sözcüklerinde özelliklerine dikkat ediniz.

> resimli romanlarda rikkatle romans ruhları gören Raziye arabesk mikrobundan rahatsızlık kaparak vereme râm oldu.

Aşağıdaki heceleri yukardan aşağıya yüksek sesle okuyunuz.

li	le	lı	lâ	la	lü	lö	lû	lu	lô	lo
ri	re	rı	-	ra	rü	rö	rû	ru	rô	ro
lir	ler	lır	lâl	lar	lül	lök	lûm	lur	lôr	lor
ril	rel	rıl	-	ral	rül	röl	rûy	ruk	rôl	rom

[1] Demircan, ön. ver., s. 75.

4.3.3.10. */h/, /y/*

/h/

Soluk ünsüzü (gırtlak ünsüzü) olan /h/, kalın /a/ durumunda çıkarılır. Ötümsüz, sızmalıdır. Ünlü uyumunda dudak özelliklerini alır. Ünlem, yansıma ve kalın /k/nın /h/ye dönüştüğü (katun > hatun; kan > han gibi) sözcükler dışında Türkçe sözcüklerin başında pek bulunmaz.

hıçkırık, hep, huy, hoşnut, daha, pöh, tuh hödük... gibi sözcüklerde özelliklerini izleyiniz.

> hiçlik herkesi hastalık hastası hâlinde hırpalayan nâhoşça hırpalayabilen hain hislerdendir

/y/

Dilin ortası sertdamağa doğru yükselir ve aradan ötümsüz olarak çıkar. Dudakların durumu önü ve sonundaki ünlülerle belirlenir. Dilönü-sertdamak ünsüzü (yarı ünlü)dür. Kimi kalın sesleri inceltiği görülür (yaşıl > yeşil gibi). Başta, ortada, sonda bulunur. Başta ve ortada ötümlü, sonda yarı ötümsüzdür.

yitik, yeni, yarım, yığın, yön, yüz, koyu, kıyı, köylü, tüy, soy, sayı... sözcüklerinde özelliklerini izleyiniz.

> yitik yerleri yollarda yorgunluktan uykusuzluktan yıkıla yıkıla yürüyerek yangın yörelerinden sonra yakalayabildiler

hi	he	hı	ha	hü	hö	hu	ho
yi	ye	yı	ya	yü	yö	yu	yo
hiy	hey	hıy	hay	hüy	höy	huy	hoy
yit	yet	yıt	yat	yüt	yöt	yut	yot

4.3.3.11. *İkili ve Üçlü Ünsüzler*

Türkçe'de ikili ve üçlü ünsüzlerin boğumlanma yönünden kayda değer değişiklikler yaratmadığı görülmektedir.

Örneğin "ba**şl**a, te**erk**, dö**rt**, Tü**rk**, ö**rtm**e" sözcüklerinde görülen ikili ve üçlü ünsüzler yüksek sesle söylendiğinde bu durum sezilebilir.

Öte yandan ünsüz ikizleşmelerinde ise bütünüyle eşit denebilecek bir süre değeri görülür.

Örneğin "hassas" gibi, yabancı asıllı sözcüklerin içinde; "ö**tt**ü, sı**kk**ın" gibi sözcük sonuna aynı ünsüzle başlayan ek gelince; "a**f**, a**ff**ı; ha**c**, ha**cc**ı" gibi yabancı asıllarında ikiz ünsüzle biten ve Türkceleşmiş biçimleri ünlüyle başla-

yan ek alan sözcüklerde; "**bin**lik ~ bi**nn**ik" gibi benzeşme yoluyla oluşan ikizleşmelerde; "yü**rr**ü, o**tt**ur, ya**şş**a, kö**pp**ek, şe**bb**ek, küç**çük**" benzeri pekiştirmeli ikizleşmelerde bunu anlayabilmek zor değildir.

Buna karşın, özellikle Batı kaynaklı sözcüklerin başında ve sonunda görülen ikili ya da üçlü ünsüzler söyleme zorlukları yaratmaktadırlar. Bunların aralarına ya da önlerine ünlü almaları da buradan gelmektedir. Bu tür sözcükler asıllarına uygun biçimde yazılmaktadırlar. Türkçeye zorlamasız yerleşme eğilimi gösterenler dışında böyle sözcüklerdeki ünsüzler arasına ünlü getirmeden boğumlandırma yolu yeğlenmelidir. Bu konuda yapılacak ilk iş, bu tür sözcükler üstünde çalışmak, uygun tekerlemelerle bunu pekiştirmektir.

Şenbay'ın düzenlediği aşağıdaki tablo üstünde yapılacak alıştırmaların yararları olacaktır.

bla	blö	ble	bli	blo	blü	blu	blı
bra	brö	bre	bri	bro	brü	bru	brı
pla	plö	ple	pli	plo	plü	plu	plı
pra	prö	pre	pri	pro	prü	pru	prı
dra	drö	dre	dri	dro	drü	dru	drı
tra	trö	tre	tri	tro	trü	tru	trı
fla	flö	fle	fli	flo	flü	flu	flı
fra	frö	fre	fri	fro	frü	fru	frı
fta	ftö	fte	fti	fto	ftü	ftu	ftı
gla	glö	gle	gli	glo	glü	glu	flı
gra	grö	gre	gri	gro	grü	gru	grı
gza	gzö	gze	gzi	gzo	gzü	gzu	gzı
kla	klö	kle	kli	klo	klü	klu	klı
kra	krö	kre	kri	kro	krü	kru	krı
ksa	ksö	kse	ksi	kso	ksü	ksu	ksı
sfa	sfö	sfe	sfi	sfo	sfü	sfu	sfı
ska	skö	ske	ski	sko	skü	sku	skı
sla	slö	sle	sli	slo	slü	slu	slı
sma	smö	sme	smi	smo	smü	smu	smı
spa	spö	spe	spi	spo	spü	spu	spı
sta	stö	ste	sti	sto	stü	stu	stı
şta	ştö	şte	şti	şto	ştü	ştu	ştı
ştra	ştrö	ştre	ştri	ştro	ştrü	ştru	ştrı[1]

[1] Şenbay, tarihsiz, ön. ver. s. 36.

4.3.4. Boğumlanma Kusurları

4.3.4.1 *Genel Açıklamalar*

Türkçe'deki ses değişmeleri üstünde durulmuştu. Bu değişmelerin önemli bir bölümü yazı diline geçmemiş değişimlerdir. Konuşma dilinde de olsa, bu olayların bugünkü dilde, yalnızca bölgelerde değil, aydınlar çevresinde bile yaşamış olması dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Yazı diline geçmemiş değişimlerin hemen tümü, aynı zamanda konuşma yanlışları içinde düşünülmelidir. Bunlardan ancak yazı diline geçme eğilimi çok fazla olanlar bu yargının dışında düşünülebilirler. Çünkü, konuşma dili ve yazı dili ayırımının en aza indirilmesi, bu yönden de dilin sürekliliğine etki etmektedir. Kendi benliğinde zenginleşme yolunda olan Türkçe için bu nokta çok önemlidir. Dil yönünden zümre ya da tabaka ayrılıkları ne ölçüde azalırsa, kültür diliyle günlük dil arasındaki ilişki de o ölçüde birbirine açık olur. Bu, kuşaklararası dil ayrılığını da ortadan kaldıracak yollardan biridir. Kendi benliğinde bütün yurttaşların yaşantısına aynı ölçüde girebilen dil için, anlaşmazlıklar sorunu, yerini, gelişen hayatı ve çağı karşılayabilme etkenliği içinde, zenginleşme sorununa bırakacaktır.

Büyük ölçüde "en az çaba yasası" ile ilgili görülen bu değişimler, kendi başına kaldıklarında ölçünlü dilin yaygınlaşmasını bozmaktadırlar. Bu yasanın bütünüyle etkisine girmek, bireyleri edilgenleştirir ve fonetik açıklamalar içinde normal gibi görünen ortak değişimler, kişiden kişiye gelişigüzel değişimlere de yol açabilirler. Bunun için, "en az çaba yasası"na karşı etken bir tavır içinde olunmalıdır. Nitekim, çağdaş dilbilim ve dilbilgisi çalışmalarına büyük ölçüde kaynak olan Ferdinand de Saussure, fonetik değişme yasalarını irdelerken, "en az çaba yasası"na karşı "en çok çaba" karşıtlığını gösterir ve soruna "hem fizyoloji (eklemleme sorunu), hem de ruhbilim (dikkat sorunu) yönleriyle" bakmanın gereğine değinir.[1]

Daha önce üstünde durulan *benzeşme, benzeşmezlik, türeme, aktarım* gibi konularda anılan yazı diline geçmemiş örneklere bu yönden dikkat edilmelidir. Hatta konuşma dilindeki, "yarıyan, orıya, burıya" gibi örnekleri, yazı dilindeki "yarayan, oraya, buraya" biçimine sokmak yararlı olacaktır. Bu da gösteriyor ki "en az çaba yasası"na karşı etken olmak, bu yasayı dışlamak gibi düşünülmeyecektir.

Bu bağlamda *boğumlanma kusurlarının* yeniden ele alınması gerekir. Bu kusurların önemli bir bölümü, fonetik değişmelerin bugünkü konuşma dilindeki görünüşleridir. Bir bölümü de, hem kimi fonetik yasalarla açıklanan, hem de bireyin türlü gelişim sorunlarıyla ilgili olan kusurlardır.

Burada bu kusurlar, ikinci kategoridekilerden başlanarak incelenecektir.

---

[1] Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri* 2, (çev.) Berke Vardar, Ankara: TDK yayınları, 1978, s. 17

4.3.4.2. *Boğumlanma Gecikmesi*

Kimi çocuklarda yaşlarına göre boğumlanmada gecikmeler görülebilir. Bunlar farkedildiğinde, çocuklara farkettirilmeden düzeltilme yolları aranmalı, gerekirse uzmanlara başvurulmalıdır.

4.3.4.3 *Ağır Boğumlanma*

Ağır konuşma alışkanlığı ve çocukların kötü örnekleri benimsemeleri, onları olumsuz yönde etkiler ve bu, yetişkinlik dönemine doğru uzayabilir. Zamanında ve dikkatle önlenmesi gerekir. Bu özellikteki kimseler, sözcük içindeki heceleri uzatırlar, tümcelerin söylenişini geciktirirler. Konuşmaları sıkıcı, bıktırıcı, anlaşılmaz durumlara bürünür. Yetişkinler, en küçükten büyük birimlere kadar çeşitli boğumlanma çalışmalarıyla bundan kurtulabilirler.

4.3.4.4. *Hızlı Boğumlanma*

Bu da, yukarıdakinin tersine, hızdan ötürü, ne söylediği belli olmayan bir geveleme havası yaratır. Aynı biçimde üstünde durulmalıdır.

4.3.4.5. *Tutukluk*

Seslerin, hecelerin, sözcüklerin aşırı yinelenmesi ve kimi tıkanmalar, ritmik bozukluklar yaratarak anlaşılmaz etkiler bırakır. Kendine güvensizlik, sıkılganlık, kararsızlık, heyecan gibi nedenlere bağlanmaktadır. Çocuklarda geçici olanına rastlanır; buna müdahale ve aşırı ilgi doğru değildir. Ancak, geçici olmadığı belirlenenler ve yetişkinlerde görülenlerinin düzeltilmesi gerekir. Boğumlanma organlarının hareketini arttırmak, oldukça ağır ve düzenli boğumlanma çalışmaları yapmak gerekir. Şiirleri ölçülerine dikkat ederek okumak, ardından düşüncelerini belirterek yeniden okumak yarar sağlamaktadır.

4.3.4.6. *Gevşeklik*

Dil, dudaklar ve yanakların boğumlanmaya yeterince katılmamasından ötürü boğumlanma özelliklerinin yeterince belirginleşmemesidir. Dişler arasına kurşunkalem sıkıştırarak hecelerin anlaşılır biçimde söylenmesi çalışmaları sürekli kılındığında, organların boğumlanmaya katılması sağlanabilir. Bir boğumlanma tembelliğidir. Yaygın kusurlardandır.

4.3.4.7. *Kekemelik*

Nedenleri ve tedavisi üstüne çok ve değişik çalışmalar yapılmış en önemli boğumlanma kusurudur. Çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Bunun için, görünen

yanıyla tanımlanması daha doğru olur: *Kekemelik;* söz söylerken bocalama, çekinme, kaygı izlenimi verebilecek biçimde duraklama; yüzün gerilme, buruşma, kızarma; ağzın, başın, elin istem dışı hareketleriyle hecelerin tekrarlanması anında ses, hece ve sözcüklerin patlamalı ve abarlı biçimde boğumlanmasıdır. Bu hareketlere solunum düzensizlikleri de eklenmelidir.

Hece ve sözcük tekrarlarının hastalığın başlangıç, uzatmalarınsa ileri dönemlerde görüldüğü; çocuklarda nedeni pek bilinmeyen normal konuşma devreleri olabildiği ve sonra yeniden kekemeliğe dönüldüğü; kekemenin hangi hece ve sözcükleri yineleyeceğini bildiği; ileri yaşlardaki kekemenin tekrarlayacağı sözcüklerden kaçınarak yerine başkalarını koyduğu, hekimlik alanında elde edilmiş sonuçlardandır.[1]

Yine araştırmalar, başka nedenler yanında kekemeliğin hastanın içinde bulunduğu olumsuz duygularla artıp sürdüğünü göstermiştir. Öte yandan kekemelik, saplantı olarak, yani sıfır derecede, hafif, orta ve şiddetli derecelerde, kişilere göre değişiklikler göstermektedir.

Kekemeliğin 2-5 yaşları arasında görülen tutuklukla kekemelik arası özellikler gösteren dönemine *başlangıç kekemelik* denmektedir. Çocuğa sezdirilmeden ve uzmanlar denetiminde tedavisine gidildiğinde olumlu sonuçlar alınmaktadır. Bu konuda özellikle *oyun tedavisi* denenmektedir. 6-7 yaşlarından sonra konuşmadan çekinme, zorlanma ve konuşmayı aza indirme belirtileri, kronikleşme belirtileridir. İleri yaşlara doğru, bilinçli kekemelik, hastada yer eder ve kekemelik derecesi artar.[2] Bu dönemlerde tedavi, uzman hekimlik ve psikoterapiye kadar giden özel yöntemleri gerektirebilir. Eğiticilerin kendi alanları dışındaki yöntemlere başvurmaması, ancak gerektiğinde hekimlerle işbirliği yoluna gitmesi daha yerinde bir davranış olur. Ayrıca, çocukluktaki geçici tutuklukların ve konuşmadaki geçici ritim bozukluklarının ciddî bir hastalık gibi üstünde durulması, giderek kekemeliğe yol açabilir. Çünkü, bu gereksiz ilgiler çocukta iyi söyleyemeyeceği saplantısını ve onunla ilgili heyecanı yerleştirir. Öte yandan, kalıcı ritim bozulmaları ve tutuklukların farkedilip düzeltilmemesi, kekemeliğe dönüşmekte ve hayatı boyunca çocukla gitmektedir. Bu nedenle, eğiticilerin çocuklara dikkatle eğilmesi ve önlemlere başvurması gerekir.

Kekemelik daha çok ilk ve ortaokul çağlarında görülür. İleri yaşlarda sürüp gidebilir.

---

[1] Prof. Dr. Ayfer Ülkü, "Afazi", *Konuşma ve Ses Bozuklukları Simpozyumu,* (düz.) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Kürsüsü, İzmir: 1980, ss. 142-143.

[2] Prof. Dr. Rıdvan Cebiroğlu, *Kekemelik ve Konuşma Bozukluğunu Düzeltmek,* İstanbul: Akbank Yayını, 1985, ss. 22-23.

Kekemelik üstüne yirmiye yakın ayrı görüş belirtilmiş, pek çok tedavi biçimi uygulanmıştır.[1] Ne ki, bu görüşler onun nedenlerini ve mahiyetini yeterince ortaya koyamamışlardır. Dil jimnastiği, ameliyat, ilâç, elektrik, solunum ve konuşma organları üstünde alıştırmalar, ölçülü okuma gibi çeşitli araç ve yöntemlerle değişik tedaviler uygulanmıştır. Bunların çoğu sonuçsuz, kimileri de geçici tedaviler olarak kalmıştır.

Son araştırmalar, beyin, sinir, kas sistemindeki nesnel bir bozukluktan gelme kekemelik nedenleri bulunmadığını; kalıtımın kimi örneklerde görülse de kesin ölçüde belirleyici olmadığını; kekemelerin psikonevrozlardan farklı ve normaller gibi göründüğünü ve sıkıntı, bunalım, korku gerilimlerinin kekemeyi etkilemesinin normalleri etkilemesi gibi olduğunu; ruhsal gerilimden uzak, rahat, sıkıntısız ve korkusuz ortamlarda kekemeliğin azaldığını; taklitle geçmediğini[2] göstermektedir.

Kekemelik üstüne daha birçok betimleyici ifadeler vardır. Bunlardan en önemlileri, heceleri oluşturma ve tam boğumlanma ile soluk alma ve verme arasındaki uyumun sağlanmaması; özellikle sürekli ünsüzlerin boğumlandırılması sırasında duraklama ve yinelemelerin görülmesi; süreksiz ünsüzlerle ünlüler birleştirilirken ses organlarının hatalı hareket ettirilmesi sonucu hecelerle seslerin normalden daha kuvvetli ve patlamalı çıkmış olması; organik olarak da, son yıllarda kimi araştırmaların solunum ve gırtlak kasları ile ağız içi kaslarının konuşurken birlikte çalışma yönünden hafif aksaklıklar gösterdiğini belirledikleri yolundaki ifadelerdir.

Bunların tümü bir arada düşünüldüğünde, kekemeliğin tedavi edilebilir bir kusur olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu konuda en geçerli yöntemden söz etmek zordur.

Bu konuda Türkçe'de yapılmış en yeni çalışma, Cebiroğlu'nun çalışmasıdır. Yazar burada, *başlangıç kekemelikte* "çocukları toplumcul yapmak, yabancılara alıştırmak, aileyi de rahatlatmak amacı ile *oyun tedavisi*"[3]ni önermektedir. Bunda terapistin oyun sırasında yavaş, hızlı tempolarla konuşma uygulamasına başvurması gerekmektedir. Konunun uzmanlığı gerektirdiği unutulmamalıdır. Aynı yazar, kronikleşmiş ve 6-7 yaşlarından sonra artık bilincine varılan ve gittikçe derecesi artabilen kekemelikler için, hastanın aile ve yakın çevresi ile uzun süreli tedavide işbirliğini önermekte; hastaya gerekli ve gerçek bilgiyi vererek katkısını sağlamanın, heyecansal faktörleri giderici psikoterapi yönteminden yararlanmanın; konuşma terapisine başvurmanın gereklerine değinmektedir.

---

[1] Hasip A. Aytuna, *Kekemelik ve Tedavi Metotları*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1961, ss. 4-9; 19-23

[2] Cebiroğlu, ön. ver., ss. 18-21.

[3] aynı, s. 22 ve sonrası

Yazar, kekemenin kendine güveninin sağlanmasını ruhsal yönden önemli bulmaktadır. Bunun için kekemenin normal konuşmaya döndüğü anlardan yararlanılabilmektedir. Kekemeye bu durumu hatırlatılarak, ya da normale döndüğü anlardaki konuşmaları teypten dinletilerek, kendisinde organ bozukluğunun olmadığı gösterilebilir ve kendine güveni arttırılabilir. Çocuk, kekemeliği konusunda bilgilendirilmeli; kusurunun hastalık ya da sakatlık olmadığı, nedenlerinin çeşitli olduğu ve giderilebilirliği ona anlatılmalıdır. Bir de çocuğun ya da gencin kendi etkenliğinin bunda etkili olabileceğini anlayıp benimsemesi, kekemeliğinden çekinmemesi gerekir. Tarihte birçok ünlünün direnişleriyle bu kusuru yendiği ona hatırlatılabilir.

Buraya kadar, tedavinin bir çeşit ruhsal hazırlığı ortaya konmuş oldu. Bunu destekleyen birçok uygulama önerileri ya da biçimleri vardır.

Diğer Uygulamalar

Aynı yazarın önerdiği *yardımcı uygulamalar* şunlardır:

1. *Duyarsızlaştırmak:* Kekemeyi çekinmeden herkesle konuşabilir duruma getirmeli, kekemeliği konusunda bile, bu kusurunun varlığını rahatlıkla karşısındakine söyleyebilmesi sağlanmalıdır. Kusura karşı duyarsızlık ve buna aldırmadan her yerde konuşabilmesi en azından rahatlık sağlamaktadır.

2. *Oyalama ek(tik)leri:* Tutukluk başlarında yapılan oyalayıcı beden hareketlerinin ve seslerin yerine başkalarını koyabilen kekeme, bu değiştirmelerle duruma egemen olacağı kanısına varabilir. Örneğin ayağını vurma yerine tempo tutmak, "...uuuu...aaa..." gibi sesler yerine soluk vermeye çalışmak gibi.

3. *Serbest Konuşma:* Duyarsızlaştırmaya ek olarak kekemenin, kusuruna aldırmadan, konuşmaya hiçbir dikkat harcamadan ve kekeleyerek konuşması, konuşmada rahatlatma bakımından önemli görülmektedir.

4. *Duraksama Tekniği:* Kekemenin konuşmaya istemiyle egemen olmasını sağlayıcı bir yoldur. Söylemede güçlük çekilen sözcükten önce durup rahat bir soluk alınır, gereğinde bu duraklama anında durumunun nasıl olduğu kendisine gösterilir. Sözcük yeniden söyletilip tümce tamamlatılır. Bu duraksama ve bloktan kurtulma her seansta yinelenir. Yazara göre her durma ve beklemeden ve sözcüğü söyledikten sonra rahatlama ve gevşeme olmakta; bu rahatlık koşullanma sağlamaktadır.

5. *Akıcı Kekeleme Metodu:* Cebiroğlu'nun Dr. Van Riper ve Harold Sturbuck'tan aktardığı bu yöntem, yukarıdaki uygulamalara eklenerek kekemeye elde ettiği konuşmalarla rahat yaşamayı öğretebilecektir. Özü, gerilime ve kasılmaya gir-

meden her gün çeşitli koşullar altında 7 saate yakın yavaş ve yumuşak konuşma seansları yapılmasıdır.

7. *Soluk alıp Verme ile Konuşma:* Kekemenin her sözcükten önce hafifçe, zorlanmadan soluk vermeye alıştırılması ve bu soluğu belirsiz, sessiz olarak verirken sözcüğü söylemesinin sağlanması çalışmasıdır. Günde 6-8 saat alıştırma ile 3-6 haftada büyük ilerleme sağlanmaktadır. İlk ve son konuşmaların teypten izlenmesi, ilerlemeyi destekleyen bir gözlem olabilir. Bundan sonra çalışma her gün bir saat sürdürülmelidir.

8. *Tempo ile Konuşmak:* El ya da ayakla tempo tutarken okumak ya da bir öyküyü anlatmaktır. Daha gelişmişi, dakikada 60 sözcüğü ayarlanmış metronom sesine uyarak okumaktır.[1]

Daha ayrıntılı bilgiler için yazarın ilgili kitabına başvurulmalıdır.

Chervin'in Uygulamaları

Şenbay, Paris Kekemeler Enstitüsü Müdürü Dr. Chervin'in önerdiği uygulamaları kitabına almıştır. Bu doktora göre kekemelik üç haftada düzeltilebilir.

1. hafta: Soluk alıp verme alıştırmaları; bu alıştırmalardan sonra dinlenme; birbirinden ayrı olan seslerin çıkarılması için soluk vermeye alışmak, sonra sesleri bağlamaya çalışmak; kolay söylenişli ünlülerden başlayarak ünlü ve ünsüzleri; sonra sözcük ve tümceleri boğumlandırmak ve alıştırmalar dışında susma çalışmalarını kapsar.

2. hafta: Öğrenciye dudak ve dilin düzenli hareketleri öğretilir, ağır konuşunca kekelemediği gösterilir, heceleme çalışmaları yapılır. Bu dönemde yüz buruşma ve gerginlikleri, kararsızlıklar ortadan kalkar.

3. hafta: Yavaş yavaş konuşma alışkanlığı sağlanır. Kısa tümceler ve sesbükümleri üstünde durulur. Ağır bir diksiyonla tümcelerin hakkını vererek söyleme çalışmaları yapılır.[2]

Daha sonra Şenbay şöyle bir yol önerir:

Düşünceye ait mekanik ortam: Düşünceye ait kararsızlık, bir sözcüğün söylenmesini engellediğinden söylemeye başlamadan önce kesin olarak düşünmeye çalışmak; kısa tümcelerle anlatmaya çaba göstermek.

Birinci devre: 1. Yukarıda belirtildiği gibi solunum alıştırmaları yapmak; 2. Ünlülerin çıkarılması; 3. Ünlüleri birbirine bağlayarak (a͡e, i͡i, o͡ö gibi) çıkarmak; 4. ünlülerin çıkarılmasının tekrarı; 5. Ünlülerle ünsüzleri bağlamak; 6. Kısa heceler

[1] aynı, ss. 22-28.

[2] Şenbay, ön. ver. ss. 48-49.

oluşturmak; 7. İki ve üç heceli sözcükler oluşturmak; daha uzun heceli sözcükler oluşturmak ve bu alıştırmalar dışında susmak.

İkinci devre: Durum iyiye gidiyorsa, kekelemekten kaçınarak, yavaş yavaş kısa tümcelerin söylenmesine geçmek; üçüncü haftaya doğru boğumlandırmaya başlamak; dudak ve dil hareketlerindeki kimi kusurları düzeltmek; sabırsızlık ve kekeleme belirtileri görülünce temiz bir boğumlandırma elde etmeye ve bunu ağır ağır, susma payı bırakarak gerçekleştirmeye çalışmak.

Üçüncü devre: Uzun tümcelerin söylenmesine geçmek; tümceler söylenirken kararsızlık sezilirse durup çok ağır söylemeye dönmek. Kekeme, kalabalıkta dileğini kısa tümcelerle anlatmalı, iyi bilinmeyen şeyler üstünde konuşmamalı; tartışma, sinirlenme ve heyecandan kaçmalıdır.[1]

Hasip A. Aytuna ise çok daha ayrıntılı tedavi plânı önermektedir.[2]

Ayrıca, kekemeyi "ben"inden uzaklaştırıp ona başka kişilerin konuşma rollerini yükleterek konuşma rahatlığı sağlayabilen *tiyatro ile terapi;* kulağa gürültü sesleri vererek kendi sesini ayırtetmeden konuşmasını sağlayıcı *sesle terapi* yöntemleri de önerilmektedir.

Öte yandan sorunun *nörotik* ve *psikonörotik* yönlerden açıklamaları ve bunlara bağlı sağaltım çalışmaları da sürmektedir.

Bunların tümüne birden bakıldığında, kimilerinin çelişen, kimilerinin birbirini bütünleyen yanları olduğu görülmektedir.

Bu nedenle, kekemeliğin giderilmesi için çalışanların çok dikkatli olmaları, gelişigüzel tedavilerden kaçınmaları gerekir. Oluşturulacak yöntemin tutarlı bütünlüğü olmalıdır. Sorun bütünüyle ruhsal saynaklı görülmese bile, önemli bir ruhsal yanı bulunduğu unutulmamalı, doğrudan boğumlanma ve konuşma becerisiyle ilgili yönlerle bu yönü bütünlük içinde düşünülmelidir. Kekemenin yaşı, kekemelik derecesi, cinsiyeti, aile çevresi, kalıtsal mirası, ellerinden hangisini kullandığı, kusurun hangi sözcük, ses ve hecelerde kendini gösterdiği, başka organ ya da ruh bozuklukları ve rahatsızlıkları olup olmadığı bilinmelidir. Özellikle uzmanlık gerektiren konularda gelişigüzel yollar başvurulmamalıdır.

Belki daha önemlisi, çocukluk döneminde aile ve eğiticilerin önlemleridir. Bunların en önemlileri, aile huzur ve dengesinin sağlanması, çocuğa güven verilmesi, aşırı müdahalelerden sakınılması, tutuk ya da kekeme çocukların konuşmada serbest bırakılması, heyecan ve kaygı yaratıcı durumlardan sakınılması, konuşmada

1 aynı, ss. 49-50.
2 Aytuna, ön. ver., ss. 33-64.

kötü örnek olunmaması, bu yöndeki kusurlarının normal görülüp gösterilmesi, çocuğa aileden gelme kekemeliğin varlığı gibi düşüncelerin belirtilmemesi ve benimsetilmemesi gibi dikkatlerdir.[1]

Kronikleşmiş kekemelikler için uygulanan yeni yöntemlerin izlenebilmesi de önemli bir sorundur.

4.3.4.8. *Pelteklik*

Yeterli ses eğitimi almama, konuşmaya özen göstermeme, kötü konuşanlara öykünme ya da konuşma organlarındaki kimi bozukluklar nedeniyle seslerin birbirinin yerine çıkarılmasıdır. Bu kusurda dil ucu ile konuşma egemendir.

Bu kusurlardan kimileri, ölçünlü dil eğitimi alsa bile geldiği bölgenin konuşma özelliklerinden bütünüyle kurtulamayan kimselerde ve anadilinin Türkçeye olumsuz etkisini göstermekte olduğu azınlık yurttaşlarında görülmektedir. Ölçünlü Türkçeyi kullanmak durumundaki bu yurttaşların kusurlu çıkardıkları sesler yönünden peltekliğinden söz edilebilir. Ancak, ölçünlü dile uzak insanları bu anlamda peltek saymak doğru değildir.

Örnekler:

/j/ yerine /z/ : jilet ~ zilet; jipon ~ zipon
/ş/ yerine /s/ : şapka ~ sapka; (Rumların Türkçesinde)
/s/ yerine /ş/ : sen ~ şen; söyledim ~ şöyledim
/c/ yerine /j/ : bacak ~ bajak; ocak ~ ojak
/r/ yerine /l/ : rapor ~ lapor; merhem ~ melhem
/n/ yerine /l/ : fincan ~ filcan; menemen ~ melemen
/b/ yerine /p/ : ben ~ pen (Karadeniz yöresi etkisi)
/p/ yerine /b/ : yaptı ~ yabdı (Karadeniz yöresi etkisi)
/t/ yerine /d/ : takım ~ dakım (Karadeniz yöresi etkisi)
/d/ yerine /t/ : damat ~ tamat (Karadeniz yöresi etkisi)
/u/ yerine /i/ : bunu ~ puni (Karadeniz yöresi etkisi)
/ı/ yerine /i/ : anasını ~ anasini (Karadeniz yöresi etkisi)
/â/ yerine /a/ : kâğıt ~ kağıt; lâle ~ lale
/a/ yerine /e/ : Ali ~ Eli; vatan ~ vetan
/e/ yerine /a/ : bilet ~ bilat; heves ~ hevas
/ô/ yerine /o/ : lôkum ~ lokum; lônca ~ lonca
/g/ yerine /y/ : geldim ~ yeldim; gitti ~ yitti
/v/ yerine /y/ : övgü ~ öygü; dövme ~ döyme

[1] Mehmet H. Okuturlar, *Özel Eğitim*, İstanbul: Okuturlar yayınları, 1975, ss. 168-169

Bu değiştirmeler, değiştirilen seslerle de anılırlar: "Seleştirme, leleştirme, jeleştirme, yeleştirme" gibi.

Peltekliğin düzeltilmesi, seslerin çıkış yeri ve özelliklerine, sözcüğün hangi seslerden oluştuğuna dikkat etmek ve bu yolda ısrarlı boğumlanma çalışmaları yapmakla gerçekleştirilebilir.

4.3.4.9. *Gılama*

/r/ ünsüzünün boğazdan çıkarılmasıdır. Sevimsiz bir boğumlanma biçimidir. Özellikle Fransız fonetiğinde /r/nin boğazdan çıkarılması egemenleşmiştir. Almanya'dan yurda dönen öğrencilerde önemli ölçüde gözlenen bir boğumlanma biçimidir.

Alıştırmalarla düzeltilebilir. Öncelikle /r/ ünsüzünün boğumlanma özelliklerine dikkat ederek çaba harcamalıdır.

1. Derin soluk alınız. Dilucunu damağa değdirip soluğu boşaltırken dili titretiniz.

2. Yüksek bir sesle, aynı noktadan dilin titretilmesine dikkat ederek:

rap rap rap / rap rap rap
rap rap rap / rap rap rap

rap raba rap / rap raba rap
rap raba rap / rap raba rap

biçiminde örnekteki gibi ve daha başka trampet ritimleri üstünde çalışınız.

3. Boğazdan çıkarma alışkanlığından sakınarak /r/ ünsüzünü çeşitli ünlülerle birleştirip oluşan heceleri yüksek sesle söyleyiniz.

4. /r/nin bol olduğu tekerleme ve metinleri yüksek sesle okuyunuz.

4.3.4.10. *Ishklama*

/s/ ünsüzünün, şiddetini arttırmaktan ve /r/ ünsüzünün çıkarılışında havanın dişlerin arasına doğru itilmesinden oluşur. /s/ ünsüzünün doğru boğumlanmasına ve /r/nin çıkarılışında havayı öne itmemeye dikkat ederek bu alışkanlıktan vazgeçilebilir.

4.3.4.11. *Atlama*

Kimi hece ve seslerin sesletmeye katılmamasıdır. Gevşeklikten ve konuşma özensizliğinden doğar. *Hece yitimi, Ses düşmesi* gibi konularda verilen örnekler, bu olayın fonetik değişmeler içindeki çeşitlenişini gösterir.

nasılsınız ~ nassınız; hanımefendi ~ hamfendi; bir adam ~ bi adam; çiftayaklılar ~ çifayaklılar... gibi.

Bu kusur, yeterli çaba harcayarak tüm ses ve hecelerin dikkatle çıkarılmasıyla giderilir.

4.3.4.12. *Ekleme*

Dikkatsizlik, kolaylık ya da konuşulan dile yabancı gelen sözcükleri daha rahat söyleyebilme, eğitim yetersizliği gibi çeşitli nedenlerle sözcüklere yeni ses ve heceler eklenmesidir. *Ses türemesi* bölümünde yazı diline geçmemiş örneklere dikkat edildiğinde bunların bugün de birer konuşma kusuru olduğu anlaşılacaktır.

Bu kusurun düzeltilmesi bütünüyle dikkate bağlıdır. Sözcüklerin hangi ses ve hecelerden oluştuğunu bilip ona göre boğumlandırma yapılmalıdır.

4.3.5. *Boğumlanma Alıştırmaları*

4.3.5.1. *Önaçıklamalar*

İyi bir boğumlanma, seslerin nasıl çıkarıldığına dikkat ederek; ünsüzleri birbirinden belirgin biçimde ayırtedilmesine özen göstererek ve onların uzaktaki dinleyicilere ulaşacak güçte çıkarılmasını başararak elde edilir. Ancak, ünsüzlerin çıkarılmasında sesin kuvvet ölçüsü iyi ayarlanmalıdır. Ses normalden fazla kuvvetle çıkarılırsa, yapay, zorlama ve sevimsiz bir konuşma etkisi yaratabilir.

Aşağıdaki tekerleme tümcelerini anlamlarına dikkat etmeden ilkin yavaş sonra hızlı tempolarda söyleme çalışmaları, belirtilen noktalara dikkat edilerek gerçekleştirilirse, yararlı sonuçlar elde edilebilir. Bundan sonra, verilen metinler üstünde çalışılmalıdır.

4.3.5.2. *Tekerlemeler*

bir berber bir berbere bire berber beri gel biz beraber berberlik yapalım demiş.

patavatsız pantoloncu pimpis peykesindeki pireli pantolonlara pompa püskürtüyorken pantolonu patladı

Mehmetin mercan tesbihini imamelemeli mi imamelememeli mi?

dilenci dalları dama düşürdüğü için mi dövüldü / dama düşen dalları diline doladığı için mi dövüldü

tokmakçı tokmağını tokmaklattırıyor mu tokmatlattıramayıp topuzcudan topuz yiyor mu

nargileli Nuri nameci Nilüfere nargilesinden ne nameler dinletmiş?

vefasız Varvara farfara fırıldayışlı vefalı fırıldağını vınlayan yele fırlatan Velinin de vaktiyle vefalısıymış

cinlerin civcivleri çın çın sessizlikten çıkıp çinili köşkün camlarında cikciklediler

gül güneşi gülgûn etti / gönül gülü göle attı

kıyma kıyamayan kırık kollu kasap Keramettin karşıda körkütük kıyma kıyan kasap Kâmilden kokmuş kokoreç aldı

zamanı gelsin diye samanı saklayan zihni saatinin zemberiğinden saman sarısı seslerin serpildiğini hissedince zır zır zır zır ağladı

zişanın şenliksiz şamatasız jübelisinde jilet Ejderin Jaleyi jiletlemesi şanssızlık değil şakaydı

Yandı yandı yar bulamadı / yundu yıkandı yol bulamadı

Şimdi de biraz daha zor söylenebilenler üstünde çalışılabilir.

al bu takatukaları takatukacıya takatukalatmaya götür/takatukacı takatukaları takatukalamam derse takatukacıdan takatukaları takatukalatmadan al da gel

bir tarlaya kemeken ekmişler/iki kürkü yırtık kel kör kirpi dadanmış/biri erkek kürkü yırtık kel kör kirpi/öteki dişi kürkü yırtık kel kör kirpi/kürkü yırtık erkek kel kör kirpinin yırtık kürkünü/kürkü yırtık dişi kel kör kirpinin yırtık kürküne/kürkü yırtık dişi kel kör kirpinin yırtık kürkünü/kürkü yırtık erkek kel kör kirpinin yırtık kürküne eklemişler

Üç tunç tas kayısı hoşafı

kırk kırık küp kırkının da kulpu kırık kara küp

paşa tası ile beş has tas kayısı hoşafı

şu köşe yaz köşesi/ şu köşe kış köşesi/ortadaki su şişesi

şiş şişeyi şişlemiş şişe keşişe kiş demiş

elâlem bir aladana aldı aladanalandı da biz bir aladana alıp aladanalanamadık

4.3.5.3. *Metinlerle Boğumlanma Alıştırmaları*

Aşağıdaki şiiri, ünsüzlerini yeterli fakat sesleri taşırmayacak bir kuvvette boğumlandırmaya dikkat ederek okuyunuz.

MAVİ MAVİYDİ GÖKYÜZÜ

Mavi maviydi gökyüzü
Bulutlar beyaz beyazdı
Boşluğu ve üzüntüsü
İçinde ne garip yazı...

Garip, güzel, sonra mahzun
Işıkla yağmur beraber,
Bir türkü ki gamlı, uzun
Ve sen gülünce açan güller

Beyaz beyazdı bulutlar,
Gölgeler buğulu, derin;
Ah o hiç dinmeyen rüzgâr
Ve uykusu çiçeklerin.

Mor aydınlıkta bir çınar
Veya kestane dibinde;
Mahmur süzülen bakışlar
İkindi saatlerinde

Birden gülümseyen yüzün
Sabahların aynasında
Ve beni çıldırtan hüzün
İki bakış arasında.

Kimbilir şimdi nerdesin?
Senindir yine akşamlar;
Kaldırımda ayak sesin
Rıhtım taşında gölgen var.

(Tanpınar, 1961: 52-53)

Yumuşak bir etki bırakan bu şiirden sonra; ünsüzlerin bile bile, şiirin genel sesinde "çağın çiğliği"ni duyuracak biçimde kuvvetle duyurulanmak istediği aşağıdaki şiiri okurken, seslerin çok aşırı kuvvette çıkarılmamasına dikkat edilmelidir.

KİLİM

Kilimde incir çekirdekleri-parlak, pahalı
Elmaslar yerine çekirdek-süs, avunma.
Hatta soluk, ucuz boncuklar olabilirdi,
Cam boncuk, incir çekirdekleri-süs avunma.
Gezdir parmaklarını: pürtük! Çünkü üzüm çöpleri..
Aptallığımızdan kalma üzüm çöpleri, armut sapları.
Ama biz dokuduk bu kilimi, eh bir dereceye kadar!
Değil ele güne çıkacak, değil asılacak duvarda.

Çiğnenir-çok çiğ çağ-ayaklar altında yabansı.
Sağlam olabilirdi, saplar aldattı bize:
Üzüm çöpleri, armut sapları, çekirdek çok çiğ
Önceden düşünemedik, çok çiğ çağ!

Renkler, oldu bir kere, geçti, renkler..
Düşünmek gerekti başlarken, sen buna
Renk mi diyorsun? Ben serin-mavi
Ismarlamıştım sana sıcak çaylar yanında.
Çok çiğ çağ. Çaldılar. Çıplak. Mavi, ama bu
Kan oturmuş tırnaklardaki mavi. Geçti.
Geçti, sökülemez, dokundu, sırıtır boşluk, ben sana...

Sakladığım baharlar nerde bu kilim için,
Nerde yıllarca önce, ben sana...
Ne yaptın baharları, baharsız çok çiğ, topraklarda...
Çok çiğ çiçek-hiç yok-hani bu kilimde?
Hani beyaz, beyaz, beyaz... Beyazları ne yaptın?
Çok çiğ bu kızgın yaz, çiğ bu karakış!
Bari biraz kışlarda... Çıplak, çok çiğ!

Çok çiğ bu çığlık, bu en bol renk: Kara! Ben sana
Hiç kara koyma demiştim, nerden düştü, çok çiğ
Paslı borulardan katran soba zifiri.
Sonra eski patiska perdeler gibi solgun ve sıska
Parmaklarda kirli tütün sarısı.
Çok çiğ kesik öksürük, çiğ çatlak çağıltı.

En güzel renk mi, çok az! Eğreti, kaçamak, belki!
Belki kimi gecelerde ekleme
Sevinçlerden gelme çağla yeşili-Yanlış!
Eğreltiotlarının yitik yeşili yani,
İki başlı kartalların ölü gözlerinde-
-ki belki, çok az!
Sonra çok az pembe, işe giderken ayrılışlarda
Kimi günler bir süre hani ayaküstü
Çekingen bir gülüş, çekingen-çok çiğ çevre-
Pörsük-pembe, solgun güllerde, belki biraz!

Heyy! bu kilimdeki bu bir sürü merteğin
İşi ne? Çok çiğ! Kendi gözümüzde
Çöpler vardı, karartmış önümüzü.
Çöpler, yeterdi kilimde, bol-çok çiğ çağ-
Ama onlar mertek, doğru, çok çiğ!

Gözlerinin dalışı bile çok çiğ, çünkü...
Çünkü hançer nakışlarda bu çılgın çağrı,
Bu çürük iplik, bu ensiz atkı
Bizim!

(Necatigil, 1958: 6-8)

Aşağıdaki parçayı, iyi bir boğumlanmanın özelliklerine dikkat ederek, yumuşak bir sesle, kendi kendine konuşma havasında, perde ve tempoda hafif kıpırdanışlar yaratarak okuyunuz.

> PEER- (Kamıştan bir flüt yaparak gelir) Oh! Ne güzel bir sabah! Yaldızlı ümitlerle dolu! Tabiat gün doğuşunu parlak ışınlarla, ne harikulâde bir kudretle süslemiş! İnsan kendini ne emin, ne kadar kuvvetli hissediyor! Bir boğa ile dövüşecek kadar kuvvetli! Etrafımda ne derin bir sessizlik var! Ah, nasıl oldu da şimdiye kadar şu tabiî güzelliklerin zevkini anlayamadım: Büyük şehirde kapanıp birtakım serserilerle itişmek!.. Bak şu kertenkelelere! Hiç bir şey düşünmeden, temiz hava alarak güneşte nasıl mekik dokuyorlar. Masumluk, hayvanların hayatına varıncaya kadar her tarafta hüküm sürüyor!
>
> (İbsen, 1956: IV, 93)

Bu örnekler gibi, temposu hızlanan, azalan, kafa ve göğüs sesine uygun metinler üstünde çalışmalar sürdürülmelidir.

4.4. HECE SÜRELERİ VE TON

Türkçe'de uzun ünlü bulunmadığı yaygın bir görüş olmasına karşın uzun ünlü tartışması da sürdürülmektedir. Türkçe'de uzun ünlünün varlığı kanıtlansa bile, bugünkü konuşmada uzun ünleri kısaltama eğilimi birçok zaman kendini göstermektedir. Bu, özellikle Osmanlıca'dan gelme sözcükler için önemli sakıncalar yaratmaktadır. Çünkü bu tür sözcüklerde ses uzunluğu, salt fonetik bir sorun değil, aynı zamanda anlam ayırt edici bir sorundur. Bu nedenle hangi seslerin uzun, hangilerinin kısa olacağı bilinmeli ve ona uygun konuşulmalıdır. "nâkil ve nakil; râkip ve rakip; vâris ve varis; âlem ve alem; âdem ve adem; dâhi ve dahi" sözcükleri birbirine karıştırıldığında anlam değişmekte, çoğun da gülünçleşmektedir.

Bu anlamda, kısa sesleri uzatma eğilimi de belli ölçüde görülmektedir. "sandalye ~ sandâliye; dahi ~ dâhi" gibi. Ancak, bu eğilim, genel fonetik bir eğilim değil, yeterli ses eğitimi alamamış olanlarda gözlenen bir kusur gibi görünmektedir.

Öte yandan, diksiyon eğitimi görmüş kimi insanlar, hatta TRT spikerlerinden kimileri bile, çeşitli nedenlerle, kendilerince uzatmalar yapmaktadırlar: "saha" yerine "sâha"; "mizah" yerine "mîzah"; "zarif" yerine "zârif" gibi. Konuşması toplumda yaygın etki yaratabilen kimselerin bu tür gelişigüzel söyleyişler bulması yerinde bir tutum değildir.

Türkçe sözcüklerde /ğ/ ve /y/ ünsüzlerinin yarattığı uzatmalar ise, bu seslerin kendi özellikleri ve bulunduğu ses çevresiyle ilgili bir sorundur: çiğ ~ çi:; söyle- ~ şö:le; yağmur ~ ya:mur örneklerinde görüldüğü gibi.

Batı kaynaklı sözcüklerde konuşma dilinde diftonga kayan örnekler görülebilir; bu, kusur sayılmamalıdır. Bunların ve Türkçe sözcüklerde hecelerin nasıl uzatıldığı konusunun üstünde durulmuştu.

Burada, sesletme öğelerinden ton ve vurgu konusuna geçmeden önce Türkçe'de hecelerin sınırlarının ses kümelenişlerine göre nasıl oluştuğuna bakılacaktır.

Daha önce hecelerin ünsüz-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü-ünsüz, ünlü-çift ünsüz, ünsüz-ünlü-çift ünsüz biçimlerinde kümelenen seslerle oluştuğu belirtilmişti. Bunlar, Türkçe'de hece oluşumu için en az bir ünlü gerektiğini de göstermektedirler. Başka dillerde "hecelik fonem" diye adlandırılan ünsüzlerin ünlülerin işlevini yüklenerek hece oluşturdukları görülmektedir.[1]

Heceler, sesletmede, özel durumlarla ilgili olarak belirginleştirirler; onların da soluk baskısının artıp azalması ile belli sınırları olduğu gözlenmektedir.

"Babam bize elma almış."

tümcesinde görüleceği gibi, ünsüz-ünlü hecelerdende artan (yükselen), ünlü-ünsüz, hecelerinde alçalan, ünsüz-ünlü-ünsüz hecelerinde yükselip azalan bir gerilim vardır. Konuşmada belirgin olmayan bir kümeleniş özelliği, solukla ilgili olduğu için, sesletme yönünden önemli sayılmaladır; hecenin sesletmede önemli bir yeri olduğunu da göstermektedir.

Yabancı dillerden gelme kimi sözcüklerde yapılan değiştirmelerin Türkçe'de hece oluşumuyla da ilgisi kurulabilir: badincan > patlıcan; baptiste > patiska; Recep ~ Irecep; limon ~ ilimon; stasyon > istasyon gibi örnekler, hecelerin ses kümelenişi yönünden de etiklenmiş görünmektedirler.

Bu gerilim dizilişi, sözcük hecelerinde perde farklarını da gösterirler. Örnekte görüldüğü gibi, açık hecelerde yükselme, kapalılarda alçalma belirgin karakterdir. Fakat, vurgu farkıyla aynı ses öbeklerinde ayırım yaratılmakta ve sesteş sözcükler, değişik anlamlarda sesletilmektedirler. Türkçe sözcüklerde *ton* olayı da aynı biçimde kendini gösterir. Güzel bir 'yazdı.'; "Arkadaşım mektup yaz'dı." tümcelerinin yüklemleri, vurgu yoluyla oluşan ton farklarını göstermektedir. Bu, yalnızca sözcükler üstünde de çok görülmektedir: as'ma, 'asma, asma; katran'cı, kat'rancı örneklerindeki gibi. Buna karşın, vurgunun bu yönden işlevini göstermediği eşsesli sözcükler de vardır: örneğin "değer" (kıymet) sözcüğüyle "değer" (değmek eylemi geniş zamanı) sözcüklerinde bu ayırım ancak sözdizimsel oluşum içinde kendini gösterebilir.

[1] A. Dilâçar, "Hece-Ton ve Tonem-Vurgu-Entonasyon", Tansu, ön. ver. ss. 85-93'teki ek bölüm, s. 89.

4.5. VURGU

Vurgu, bir hecenin ötekinden farklı olarak belirtilmesidir. Bu değişim, sözcük hecelerinden birinde perde ya da soluk baskısı yoluyla gerçekleştirilir.

"Geniz vurgusu", "boğuk vurgu" gibi söyleyiş niteliğini ilgilendiren vurgu kavramı burada söz konusu edilmeyecektir.

Vurgu, anlamın doğru iletilmesinde çok önemli bir işlev yüklenir. Dilbilimciler de, vurgulamayı anlam yorumuna kattıktan sonra alanlarında yeni sonuçlar elde etmişlerdir. Dinleyiciye dikkat çekme yoluyla anlamı kavratmada yardımcı olan vurgu, söze duygusal ya da ezgisel yönlerden değer katarken de, açık bir anlamı değilse bile içerik yönünden beliren farkları duyumsatır.

Vurguda hecenin farklı olarak belirtilmesi önemlidir. *Sözcük, öbek* ya da *tümce vurgusunda* belirleyici olan budur. *Değer vurgusu*nda sözcük öne çıkarılsa da sözcüğün hecelerine basılması gerektiği unutulmamalıdır. *Duyuş vurgusu*nda, perde yükselme ya da alçalmasında hecelere baskı yapılmaktadır.

Vurguda sesletmenin temel etkeni olarak soluk baskısının rolü büyüktür. Bu nedenle vurgu "nefes baskısının şiddetlendirilmesi" ya da "baskının mûsikîli olarak yükseltilip derinleştirilmesi"[1] biçimlerinde tanımlanmaktadır.

Bunlar gösteriyor ki, vurguda yerine göre, *soluk baskısı, fonem sürelerinin uzatılması, ton değişiklikleri* etkili olmaktadır.

Birçok alanda olduğu gibi, vurgu konusunda da, belirlenmiş kuralların istisnaları olabilir. Örneğin "Türkçe'de sözcüklerin son hecesi vurgulanır." yargısı genelde doğru olsa bile, bu kuralı bozan değişik örnekler vardır.

Vurgular sözcüğün hecesi üstünde olduğuna göre, ayrıca bir *hece vurgusu*ndan söz edenler, vurgulu heceleri uzun, vurgusuzları kısa, *tali vurgu*luları yarı uzun kabul etmektedirler.[2]

Yazarlar, Türkçe'de vurguları kendilerine göre sınıflandırmakta, ama hemen tümü, değişik başlık ya da maddeler altında benzer özelliklere değinmektedirler.

Soluk baskısı farkına göre, vurguları *esas vurgu, tali vurgu* diye ayırmak mümkündür. Örneğin "'Ankara" sözcüğünde başta olan asıl vurgudan başka son hece; "yumuşak'lık" sözcüğünde sonda olan asıl vurgudan başka ilk hece, ikinci dereceden vurgulu sayılmaktadır. Ancak, bunun vurgu olup olmayacağı tartışılabilir. Doğal olarak ses organlarının orta heceden daha çok kuvveti bu hecelere vermesi[3] biçiminde açıklaması yapılmaktadır.

---

[1] Üçök, ön. ver. s. 116
[2] aynı, s. 126
[3] Ergin, ön. ver., s. 104

Soluk baskısında vurgunun son heceye düşmesi, alışılmış olarak söyleyişi etkiler kabul edilse bile, başka hecelerdeki vurguların da hemen hemen aynı ölçüde alışılmış olduğu, bir söyleme alışkanlığı yarattığı düşünülebilir. Böylece, her hecede vurgulamanın bir alışkanlık yarattığı söylenebilir. Örneğin *al'mak* derken, son, *'İzmir* derken ilk, *İs'tinye* derken orta hecelerin vurgulanışı, her sözcüğün kendi vurgu alışkanlığını (kendi dışındaki nedenlerle birlikte) kazandırdığını anlatıyor denebilir. Soluk baskısı böyle bir alışkanlık dışında, ruhsal durumlarla da arttırılabilir. Sesletme sırasında fizik-fizyolojik durumların etkileri de değişik olabilir.

Vurguda alçak, yüksek, orta ton yüksekliklerinden de söz açılabilir. Konuşmada hecelerin uzunluk ve kısalığı, vurguda zaman sorununu da düşündürmektedir.

Tüm bunlardan ötürü, oluşumları yönünden vurguları, *soluk vurgusu, ezgili vurgu, zaman vurgusu* olarak ayıranlar da vardır.[1]

4.5.1. Türkçede Vurgular

4.5.1.1. *Hece Vurgusu*

Türkçe'de sözcüklerin genelde son heceleri vurgulu olur. Yine genellikle, tek heceli sözcüklerde vurgu bulunmaz. Buna karşın hece vurgusundan da söz açılır. Üçok'a göre heceler vurgu etkisiyle uzayıp kısalabilirler, hatta ortadan kalktıkları da olur. Örneğin aruz ölçüsünde uzatılan bir heceden sonra bir başka sözcükteki vurgu değerini yitirebilir.

Yazara göre;

Yağardı sâhili tezyin eden ağaçlardan
Sedefli kumlara titrek, rakîk bir sâye

ikiliğinde "sâhili" sözcüğünün ilk hecesi vezin gereği uzatılırken, hem de son hece üstünde olması gereken vurgu ya da yüksek ton ilk hece üstüne kaymıştır.[2]

Öte yandan, berkitme vurgusunda da görüleceği üzere, tek heceli ünlemlerde, tek heceli derece belirteçlerinde, tek heceli değer sözcüklerde vurgunun zorunlu bulunduğu durumlar vardır. Bir başka yazar da tek heceli sözcüklerden çoğunu vurgulu kabul etmektedir. Ona göre: *bi'r, ka'z* sözcükleri vurguludurlar.[3]

Bunlara göre, Türkçe'de hece vurgusunu, bir sözcük vurgusundan çok özel durumlarda geçerli bir sesletme öğesi olarak düşünmek daha doğru olur.

---

[1] Üçok, ön. ver., ss. 118-125

[2] aynı, s. 126

[3] Banguoğlu, ön. ver., s. 115

4.5.1.2. *Sözcük Vurgusu*

Türkçe sözcüklerde soluk baskısı, genelde, ilk hecede az, orta hecelerde çok az, son hecede ise en çok görülür. Yâni vurgu daha çok son hecede, ikinci olarak ilk hecede, kimi durumlarda ise orta hecede görülür. Sözcüklerin aldıkları yapım ve çekim eklerinin büyük çoğunluğu da vurguyu üstlerine çekerek son heceye taşırlar. Eğer bu ekler birden çoksa, son ek yine vurguyu kendine çeker: ''a'ğaç, ağaç'lar, ağaçlar'da'' örneklerinde görüldüğü gibi.

4.5.1.2.1. *Vurguyu Çekmeyen Ekler*

-cesine eki: 'ercesine, yap'arcasına, yi'ğitçesine örneklerinde görüldüğü gibi vurguyu çekmez.

-ce eki (küçültme eki olmayan): in'sanca, İngi'lizce, gü'zelce sözcüklerinde görüldüğü gibi vurguyu çekmemektedir.

-le eki: ço'cukla, öv'güyle, gö'rüşle gibi.

-ken eki: ya'zarken, ge'lirken, ba'karken, o'kurken gibi.

-in yapım eki: gün'düzün, 'kışın, 'yazın gibi.

-me olumsuzluk eki: 'gelme, gö'rüşme, ta'nışma gibi.

Geniş zaman 1. tekil kişi eki: bek'lerim, o'kurum, oturabi'lirim gibi.

Şimdiki Zaman eki -yor: ya'yıyor, ge'liyor, oy'nuyorum, o'kuyorsun, o'kuyoruz, düşü'nüyorsunuz, bi'liyorlar... gibi.

Gelecek zaman kip ekinden sonraki ekler: gele'ceksin, okuya'cakmış, gele'cekmişler gibi. Ancak, -ler çoğul eki vurguyu çekebilir: okuyacak'lar, gidecek'ler gibi.

Gereklik ekinden sonra gelen ekler: gel'meliyim, yap'malıydılar, bil'melisin gibi.

Eylem olumsuzluk eki: 'vermemelisin, o'kumadım, gö'rememiş gibi. Fakat geniş zamanın olumsuzluk eki vurguyu çeker: git'mez, ver'mem gibi.

Vurgulu ekler, vurgu sözcüğün son hecesinde değilse vurguyu çekmezler: 'annelik, ta'bancalı, 'aryada, 'İzmir'den gibi.

Kimi bileşik ekler vurguyu çekmezler: 'sormadan, sa'bahleyin, a'çıkçası, ap'talcasına gibi. Kimileri ise vurguyu çeker: geci'kince, gel'mişken, aka'cak(kan), bil'meksizin, yaz'malı gibi.

Ekeylemin geniş zaman ekleri: 'benim, 'sensin, in'sandır, 'sizsiniz, 'biziz, on'lardırlar.

Ekeylemin bileşik zaman ekleri: sev'giydi, ço'cukmuş, i'yiyse gibi.

de ilgeci: sev'gi de (erdemdir), sen de (bekle) gibi.

ki ilgeci: ne'var ki, 'öyle ki, öyle gü'zel ki gibi.

mi soru ilgeci: gele'cek misin, ol'du mu, bi'lir misiniz örneklerindeki gibi.

4.5.1.2.2. *Sözcüklerde Vurgunun Geriye Kayması*

Banguoğlu'nun "gerilek vurgu" diye adlandırdığı bu durumun değişik kategorideki örnekler şunlardır:

Yer Adlarında Vurgu

İlk hecesi kapalı yer adlarında vurgu ilk hecededir: 'Asya, 'akdeniz, 'Ardahan, 'Ankara, 'İzmir, 'samsun gibi.

İlk hecesi açık, ikinci hecesi kapalı çok heceli yer adlarında vurgu, ikinci hecededir: A'masya, Kü'tahya, Ki'limli gibi.

İlk hecesi açık, ikincisi kapalı iki heceli yer adlarında vurgu, ikinci hecededir: Ma'raş, To'kat, Si'vas, Si'nop gibi.

İki hecesi açık, sonraki kapalı olan çok heceli yer adlarında vurgu çoğunlukla kapalı hecededir: Dani'marka, Kata'lonya, Make'donya gibi. Ancak, kimi zaman son açık hecede de vurgu görülebilir: Ba'baeski, Ka'ramürsel, Ku'yucak gibi.

Bütün heceleri açık olan sözcüklerde vurgu ya ilk ya da ikinci hecededir: 'Rumeli, A'nadolu, Ko'caeli, A'dana gibi.

İnsan ve Hayvan Adlarında Vurgu

Bu adlarda vurgu genelde son hecededir: Ah'met, Te'kir gibi.

İnsan adları san öbeği oluşturunca vurgu yine adın son hecesindedir: Ley'lâ Hanım, Bil'gin Bey gibi.

Adların çağrılma biçiminde vurgu ilk hecededir: 'Ahmet (buruya gel!), 'Mestan (sütü dökeceksin!) gibi.

Özel ad gibi kullanılan çağırma ve ünleme biçimlerinde vurgu ilk hecededir: 'Anne (baksana!), 'Abla (duyuyor musun?), 'Yüzbaşım (dikkat!), Ey büyük 'memleket! örneklerindeki gibi.

Birçok zaman akrabalık adlarında vurgu ilk hecededir: 'teyze, 'abla, 'amca, 'hala gibi. Kimi de ikinci heceye kayar: da'yı, gö'rümce, de'de gibi.

Zarf, bağlaç, ünlem ve pekiştirme sıfatlarında vurgu geriye kayabilir: 'şimdi, 'haydi, 'çünkü, 'fakat, 'sımsıkı, 'dimdik gibi.

Sorulu sözcüklerde de vurgunun geriye kaydığı görülür: 'hangisi, 'nerdeki, 'nasıl gibi.

4.5.1.3. *Öbeklerde Vurgu*

Sözcüklerin eylem ve oluşlarla ilgili olarak yargı bütünlüğü oluşturacak biçimde dizilişine *tümce* (cümle); yargı bütünlüğü oluşturmaksızın belirtme, niteleme, pekiştirme, bağlama, ünleme işlevleriyle dizilişlerine *söz öbeği* (belirtme grubu, kelime grubu) denir.

Türkçe'nin sözdizimi üstüne yapılan son ve çok ayrıntılı çalışmalardan birinde bu öbekler; *iyelik öbekleri, niteleme öbekleri, çekimli öbekler, ikileme öbekleri, bağlaç öbekleri, ünlem öbekleri*[1] başlıklarıyla birçok altbaşlığa ayrılıp incelenmektedir.

Bu öbeklerde, sözcük vurgusu dışında ayrı bir vurgudan söz etmeyi gerektiren durumlar vardır. Örneğin bu öbeklerde vurgu, genellikle ilk öğe olan belirtinin son hecesine rastlamakta ve öbeğin son sözcüğündeki vurgunun gücü azalmaktadır. Kimi de bundan farklı biçimler doğmaktadır.

4.5.1.3.1 *Niteleme ve Belirtme Öbeğini Andıran Bileşik Sözcüklerde Vurgu*

Bu tür sözcüklerde vurgu, bileşimi oluşturan sözcüklerden ilkinin (belirtenin) üstündedir.

Kü'çüksu, as'lanağzı, ha'nımeli, Ça'nakkale, 'yüzbaşı, 'fildişi, a'yakkabı gibi.

4.5.1.3.2. *İyelik Öbeklerinde Vurgu*

Ad tamlamaları (adtakımları)nda vurgu, belirtenin yani, birinci öğenin üstündedir. Belirtilendeki vurgu hafiflemektedir.

ki'**tap** kapa'ğı; kita'**bın** kapa'ğı; ço'**cuk** gülü'şü; çocu'**ğun** gülü'şü;

Aynu'**run** kitabı'**nın** kapa'ğı; Aynu'**run** kitapla'rı, defterle'ri, silgile'ri;

Güzel günler'**in** unutul'**maz** ve can'**lı** anıla'**rı**

sıfat tamlaması sıfat tamlaması

ad tamlaması

Adıl takımlarında da durum aynıdır.

be'**nim** kita'bım; si'**zin** evi'niz; kendimi'**zin** e'vi; onla'**rın** bahçe'si... gibi.

[1] Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi,* Trabzon: 1987, ss. 321-400

4.5.1.3.3. *Niteleme Öbekleri (Sıfat tamlamaları, sayı, san, belirteç öbekleri)nde Vurgu*

Sıfat tamlamalarında vurgu, belirten ya da niteleyen sıfatın, yani, birinci öğenin üstündedir.

gü'zel günler; Sul'tan Süleyman; i'ki insan; 'Bay Ali;

'bir es'ki bü'**yük** konak; gü'**len,** ağla'**yan,** karar'**sız** 'bir çocuk... gibi.

Sayı Öbeklerinde vurgu: Birinci öğesi ikinciden büyük olan sayılar sayı öbeği oluştururlar. Bunlarda vurgu, çoğun ikinci, kimi de birinci öğededir.

yetmiş i'ki; yirmi se'kiz; 'on iki... gibi.

San Öbeklerinde Vurgu: Sıfat tamlaması oluşturan san adları vurgulu olduğu halde, bunun tersi bir kuruluşta olan san öbeklerinde belirtme görevli gibi görünen san adları vurguyu çekmez. Çünkü, san adının belirtenliği zayıftır, kişi adı da belirten etkisi yaratmaktadır.

Ha'lil Binbaşı; Ni'gâr Öğretmen; Hur'rem Sultan... gibi.

Belirteç (zarf) Öbeklerinde Vurgu: Bu öbeklerde vurgu belirteç olan sözcüktedir.

'en büyük (adam); 'en fazla (bilinen şey); da'ha kötüsü gibi.

4.5.1.3.4. *Çekim Öbekleri (ad, eylem, ilgeç öbekleri)nde Vurgu*

Ad Öbeklerinde Vurgu: Bu öbeklerde, birinci öğedeki vurgunun hafiflediği ve öbek vurgusunun ikinci öğeye yüklendiği, ama katılmalı ad öbeğinde birinciye kaydığı görülür.

derse ha'zır; işine düş'kün; yükte ha'fif; binde 'bir; kendinden e'min; saçı sa'rı; suratı a'sık;

se'nin ço'cuk, Rece'pin Şa'ban; bi'zim so'kak.. gibi.

Eylem öbeklerinde vurgu: Eylemle öbekleşen önceki sözcüklerdedir.

ö'dü patlamak; iyi'lik etmek; başı'na kakmak; bo'şa harcamak; u'cuz atlatmak; içinde cinler 'top oynamak; etekleri 'zil çalmak; yüzünden düşen 'bin parça olmak... gibi.

İlgeç (edat) Öbeklerinde Vurgu: Bu öbeklerde vurgu birinci öğe üstündedir. Zincirlemelerde başa doğru kayabilir.

şe'ker gibi; iyi'lik için; kötü'lük üstüne; ba'cak kadar; dondur'ma ile; yolla'ra doğru; u'zun yollara doğru... gibi.

4.5.1.3.5. *İkilime Öbeklerinde Vurgu*

Aynı, yakın ya da karşıt anlamlı sözcüklerin anlama pekiştirme, çokluk, abartı, iğneleme, küçültme yönlerinden güç katmak üzere öbekleşmesine *ikilime* denir. İkilemelerde vurgu birinci öğe üstündedir.

ya'vaş yavaş; di'lim dilim; be'şer beşer; gi'de gide; 'bir bir; ge'lip gelip; ol'sa olsa; de'li dolu; saç'ma sapan; ö'dev mi ödev; ka'deh üstüne kadeh; güzel'ler güzeli; bete'rin beteri; pi'si pisine; 'iş ki iş; 'ne iş 'ne iş; i'yi kötü; si'yah beyaz... gibi.

4.5.1.3.6. *Bağlaç Öbeklerinde Vurgu*

Bağlaç öbeklerinde bağlaçlar eş görevli sözcükleri birbirine bağladığı için vurgular, öbeği oluşturan öğelerin normal sözcük vurgularıdır.

'Trabzon ve 'Samsun; Ley'lâ ile Mec'nun; çocuk'lar ve kadın'lar ve yaşlı'lar ve sakat'lar; 'hem i'şi 'hem 'işyeri 'hem işçile'ri; za'rar ya da ya'rar; öğren'ci de öğret'men de... gibi.

4.5.1.3.7. *Ünlem Öbeklerinde Vurgu*

Ünlem öbeğinin vurgusu, ünlem üstünde olur.

'Ey insanoğlu!; 'Yâ Rab!; Bre densiz!; 'yurttaşlarım!; 'Ne yazık!; gü'zel yavrum!; 'hay akılsız adam!; 'Ah, hâlimi bir bil'sen!

Ünlem öbeklerinde ünlem dışındaki öğelerin vurgulandığı da olur.

4.5.1.4. *Tümce Vurgusu*

Tümce (cümle) vurgusu, yargılı sözdizimi içinde, sözcüklerden biri üstünde ötekilerden ayrı bir baskı yapılmasıdır. Anlamda farklılık yarattığı için, bu vurguya, *mantık vurgusu, değer vurgusu* gibi adlar da verilmektedir. Bu vurgu, öteki sözcüklerdeki vurguyu ortadan kaldırmaz. Oluşumuna, sözcük vurgusunun alı-

şılmış baskısı, ruhsal yönelim ve sözcüğü oluşturan sesbirim nitelikleri etki eder. Değişik biçimlerde gerçekleştirilmektedir.

1. Tümce içinde önemsenen bir öğe yoksa, vurgu yüklemdedir.

Örnek:

Gösterdiğiniz ilgi **eş'sizdi.**

2. Tümcenin önemsenen öğesi yükleme yaklaştırılarak mantıkça vurgulanır.

Örnek:

Çocuklar bu sabah evde **kitapları'nı** unuttular.
Çocuklar bu sabah kitaplarını **ev'de** unuttular.
Çocuklar evde kitaplarını **'bu sabah** unuttular.
Bu sabah evde kitaplarını **çocuk'lar** unuttular.

3. Öğelerden önemseneni yerleri değiştirilmeden vurgulanabilir.

Örnek:

Çocuk'lar bu sabah evde kitaplarını unuttular.
Çocuklar **'bu sabah** evde kitaplarını unuttular.

Çocuklar bu sabah **ev'de** kitaplarını unuttular.
Çocuklar bu sabah evde **kitapları'nı** unuttular.

4. Yüklemden uzak düşen özneler de ayrı bir vurgu isterler.

Örnek:

Ata'türk, uzun savaşımlardan sonra ulaştığı sonuçların geliştirilmesini isterken, bir yandan da, bizlere olan inancını dile getirmekteydi.

5. Sonda bulunmayan yüklemler de özel olarak vurgulanırlar.

Örnek:

Gi'diyor bütün umutsuzluğuyla.
Sen **getire'cek misin** aldıklarını?

4.5.1.5. *Ayrım Vurgusu*

Tümce vurgusunun özel bir türüdür. *Değer sözcükleri* üstüne, türlü anlamlarla ilgili olarak, şiddetli ya da hafif; tiz ya da pes tonda baskılar yaparak daha belirgin ayırımlar yaratılmasıdır.

1. Kimi öğelerden önce duraklayarak yapılabilir.
Örnek:

Bu ödev **'çok güzeldi/'çok olağanüstü!**

2. Doğrudan şiddeti arttırarak yapılabilir.
Örnek:

Bunun sorumlusu doğrudan doğruya **'sensin.**

3. Heceleri ayırarak.
Örnek:

Yaptığın bir sözle açıklanabilir: **ter-bi-ye-siz-lik.**

4. Ünsüzleri ikizleştirerek.
Örnek:

Ev-vet, tam üstüne bastın.

5. Karşıt anlamı kullanarak.
Örnek:

'Gülme buna **ağ'la.**

6. Düzeltmeler sırasında.
Örnek:

— Baba, simafir gelecek mi?
— **Sima'fir** değil, **misa'fir.**

7. Tempoyu ağırlaştırıp sesi pesleştirerek.
Örnek:

Son günlerde kafama birşey takılıyor: **ö'lüm!**

8. Sesi tizleştirerek.
Örnek:

Sevinçlerim **i'çin için** kımıldıyor.

.5.1.6. *Berkitme Vurgusu*

Duygu ve düşünceleri belirtmek için vurgulu hecelerin daha bir şiddetlendirilmesidir. Ayrım vurgusundaki kimi örnekler, berkitme vurgusudurlar. Berkitme vurgusu, *duyuş* ve *abartı*nın vurgulu hecelerde daha kuvvetle belirtilmesi isteğinden doğar. ünlülerin süresini uzatma, ünsüzleri ikizleştirme, soluk baskısını arttırma yollarıyla gerçekleştirilir.

Ö:f!; yaz'zık; gü'zeel gibi.

Gerek ayrım vurgusu, gerek berkitme vurgusu, yerine göre ve çok uygun durumlarda kullanılır. Gelişigüzel kullanılmaları doğallığı bozar.

Berkitme vurgusu, sözcüklere şiddetle basılması[1] olarak da anlatılmaktadır.

4.5.1.7. *Uyum Vurgusu*

Uygun konuşmalarda, belli aralıklarla sözcüklerdeki kimi hecelerin vurgulanışıdır. Kişiden kişiye değişiklikler gösterebilir. Ancak, konuşmanın anlam sınırlarını zorlayıcı biçiminden, seslerin gelişigüzel uzatılmasından, abartılı boğumlanmadan, hiçbir ritmik özellik göstermeyen aralıklar bularak oradaki hecelere gelişigüzel baskı yapmaktan kaçınmalıdır. Uyum vurgusunun bir ustalaşmayı gerektirdiği söylenebilir. Kimi inşat ve söylevlerde bozuk uyum vurgularına rastlanması, bu becerinin kazanılmamasındandır.

Uyum vurgusunda, vurgulu heceler, durak yerlerine kadar öğeleri kendi çevresinde öbekleştirir. Bu nedenle vurgulu hecelerin ve durakların iyi belirlenmesi ve konuşmaya ritmik bir akış kazandırılması gerekir. Bütün bunların da, içeriğin tümce, öbek ve gerekirse başka öğelere dağılımına dikkat ederek uygulanması gerekir. Bu da konuşanın yorum niteliğine göre ister istemez değişebilen durumlar gösterir. Buradaki ritmik bölünme, aruzun nitel, hecenin nicel eşitliğine uygun dize bölünmeleriyle çoğu zaman denk getirilemez.

> İptidada 'halk vardı/ve yurdu kıtlık'lar/kıran'lar vurmuştu/ve 'halk/yi'tik/yıl'gın/ve kut'luydu./Toprağı tırnakla'rıyla eşip yeşertir/ya'lınayak/alnı 'ak gezerdi/Bun'lar/dölünün göbeğini di'şiyle kesen köylüler/çamuru te'riyle karan işçiler/iş'yarlar/ve kahra'man erler/ve komutan'lardı.
>
> (Dranas, 1963: 92)

Bu örnek, biraz daha değişik biçimde de işaretlenebilir.

[1] Gencan, ön. ver., s. 69

4.5.1.8. *Dize Vurgusu*

Uyum vurgusunun dizelere uygulanışıdır. Sözcük vurgusu, ses öğeleri, özgür ya da ölçülü şiir ritimleriyle birleştirilerek şiirlerin müziksel niteliklerini seslet-mede duyumsatabilir.

4.6. TONLAMA VE SESBÜKÜMLERİ

Tonlama, tümce içinde ses yüksekliğini değiştirerek anlatıma düşünce, duygu, durgunluk, sertlik, yumuşaklık gibi anlam ayrıntıları yüklenmesidir. Mantığa olduğu gibi ruhsal nedene dayalı da olabilir. Yaratılan ses değişiklikleri tümceye ezgisel bir değer katar. Tonlama ile genel ton ve sözcük tonu birbirine karıştırılmamalıdır. Tonlama, tümce içinde tonun uygun biçimde düzenlenmesidir.

Tonlamada, konuşan kimsenin duygu ve düşünceleri, kendine özgü yorumu etkili olabilir. Buna karşın gereksiz perde değişiklikleri yaratmak doğru değildir. Her dilin kendine özgü müzikalitesi vardır. Tonlama da dilden dile doğal olarak değişir. Tonlama; boğumlanma, vurgu, ulama, konuşma durakları gibi sesletme öğeleriyle birlikte dilin müzikalitesini ortaya koymada yardımcı olmaktadır.

Tonlama, sözdizimsel biçimlerin üstünde gerçekleştirilir. Doğuracağı farklılık da, ancak somutlaştırılacak tümcenin anlam bütünlüğüyle belirlenebilir. Bu da kulakla duyumsanabilir.

Tonlama, beş değişik gidiş izler:

1. Düz, 2. Yükselen, 3. Alçalan, 4. Yükselip alçalan, 5. Alçalıp yükselen.

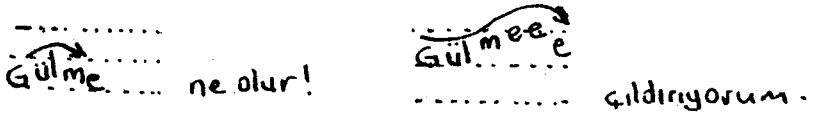
Tonlamada seslerin eğimli gidişleri *bükümleme* olarak adlandırılır. *Sesbükümleri* tonlamanın gidişiyle belirlenir.

Konuşurken sözcüklerde oluşan hece dorukları, salt bir yapılanışın doğasından gelirler, anlam ayırıcı işlevleri yoktur. Buna karşın, vurgu, ton, tonlama-bükümleme öğeleri, anlam farklarıyla ilgili işlevler yüklenirler. Vurgulu hece değiştikçe sözcüklerde anlam değişebilir. Sözcükte perde değişikliği de anlamı değiştirmektedir. Tonlama ve büküm de, anlam ayrıntıları yaratır. Bunlar, "gülme" sözcüğüyle şöyle gösterilebilirler:

Hece dorukları:
gü lme

Anlam ayırıcı vurgular:
gül'me 'gülme

Anlam ayırıcı perde değişiklikleri: (çizim ölçülerek yapılmamıştır.):

Sözdizimsel bükümler:

↑Bu durumlarda gülme,↓ yersiz bir davranıştır.

↓Gülme az sonra bitti.

Yukarıda görüldüğü gibi, perde değişikliği, sözdizimi içine uzayarak bükümleme olayına katılmaktadır. Melodi doruğuna göre yükselip alçaldığı izlenen sesler, sözdizimsel bükümlerin düz bir çizgide yükselip alçalmadığını da göstermektedir. Bu konuda Selen'in çalışmalarına bakılabilir.[1]

Burada önemli olan, anlatımın niteliğine göre sesbükümlerinin ayarlanmasıdır. Bu anlamda *mantıksal, duygusal* ve *karışık* özellikler gösteren üç türlü anlatım vardır. Bu üç anlatım niteliği, söz konusu sesletme öğelerinin oluşumunda doğal olarak etkilidir.

4.6.1. *Mantıksal anlatımda Sesbükümleri*

(Anlam tonlamaları)

1. Yargının kesin olduğu yalın bildirim tümcelerinde her sözcük kendi vurgusunu taşımak koşuluyla alçalan bir gidiş izlenir.

↓Fakat, ne yapacağımı şaşırmıştım.

↓Konunun bütün ayrıntılarını belirtmişti.

2. Koşullu bileşik tümcelerde; koşul yantümceciği, bu özelliğinden ötürü, ilgiyi toplayacak biçimde yükselen bir söyleyiş gerektirir; anlamın tamamlandığı temel tümcecikten sonra alçalma başlar.

↑Eğer herşeyi anlatacaksan,↓ seni dinleyebilirim.

↑Gelirsen↓ gideriz.

---

[1] Nevin Selen, *Entonasyon Analizleri,* Ankara: AUDTCF Yayınları, 1973, s. 30 ve ötesi.

3. ki'li tümcelerde de aynı bükümleme görülür.

↑ İyi bil ki ↓ yalnızlıktan patlıyorum.

4. Öznenin başta vurgulandığı bildirim tümceleri kimi zaman yükselip alçalır.

↑ Ben, ↓ bekliyorum. ↓ Ben bekliyorum.

5. Kimi bileşik tümcelerde, mantıksal anlatım ruhsal bir tedirginlikle duygusal bir havaya bürünebilir; bu durumda tümce anlatılmak isteneni tamamlamamış izlenimi yarattığından ses yükselen bir tonda kalır.

↑ Size karşı içimde kabaran duyguları nasıl anlatsam!

6. Eksiltili ve devam izlenimi veren konuşmalarda yükselen bir bitiş vardır.

↑ Memnuniyetle!..

↑ Onu dinlemekten sağır olsam da!..

↑ Seni sormuyor ama...

7. Aynı duygu ya da düşünce bağının sürüp gittiği tümcelerde sesbükümü art arda yinelenir.

↑ Sabah kalkmak, ↑ eli yüzü yıkamak ↑ evdeki eksikleri gözden geçirmek, ↑ hatta herkese birer birer sormak, ↓ bana güç veriyordu.

8. Arasözler ayrı bir tonda ve düz olarak belirtilir, diğer sesbükümleri ona göre ayarlanır.

↑ Geçenlerde genç bir eleman, → Filiz Saygılı, ↓ bize ateş püskürdü.

9. Diyaloglar ya da konuşma tümcelerini tamamlayan sözcükler de, sesbükümlerinden ayrı olarak pes bir tonla belirtilir.

"↑ Yavrum hiç başka işin yok mu." → dedim. "↑ Hayır" → diye karşılık verdi.

↓ "Geleceğim" → diye konuştu, ↑ daha sonra dönüp "↑ Hayır" →

↑ İster bağırın, ↑ ister çatlayan, ↑ ister yırtının, → çok sevgili beyefendi, ↓ bu işi başaramayacaksınız.

10. Biçimce bağlı tümcelerde sesbükümleri, sözün tamamlanıp tamamlanama durumuna göre değişebilir.

↓ Burası arkadaşımın evidir, ↓ dostluğun yaşandığı yerdir.

↓ Yine bir ilkyaz gelmiş, ↓ duygular dirilmiştir.

↑ Dalgın dalgın gökyüzüne bakar, ↑ birşeyler arar gibi yapar, gözleri yaşarınca ↓ ağır ağır yürürdü.

↓ Çocuk gitti ↓ ve dönmedi.

11. Anlamca bağlı tümcelerde, tümceciklerde yargı tamamlandığı için, genellikle alçalan, kimi de yükselip alçalan sesbükümleri görülür.

↓ Düşünce ateş gibidir, ↓ örtülü yerlerde sönüverir.

↑ Barışı severseniz ↓ mutlu olursunuz; ↓ savaş kötülüktür kaynağıdır.

12. Sıralı tümcelerde de tümcecikler yalınsa alçalan sesbükümleri görülür.

↓ Ali geldi, ↓ çocuklar sevindi, ↓ biz şaşırdık.

13. Sorulu tümcelerde sesbükümü yükselir, yanıtlamalarda alçalır.

↑ —Beni mi çağırdın?	↓ —Evet.
↑ —Kimin defteri var?	↓ —Benim var.
↑ —Kaleminiz var mı?	↓ —Evet.
↑ —Mutlu musunuz?	↓ —Evet.
↑ —Gelecek misiniz?	↓ —Hayır.
↑ —Gelmeyi düşünüyor musunuz?	↓ —Elbette.

Bu tür soruların yanıtlarında, özel tonlamalar sesbükümünü yükseltebilirler.

— ↑ Beni dinler misin? — ↑ Hayır!

14. Yanıt beklemeyen soru tümcelerinde aynı özellikler görülür.

↑ Acaba Leylâ gelir mi, ↑ yoksa hiç mi, ↑ yoksa hiç mi uğramayacak ↓ bakalım, ↓ bekliyorum.

15. ünlem öbeklerinde sesbükümü yükselir.

↑ Ey büyük ulus!
↑ Hay sersem hay!

16. Mantıksal anlatımda baştaki özne öbekleri ve özneyi tamamlayan öğeler yükselen sesbükümüyle söylenir, özneden sonra sesbükümü alçalır.

↑ Sana tanıştırdığım Şeyda, ↓ bugün dönecek.

↑ Bugün o, ↓ bizden ayrıldı.

↑ Ama dostum, ↓ öteki sorunların tümünü unutmuş.

Özneden önce, ünlem, ilgeç (edat), belirteç (zarf) gibi sözcükler geldiğinde de bükümler aynıdır. Ancak, bu sesbükümleri, benzeri tümcelerde, mantıksal anlatımın dışında değişiklikler gösterebilir.

17. Emir tümceciklerinden oluşan tümcelerde ses istenilen kesinlik, sertlik, yumuşaklık ya da okşayıcılıkta olabilir.

↑ Çalış, ↑ çabala, ↑ gayret et, ↓ sonra pişman olursun.

18. Hece süresini uzatarak sesbükümü yükseltilebilir.

↑ Yazık, ↓ çok çalışmıştı.

↑ Oooh! ↓ içim açıldı.

4.6.2. Duygusal Anlatımda Sesbükümleri

Anlatımın niteliğine göre, sesbükümlerinin gerekli şiddet ve yüksekliklere uygun olarak ayarlanması, duygusallığın yansıtılması yönünden zorunludur. Duygusal anlatım sayısız çeşitlilikler gösterdiği için, bu konuda mantıksal anlatımdaki gibi kesin belirlemeler yapmak zordur. *Duygusal tonlamaya duyuş vurgusu* da katılarak konuşmanın canlı ve renkli olması sağlanır. Bunları uygulamadan önce, konuşma metninde nasıl bir genel tonun gerektiği (tiz, pes); temponun yavaş ya da hızlı mı olacağı ayrımsanmalıdır. Bunlara dikkat edilmezse içeriğe uygun bir büküm gerçekleştirilemez. Sesbükümlerinin yapay olmamasına dikkat edilmelidir.

Mantıksal anlatımda sesbükümleri, orta ton ve çok az değişen bir tempoya uygundur. Duygusal anlatımdaysa türlü duygular, ton ve tempoda değişiklikler yaratırlar. Sesbükümleri de bunlara göre belirlenir. Örneğin, coşkulu bir durumda tiz ve kuvvetli bir ses gerekirken, ıstıraplı durumda pes ve ağır tempolu bir ses kullanılır. Sesbükümleri de buna göre alçalır ya da yükselir.

Bir önceki bölümde verilen 15 ve 18 no'lu örnekler, duygusal sesbükümü için de örnek olabilirler. Ancak, onlar bir metnin genel duygusal havası dışında da kullanılabilirler.

Burada, "Çıldıracak gibiyim." tümcesinin, taşkın bir duyguyu anlatırken yükselen; ıstıraplı bir duyguyu anlatırken alçalan bir sesbükümü gerektirdiği örneklenebilir.

↑ Sevinçten uçuyorum! ↑ Çıldıracak gibiyim.

↓ Ne korkunç bir ıstırap! ↓ Çıldıracak gibiyim.

4.7. ULAMA

Ulama, sesletmeye sözdizimsel kategoride zaman zaman katılan bir öğedir. *Vurgu, ton, tonlama-bükümleme* öğeleri gibi, anlam ayırıcı bir işlevi yoktur. Daha çok sözakımına katılarak konuşmada rahatlık yaratır.

Ulama, sözcük sonundaki ünsüzün sonraki sözcüğün başındaki ünlüye bağlanmasıdır. Kimi sesdüşmeleri de ulama izlenimi bırakabilir.

Örnekler:

1. Çocuk ağladı ~ çocuk ağladı; adam olamadın ~ adamolamadın.
2. Yörük havası ~ yörükavası; küçük hanım ~ küçükanım
3. ne olur ~ n'olur; ne oldu ~ n'oldu.
4. Kitap okuyor ~ kitabokuyor; dert oldu ~ derdoldu.
   P ~ b t ~ d

Ulamada ulanan ünsüz, ulandığı ünlüden etkilenir.

Buyruk için ~ buyruk için; kepek aktı ~ kepekaktı... gibi.
kalın ince ince kalın

Bir sözcüğün özel olarak belirtilmesi gerekirse ulama yapılmamalıdır.

Sizin tembel dediğiniz çocuk, akademiyi bitirdi.

Sözcük sonunda, düşme eğilimi gösteren /r/ ve /l/ ünsüzlerini tam bir boğumlanmayla ulamaya dikkat etmelidir.

5. SÖZAKIMI

5.1. SÖZAKIMINI OLUŞTURAN ÖĞELER

Sözakamının doğrudan sesletme öğeleri, *söz noktalaması ve duraklar, sesbükümleri,* bir ölçüde de *ulamadır. Vurgu, ton* ve diğer *sağdeyi* özellikleri de sözakımının oluşumunda etkili olurlar. Sesbükümleri ve ulama konuları, sözcüğün sesletme öğeleriyle ilişkisi yönünden, bir önceki bölümün altbaşlıkları arasında ele alındılar. Buna karşın burada sözakımının sağlanması yönünden yeniden ele alınacaklardır.

5.2. SÖZ NOKTALAMASI

Söz noktalaması, konuşmanın durak yerlerini anlatır. Genelde kısa(/), normal(//), uzun(///) süreli olmak üzere üç biçimde durak yapılır.

Kısa süreli duraklarda genelde soluk alınmaz, ya da çok hafiften alınır. Normal duraklarda, biten sözle tamamlanan soluk vermeden sonra, söze başlamadan uygun biçimde soluk alınır ve söze başlanır. Uzun süreli duraklarda soluk alıp verme birkaç kez yinelenebilir. Özellikle içeriksel yönden yoğunlaştırılmış metinlerde, anlamlı susuşlar, içeriği bütünleyen biçim öğeleri olarak kullanılabilir. Bu durumlarda sürenin saptanması, sesletme yorumuna bağlıdır.

5.2.1. Kısa Süreli Duraklar

Hitaplardan; eş görevli söz öbeklerinin sıralaşından; biçimce bağlı tümceciklerden; ünlem ve ünlem görevli öğelerden; sıralı tümcelerin tümceciklerinden; çok kısa tümcelerden; koşullu, ki'li ve başka yantümceciklerden; tümce başı bağlaçlarından; uzun tümcelerde öznelerden sonra, kısa duraklar yapılabilir. Bu duraklardan soluk vermenin yetişemeyeceği anlaşılan yerlerde, özellikle uzun tümcelerin ortalarında, hafif soluk almak yararlı olur. Çok kısa tümcelerden sonra ve kısa arasözlerin başında ve sonunda da kısa durak olur.

Örnekler:

1. Yurttaşlarım/sizlere bir daha merhaba//

2. Önce Aysel/sonra arkadaşı/sonra öteki çocuklar/ve sonra da konuk öğrenciler geldiler.//

3. Öööf be/sıkılıyorum.//

4. Bunu yapmak zorunda kalırsam/sen zararlı çıkacaksın.//

5. Öyle bir güzelleşti ki/hepimiz şaşırdık.//

6. Evden çıkar çıkmaz çevresini gözden geçirir (hafif soluk alınmalı)/hafif bir gülümsemeyle gökyüzüne bakar (hafif soluk alınmalı)/sonra ağır ağır yürürdü.//

7. Sabahleyin kalktım/dışarda bir gürültü vardı/çocuklar kıyameti koparıyorlardı.//

8. O konuya gelince/kolay çözüleceğini sanmam.//
Ne var ki/başarmak öyle kolay olmuyor.//
Buna karşın/bütün gücünü kullanmayı bilemedi.//

9. Tevfik Fikret/şiirin biçimsel olanaklarını alabildiğine zenginleştiren bir şair olarak kalmadı//Atatürk Türkiyesi'nin/"fikri hür/irfânı hür/vicdânı hür"/insanına da ışık tuttu.//

10. Koşarak geldi/Ali'yi sordu/Döndü/Uzaklaştı.//

11. Çok sevdiğim bir arkadaş/, Sevgi/, durup dururken intihar etmiş.//

12. Basmane semti/ki önceden daha merkeziydi/çok kalabalıklaştı.//

5.2.2. Normal Duraklar

Kısa olmamak koşuluyla tümce bitişlerinden sonra; açıklayıcı tümce başlangıçlarında (üst üste iki nokta, noktalı virgül işaretlerinden sonra); anlamca bağlı tümcecikler arasında; diyaloglar, sorular ve yanıtlar arasında; uzun olan bağlı ve sıralı tümcecikler arasında; tümce başlangıcı sayılan ve anlam güçlendirici işlevi olan "ve" bağlacından sonra; karşıt duygu ve düşünceleri yansıtan sözdizileri arasında; uzun arasözlerden önce ve sonra, soluk veriş tamamlanarak yeni bir soluk alıştan sonra söze başlanır. Bu, normal soluk duraklamasıdır.

Örnekler:

1. Trabzon'dan gelen arkadaşlar/otelde dinleniyorlar//Yarın gezilerine devam edecekler.//

2. Solunum//Yaşamın sürdürülmesi için/havayla vücuda oksijen alınıp/zehirli gazın dışarı atılması faaliyetidir./(üst üste iki noktadan sonra)

3. Edebiyat//düşünce, duygu ve hayallerin anlatılması sanatıdır.// (Noktalı virgülden sonra)

4. Sevgi/öldürülmesi olanaksız bir değerdir//yalnızlıkları yok etmeyi bilmeliyiz.//

5. — Okula devam etmeyi neden düşünmüyorsun?// — Seni ilgilendirmez.//

6. Uzun süredir akşamları saatlerce oturup bekliyor//nelerin olabileceğini bütün ayrıntılarıyla gözden geçiriyor//kendini iyiden iyiye hırpalıyordu.//

7. Kuşlar gökyüzüne doğru akın akın havalandılar//çocuklar ellerini ayaklarını oynata oynata baktılar.//

8. Hafif bir uğultudan sonra deniz birden kabardı//ve ondan sonra korkunç dalgalar yapacaklarını yaptılar.//

9. O zavallı orada çıldırmak üzeredir//sen burada keyfine bakıyorsun.//

10. Sana vermiş olduğum kitapları//-hiçbirinin benim olmadığını çok iyi biliyorsun-//hâlâ getirmedin.//

5.2.3. Uzun Süreli Duraklar

Konuşma metinlerinin bölümleri arasında; paragraflar ve dizè kümelenişleri arasında; bir de, anlamlı susuşların gerektirdiği yerlerde uzun süreli durak yapılır. Bu durak aralarında solunum tamamlandıktan sonra da soluk alınıp verilebilir. Bunlarda da bölümlerin oluşum özelliğine, durak yapılacak yerlerde anlam ayırıcı bir işlevin doğup doğmayacağına dikkat edilmelidir.

Burada yalnızca anlam ayırıcı işlevi olan susuşları gösteren duraklar örneklenecektir.

YALNIZ ADAM

gece//
camlarda damlalar//
bir kadın/
solgun bir çiçek//
yalnızlıklar içinde///

kapısı kapalı/perdesi inik//
ayak sesleri gelir geçer//
rüzgâr sırılsıklam//
son kadehini içer
basık tavanlı bir meyhanede
yalnız adam///

sırtında gelinlik elbisesi/
yirmi yaşında bahar//
menekşeler hercai//
ışıklar bir yanar/bir söner//
havada buram buram leylâk kokusu//
avuçları ateş içinde///

her adımda çamur/
bu karanlık/bu yalnızlık/bu yağmur///
hele bu kadın//
her adımda çamur//
bu karanlık/bu yalnızlık/bu yağmur//

gece//
rüzgâr sırılsıklam//
uzaklarda bir yere yıldırım düşüyor///

evinin yolunda yalnız adam///
yalnız adam//üşüyor

(Taşer, 1952: 47)

Bu alıştırmalar, sözakımının yavaş, hızlı duraklayan gidişler izleyeceğini de göstermektedir. Ancak, anlaşılmayacak ölçüde hızlı, bıktırıcı ölçüde yavaş, gereksiz yerlerde uzun, uzun olması gerektiği halde kısa duraklamalarla sürdürülen sözakımı, dinleyici açısından sakıncalıdır; iticidir, sevimsizdir.

Sözakımının etkisi, noktalama dışında, boğumlanma, vurgu, bükümleme gibi sesletme öğeleriyle oluşturacağı bileşkeden doğar. Bu nedenle sözü edilen öğelerle ilgili bilgi ve becerilerin iyi kazanılması zorunludur.

5.3. SESBÜKÜMLERİNİN SÖZAKIMINA KATILMASI

Sesbükümleri, sesletilen tümcelerin şiddet, yükseklik ve ezgisel yönlerden belirlenmesine katılırlar. Yani tümcenin hem tiz, orta pes tonlar arasında yükselip alçalışını; hem de ağır, orta, hızlı gidişe göre şiddet ve temposunu; hem de bunlarla birlikte ezgisel akışını etkilerler.

Bu nedenle:

1. Sesbükümlerinin anlatımın düşünce ve duygu özelliklerine bağlı olacağı unutulmamalıdır.

2. Yükselen ve alçalan tonlara geçişleri iyi ayarlamalı; tümcelerin başlangıç ve bitişlerindeki bükümlere dikkat etmeli, ses tonunu aşırı biçimde değiştirmemelidir. Tiz perdeye çok yükselen bitirişlerin geçkileri zorlayacağı bilinmelidir.

3. Duygusal yönden dalgalı, çelişkili ve bocalamalı, rahat ya da gerilimli durumlar; ölçüyü kaçırmadan, bükümlemelerle verilebilmelidir. Aynı duygu ve düşüncelerin bükümlemelerde yarattığı benzer ve ritmik yinelemeler gibi, duygusal durumlar da, konuşma bütünlüğü içinde, etki bırakan iniş çıkışlarla duyumsatılabilmelidir. Duygular gereğinden fazla taşırılmamalı, anlam ve içeriksel bütünlükten kopuk gösterilmemelidir.[1] Yorum çokluğu görülen metinlerde, seslendirme için, düşünülen yorum çıkış noktası olmalıdır.

Aşağıdaki metinlerin sesbükümleri üstünde çalışırken, gerekli vurgulama özelliklerine ve duraklarının nerelerde olabileceğine dikkat ediniz.

↓ Elma olgunlaşınca düşer. ↑ Ama neden düşer? ↑ Bir güç onu toprağa doğru çektiği için mi? ↑ Sapı kuruduğu için mi? ↑ Güneşte kurumağa başladığı için mi? ↑ Ağırlaştığı için mi, ↑ yoksa aşağıda duran bir çocuk o elmayı yemek istediği için mi?

(Tolstoy, 1973: 1140-1141)

Maria-(Gözyaşları içinde) ↓ Dayanamıyorum, ↓ bu konuşmalara dayanamıyorum. ↓ O da dayanamazdı buna. ↓ Bambaşka şeyler ummuştu.

(Camus, 1964:47)

HAMLET— ↑ Yo, ↓ hiç de değil. ↓ Olmayacak şeylere kaçmadan şöyle düşünebiliriz meselâ: ↑ İskender ölüyor, ↑ gömülüyor. ↑ çürüyüp, toprak oluyor, ↓ bu toprak da balçık. ↑ Şimdi bu balçıkla— ki İskender var içinde- ↑ niçin fıçı tıkacı yapılmasın?

↑ Koca imparator Sezar ölüp toprak olunca
↓ Bir deliği tıkayabilir rüzgâra karşı
↑ Ey bir zamanlar dünyayı titreten kasırga
↓ Şimdi duvarda harç, kışın soğuğuna karşı.

↑ Ama dur! ↑ Gel şöyle ↓ Kenara çekilelim! ↓ Kral geliyor.

(Shakespeare, 1965:181)

[1] Şenbay, 1972, ön. ver., ss. 73-82

ON KASIMLARDA YÜRÜMEK

↑ Atatürküm işte 10 Kasım yine
↑ Dalgalanır ağaçlarla oğullar,
↑ Dalgalanır oğullarla nineler
↑ Dalgalanır ninelerle genç kızlar,
↓ Özlemin ta yüreğime işlemiş
↑ Seni bulmak, seni görmek için ben
↓ Bütün toprakaltıyla barışacağım.

↑ Ereceğim Sana ↑ usta ↑ barışta ↑ başarıda
↑ Öyle
↑ Güçlüsün ki
Güçleneceğim.
↑ Öyle yücesin ki ↓ yüceleceğim
↑ Düşüne düşüne seni kocaman kocaman
↑ Dağlara ↓ dağlara karışacağım.

↑ Ozan mıyım ↑ ordu muyum ↑ su muyum ↓ anlaşılmaz
↓ Çağlar upuzun allığı yüreğimde, ülkünün.
↑ Sanki bayrak bir kalemdir, ↑ sanki gökler bir kâğıt
↑ Sanki ellerim gece
↑ Sanki ellerim gündüz
↑ Yazacağım seni daha, ↑ bir daha
↓ Ben senin ölümünle yarışacağım.

(Dağlarca, 1963-1929)[a]

5.4. ULAMA VE SÖZAKIMI

Daha önce üstünde durulan ulamanın sözakımı içinde uygun ve doğru kullanılması gerekir. Örneğin, özel olarak anlamı vurgulanacak sözcükler, durakla ayrılmalı, sonraki sözcüğe ulanmamalıdır. Bunun aksine, yitme eğilimi gösteren /r/ ve /l/ ünsüzleri iyi boğumlandırılarak sonraki sözcüğün ünlüsüne ulanmalıdır. Her yerde ulama yapılacak diye bir saplantıya kapılmamalıdır. Örneğin, hitap sözcüğünü sonraki sözcüğe ulamak çoğun yersiz bir çabadır.

Aşağıdaki parçayı ulamalarına dikkat ederek okuyunuz:

ANGELIQUE

Evlenmekten herkesin bir beklediği vardır. Kendi hesabıma, kocamı gerçekten sevmek, bütün hayatımı kendisine bağlamak dileğinden başka bir dileğim olmadığı için, doğrusu biraz ihtiyatlı davranmak istiyorum. Bazı kızlar vardır, sadece analarıyla babalarının

baskısından kurtulmak, canlarının her istediğini yapabilmek için kocaya varırlar. Bazıları da vardır, Madam, evlenmeyi yalnız kendi çıkarlarına işleyen bir ticaret haline getirmişlerdir, bunlar sırf kocalarının malına konmak, onların ölümüyle zengin olmak için evlenirler ve terekelerine sahibolmak için kocadan kocaya koşmaktan da çekinmezler. Böyleleri pek öyle ince eleyip sık dokumazlar.

BELİNE

Bakıyorum, bugün pek ince fikirler yürütüyorsunuz, bu sözlerle ne demek istiyorsunuz, anlayabilir miyim?

(Moliere, 1982: II, vi; 71-72)

5.5. ÖLÇÜ (VEZİN) DURAKLARI VE SÖZAKIMI

Türkçe'de kullanılmış gerek hece, gerekse aruz ölçüsünün ara durakları, çoğu zaman sözakımıyla uyumlu değildir. Bu durakların kendi sıralanışları, ritmik bir özellik gösterse de, bu, çoğun konuşmanın ritmiyle uyum göstermemektedir. Ancak, *serbest müstezad* geleneğinden ve özellikle *Servet-i Fünûn* döneminden sonra ölçülerde alışılmış kalıplar kırılmış, sözdizimi dizeden dizeye uzamaya başlamış, şiirlerin ritimleri, durakları, ölçüleri, plâstik görünüşleri de içeriği bütünleyen öğeler olarak kullanılmışlardır. Bu dönemlerde yazılan şiirlerin ölçüleri, sözakımı ritmi ve çizgisiyle yakınlaşmıştır.

Ölçülü dizelerde, sözdizimi sonda tamamlandığı için, bir anlamda söz noktalaması ile uyum vardır. Ancak, ölçülerin kendi duraklarında sözcüklerin hecelerden bölündüğü bile olur. Aşağıdaki iki örnekte bunu izlemek mümkündür.

Hece Ölçüsünden örnek:

Yıl	lar	ca	a	ra	dım/	ken	di	ken	di	mi
Hiç	bir	tür	lü/	bu	la	ma	dım/	ben	be	ni
Ha	yal	mı	yım/	u	ru	ya	mı/	bi	lin	mez
Hiç	bir	tür	lü/	bu	la	ma	dım/	ben	be	ni
in	san	mı	yım/	mah	lûk	mu	yum/	ot	mu	yum
E	ki	lir	bi	çi	lir/	bir	ne	bat	mı	yım
Yok	sa	gö	rü	nüş	te/	bir	sı	fat	mı	yım
Hiç	bir	tür	lü/	bu	la	ma	dım/	ben	be	ni

(A. Veysel, 1974: 267)

Görüldüğü gibi, buradaki ölçü kimi zaman 6+5, kimi zaman 4+4+3 duraklarla oluşan 11'li hece ölçüsüdür. Durak yerlerine göre şiir okunduğu zaman, söz noktalamasıyla uygunluk gösteren durakların az olduğu anlaşılacaktır. Bunun için, ölçülü şiirlerde duraklara göre söz noktalaması yapılmaz.

Aruz Ölçüsünden Örnek:

Gö nül yet di/ e cel zev ki/ ru hi dil dâ/ r yet mez mi
A ğar dı mû/ yi ser sev dâ/ yi zül fi yâ/ r yet mez mi

Ye tir di ba/ şı nı ger dû/ na yâ ğo bâ/ rı mih net ten
Ha yâ li hal/ ka i giy sû/ yi an ber bâ/ r 'yet mez mi*
me fâ î lün/ me fa î lün/ me fâ î lün/ me fâ î lün

Bu örnek de gösteriyor ki, aruz kalıplarının parça(tef'ile)larından yapılan kesme(takti')ler, Türkçe söz noktalamasına uygun değildir. Hece ölçüsünde bu uygunluğun daha çok olduğu da söylenmelidir. Bu nedenle aruz ölçüsünde kalıbın parçalarına göre değil, dize sonlarına ve diğer kümelenişlere göre söz noktalaması yapılabilir.

Başka birçok ölçü üstünde de benzer özellikler gözlenebilir. Bunun için, her iki ölçüyle oluşturulmuş metinlerde, sözakımı, tümcelerde tamamlanan anlama göre; ölçü duraklarına uysun uymasın; tümcenin anlam bildiren söz öbekleşmelerine göre ayarlanmalıdır. Buna karşın, gerek ölçü ve gerekse uyak gibi öğelerle sağlanan şiirsel özellikler de, yeri geldikçe, sözakımının normal gidişini etkileyip kendilerini duyumsatmalıdırlar. Sözgelimi; şu dörtlükte uyak sözakımına etki edebilir.

---

* Beyitlerin yazılışı ve bugünkü Türkçe'ye çevrilmiş biçimleri

Gönül yetdi ecel zevk-ı ruh-ı dildâr yetmez mi
Ağardı mûy-ı ser sevdâ-yı zülf-i yâr yetmez mi

Yetirdi bâşını gerdun ayağa bâr-ı mihnetten
Hayâl-i halka-ı giysû-yı anber-bâr yetmez mi

Gönül ecel dayandı sevgili yanağının zevkı yetmez mi
Baştaki saçlar ağardı sevgili saçının sevdası yetmez mi?

Felek eziyet yüküyle başını ayağına indirdi
(Hâlâ) anber kokulu saçının kıvrımını düşünüp durmak yetmez mi

Sen akşamlar kadar büyülü/, sıcak/
Rüyalarım kadar sade/güzeldin//
Başbaşa uzandık günlerce ıslak/
Çimenlerinde yaz bahçelerinin///

(Tanpınar, 1961:36)

Bu dörtlükte üçüncü dizenin sonundaki "ıslak" sözcüğü, ilk dizedeki "sıcak"la uyaklıdır. Bu nedenle, hiçbir duraklamayı gerektirmeden dördüncü dizeye bağlanması doğru görünen bu sözcükten sonra biraz durmak; hem şiirin ölçüsel ritmini, hem de uyağın ses etkisini duyurabilecektir. Ancak, bu duruş, tamlayan olan "ıslak" sıfatını "çimenler" tamlananından çok ayırmamalıdır. Onun için, durak yerine "lak" hecesinin süresini çok az uzatarak da uyak etkisi duyurulabilir.

Bunun gibi, Fikret'in "Küçük, muttarid, muhteriz darbeler" (T. Fikret, 1973:240) dizesinde, fe û lün/fe û lün/fe û lün/fe ûl kalıbı ve sözcüklerin içindeki ünsüzlerin yarattığı sesler, yağmurun camlara vuruşunu anlatmaya yardım etmekte, yani içeriğe katılmaktadır. Burada sözakımı düzyazı mantığına göre değil, bu öğelere göre bir ölçüde değiştirilerek sağlanmalıdır.

Kü	çük	mut/	ta	rid	muh/	te	riz	dar/	be	ler
•	—	—	•	—	—	•	—	—	•	—
fe	û	lün	fe	û	lün	fe	û	lün	fe	ûl

Ancak, parçaların (tef'ilelerin) sonundaki duraklar, kısa süreli durağın süresine bile çıkarılmayabilir. Yani bu durumlarda, sözakımıyla bu tür öğeler sesletme sırasında birbirlerini etkilerler. Fakat, sanat değeri olan metinlerin yoruma bağlı sesletmeler gerektireceği unutulmamalı, bu konuda katı ölçüler koymaktan sakınmalıdır. Ne ki, böyle durumlarda nelere dikkat edileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

5.6. SÖZAKIMINI GELİŞTİRİCİ ÇALIŞMALAR

Sözakımında daha iyi beceri kazanabilmek için öncelikle şu noktalara dikkat etmek gerekir.

1. Sözakımı, boğumlanma, söyleyiş, vurgu, ton, tonlama, ulama, duraklama ve solunum gibi sesletme öğeleriyle bütünleşen bir beceridir. Sanat değeri taşıyan kimi metinlerde içerikle alışılmışın dışında bütünleştirilen dil öğeleri, kimi zaman sözakımının normal gidişini değiştirebilir.

2. Konuşma ortamının iyice hazır olmadığı bir zamanda (yerleşmemiş, gürültülü salonlar; karışık durumdaki alanlar gibi), konuşmaya başlamak, konuşmanın bütünüyle sözakımını da olumsuz yönde etkiler.

3. Ses ayarının iyi yapılması konuşmanın önkoşullarından biridir.

4. Sözakımı metnin içeriği ve duyarlık niteliğiyle ilgilidir. Konuşmanın içeriği iyice anlaşılmadan sözakımının uygun biçimde yaratılması olanaksızdır.

5. Sözakımı, şiddet, hız ve tempo kavramlarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir.

6. Dramatik çalışmalarda birden çok kişinin katıldığı konuşmalarda, uyumlu bir akış sağlanmalıdır. Örneğin konuşma ortamına uygun uyumlu bir ton ve tempo yaratılmalıdır. Repliklerde konuşanların sesleri birbiriyle uyumlu bir akış göstermeli, biri bitirmeden diğeri başlamamalı, gelişigüzel ton ve tempo değişiklikleri yapılmamalıdır.

Aşağıda verilen değişik türdeki metinlerde bütün sesletme öğelerine dikkat ederek iyi bir sözakımı elde etmeye çalışınız.

> Ders kitaplarında olsun,/ders kitapları dışında olsun/öğrenciler için hazırlanan anadili gereçlerinde/çocuğa görelikle çocuksuluk birbirine karıştırılmaktadır.//Okuma kitapları için yazılan ya da seçilen metinlerin,/özellikle temel eğitim aşamasında,//çocuğa görelikten yoksun/ama çocuksu bir niteliği vardır.//Kuşkusuz/tüm metinlerin böyle olduğunu söylemek istemiyoruz.//Ancak/"kıraat" kitaplarından "okuma kitapları"na//"Türkçe'ı kitaplarına değin/eldekilere baktığımızda,//çocuğa görelikle çocuksuluğun karıştırıldığına tanık oluyoruz.///
>
> Söylemek bile gereksiz,/çocuğa görelik/onun ilgilerini,/gereksinmelerini,/dil evrimini göz önünde tutmayı//hazırlanacak okuma metnini bunlarla örtüştürmeyi zorlar.//Çocuksuluksa/tam tersine/dilin acemice kullanımı,/daha doğrusu/anlatımda ilkelliktir.//Son yıllarda sayısal artış gösteren sınıf dergileri/bu türden çocuksu ürünlerle doludur.//(...)
>
> (Özdemir, 1983:28)

> Bu kararın istinadettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi://
>
> Esas,/Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır.//Bu esas/ancak istiklâli tamme malikiyetle temin olunabilir.//Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun/istiklâlden mahrum bir millet,//beşeriyeti mütemeddine muvacehesinde/uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kesbi liyakat edemez.///
>
> Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek/insanlık evsafından mahrumiyeti,//aczü meskeneti itiraftan başka birşey değil-

dir.//Filhakika/bu derekeye düşmemiş olanların//isteyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.///

Halbuki/Türkün haysiyet/ve izzetinefis/ve kabiliyeti çok yüksek/ve büyüktür.//Böyle bir millet/esir yaşamaktansa mahvolsun/evlâdır!///

Binaenaleyh,/ya istiklâl/ya ölüm!///

İşte/halâsı hakiki isteyenlerin parolası/bu olacaktı.//

Bir an için/bu kararın tatbikatında ademi muvaffakiyete duçar olunacağını farz edelim.//Ne olacaktı?//Esaret!///

Peki Efendim/Diğer kararlara mutavaat halinde/netice bunun aynı değil miydi?*

(Atatürk, 1970:13)

Aynı metnin bugünkü Türkçeye çevrilmiş biçimi dipnot bölümünde çıkarılmıştır. Çalışmayı çeviri üstünde de uygulayınız.

ANLATAN— Genellikle adettir, sayın dinleyiciler,/oyunlarda/önce olayın geçtiği yer ve zaman belirtilir.//Yıl/ay/ve gün olarak//belli bir zaman yok bizim oyunumuzda.//Yalnız şu kadarını hatırlatalım:// Bir ara karşı kıyının ışıklarından söz edildiğine göre;// akşam saatleri.// Karanlık çökmüş / yahut çökmek üzere.//Bir geceye giriyoruz/veya girmişizdir//Ama gene de sizin yorumunuza bağlı bu://isterseniz serin bir bahar sabahını,/sıcak bir yaz öğlesini düşünebilirsiniz//yahut bir kış günü,/fırtınalı karlı bir ikindi üstü.///

İki kişinin konuşmasını dinleyeceksiniz.//Ne zaman karşılaşsalar/hep aynı şeyleri konuşur bu ikisi.//Yoo/hayır/ufak tefek kayma-

---

* Dr. Mehmet Tuğrul, Salâh Birsel, Cahit Öztelli, *Söylev (Nutuk), 1* Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 1965, s. 10'da bugünkü Türkçeye aktarılışı şöyledir.

Bu kararın dayandığı en sağlam düşünüş ve mantık şu idi:

Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli zengin ve gönençli olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz.

Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek, insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçkten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir yönetici getirmeleri hiç düşünülemez.

Oysa, Türkün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir.

Öyleyse, ya bağımsızlık, ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranılacağını düşünelim. Ne olacaktı? Tutsaklık.

Peki efendim, öteki kararlara uymamakla da sonuç bu olmayacak mıydı?

lar/düşüncelerin dizilişinde öncelikler/sonralıklar olur tabii.//ama esas değişmez.//Yere gelince://Yani olay nerede geçiyor?//Hikâyemizde alışılmış anlamda bir olay olmadığına göre,/bu konuşma nerde geçiyor?/Evet/ o da kesin değil!//Bu yer bir tren,/bir vapur,/bir kır kahvesi,/hatta sadece rasgele bir oda olabilir.// Bugün/tesadüf/bir vapurdasınız//İki çapraz çizginin kesiştiği yere gidiyorsunuz//Yolunuz açık olsun.///

(Akustik değişir.)

KIZ— Hiçbir şey bilmiyorsunuz!//
ERKEK— Çok şey biliyorum.//
KIZ— Neyi meselâ?//
ERKEK— Yalanla gerçeğin bir arada yaşandığını.//
KIZ— Onu ben söyledim.//
ERKEK— Sizden önce de vardı.//
KIZ— Kimde vardı?//
ERKEK— Bende.//Her zaman benimledir;//bütün davranışlarımda vardır.//
KIZ— Fakat ben hatırlattım.//
ERKEK— Niçin?//
KIZ— Bilmenizi istedim.
ERKEK— Bildiğim şey.//
KIZ— Hangisi?//
ERKEK— Bir gerçeği yalanda eriterek yaşamak.//Hafifler.//Katlanmamız kolaylaşır.///
KIZ (İç monolog)— Öyle yapsa bari!//Yalan söylüyor.//Gerçekleri hiçbir hayal payı bırakmadan,/daha sert, yaşamaktan hoşlanıyor.//Hep kendini suçluyor,/ hep...// (Yüksek sesle). Suç!//
ERKEK— Ne suç?//
KIZ— Gerçekten korkmak.//
ERKEK— Korksam kaçardım.//
KIZ— Kaçıyorsunuz.//
ERKEK— Yoo/hiç bile.//
KIZ— Gerçek ancak yalanla yaşanır.//
ERKEK (İç monolg)— Kavramlardan hoşlanıyor.//Bilmiyor. // Gerçeğe katlanmak...///(Yüksek sesle) Ya siz neden kaçtınız?//
KIZ— Ne zaman?//
ERKEK— Korktunuz/kaçtınız!//
KIZ— Kaçmadım.//İçimde yaşıyor.//

(Necatigil, 1970:123-124)

Irmağa giden yol,/kasabadan kurtulunca,/göz alabildiğine uzanan sayısız şeftali bahçeleri arasından geçerdi.//Haziran içinde bile / taşkın dere ayaklarının çamurlu,/ıslak tuttuğu bu gölgeli yerlerde

otlar//bütün bir yaz mevsimi yeniden yeniye sürer,//kızgın güneş/ağaçların tepelerinde meyvaları pişirirken,//rutubetli toprakta/birbiri arkasına yoncalar fışkırır,/çayırlar kabarırdı.//Suların serinliği,/taze ot kokusu/gölgelik ve bereket içinde bahar//bu bahçelerde/ta kışa kadar uzanıp giderdi.///

(Karay, 1976:36)

Mehmet diyordu ki://
— Ülen Gülter,/sen artık şeker filân getirmeyon?//
Gülter://
— Her taraf kilitli,/ne yapayım?/diyordu.//
Mehmet,/tuhaf bir şapırtı içinde Eleni'ye de://
— Ülen,/gece niçin gelmeyon?//Sana helva yapıp saklayon!../
Sualini soruyor,/Eleni://
— Yakalanazağız vire!//Sonra Hanum bizi kuvazak/diye çırpınıyordu.
Aralarında çıtır pıtır bir hasbihal başladı.///
Hatice Hanım, gözünü açmıyor,/yüreği çarparak merakla dinliyordu.//Gülter://
— Ah o terlikler!/dedi,/her işimizi bozdu.//Hanımın geldiği hiç duyulmuyor.//Ne yapsak yakalanıyoruz.//Eskiden ne iyiydi.//Yüksek ökçelerin takırtısından/evin en üst katında kımıldadığını duyardık.///
Hasbihal uzadıkça,/kendi görmediği başka rezaletletlerin mufassal hikâyelerini işitiyordu.//Dayanamadı./Gözlerini açtı://
— Sizi alçak,/hırsız,/namussuzlar!//Defolun şimdi evimden!/diye haykırdı.///

(Ö.Seyfettin, 1970:9-10)

YİTİKLER GECESİ

Şimdi dünya boşlukta/yavaş//
Sen bütün canlılardan uzaksın/yalnızsın//
Rüzgâr usandı doruklarda//
Dağ çiçekleri uykuya vardı//
Ay bacadan aştı//uyumaz mısın///

Bir ıslak serinlik yürüdü/
Kara sokaklardan içeri//
Çıtırdadı durdu bütün gün/
Ayaklarının altında birşeyler//
Bütün gün ölüler gibi sustun///

Bilsen ötesi aydınlık çizginin/
Delice yakardın eski şiirlerini//
Bir tutam bulut iki damla yağmur için/
Yeniden sevinirdin içten içe//
Bilsen ötesi aydınlık çizginin///

Bu hal senin halin değil/
Bütün gücünü yitirmiş//
Bu hal senin hâlin değil/
Yaşamanın kendisini yitirmiş///

En insan yanıyla sana dönük/
Dost dediğin ne gün içindir//
Unut uzağı olduğu yerde/
Kaldır yatağından vakitsiz/
Kaldır/başucuna getir///

Şimdi dünya boşlukta/yavaş//
Sen bütün canlılardan uzaksın/yalnızsın//
Rüzgâr usandı doruklarda//
Dağ çiçekleri uykuya vardı//
Ay bacadan aştı///uyumaz mısın?

(Akın, 1956:3-4)

6. BÜTÜN İLİŞKİSİ

6.1. SESLETME METİNLERİ

Şimdiye kadar sesletme öğeleri üstünde çalışırken, genellikle konuşmanın bütünü değil, sözcük, söz öbeği, tümce gibi parçalar ve onların öğeleri üstünde duruldu. Oysa bu parçaların sesletilmesini etkileyen bütünler vardır. Sesletme yönünden bu bütünlerin tanınması gerekir. Bu bütünler, uygulama için kullanılan yazılı örnekler de, konuşulan çeşitli konuşmalar da olabilir. Bunlara *sesletme metinleri* denebilir. Bu metinler, herhangi bir konuşma, söylev, fıkra, masal, öykü, roman, şiir, tiyatro türlerinden biri olabilirler. Fakat burada, metinlerin türsel özelliklerinden çok, metnin sesletme yönünden gösterdiği özellikler önemlidir. Bunlar, metnin anlatım niteliği, içeriksel özellikleri, gerektirdiği ton ve tempo, bunlara uygun olarak sözdizimi ve sözcüğe ait sesletme öğelerinin kullanılışı diye özetlenebilirler.

6.2. METNİN ANLATIM NİTELİĞİ

Bir metin, ya mantık ya da duygu egemenliğindedir. Kimilerinde de, bu iki anlatım niteliğinin görüldüğü olur. Metinler, bu özellikleri göz önünde bulundurularak sesletilirler. Önceki konularda, vurgu, ton, sesbükümlerinin bu özelliklerden etkilendiği anlaşılmış; söz noktalamasının da gereğinde alışılmış mantık düzeninden ayrı biçimleri olabildiği görülmüştü. Duygusal anlatımın egemen olduğu metinlerde, duyuş vurgusu, duyuş tonlaması, anlamlı duraklar gerektiği bilinmektedir. Ancak, bunların duyguların anlatımına göre çok değişiklikler gösterdiği unutulmamalıdır. İlkin, metnin bütünlüğündeki anlatım niteliği kavranmalı, sonra da alt birimlerde bunun nasıl dağıldığı göz önünde bulundurulmalı ve sesletme bütünlüğü, bir konuşma kompozisyonu olarak duyumsatılabilmelidir.

6.3. METNİN İÇERİKSEL ÖZELLİKLERİ

Bir metnin doğru ve etkili biçimde sesletilmesi için içeriksel bütünlüğünün iyi kavranması gerekir. Özellikle sanat değeri olan metinler, bu yönden çok iyi anlaşılmalıdırlar.

Mantıklı anlatımın egemen olduğu metinlerde, düşüncelerin nasıl sıralandığı, yardımcı düşüncelerin anadüşünce çevresinde nasıl bütünleştirildiği bilinmelidir. Kendisi konuşacak olan kimse de, konuşmasındaki düşünceleri uygun biçimde sıralayıp bütünleştirmesini bilmelidir. Çünkü, bu tür konuşmalarda da, vurgu, ton, ses bükümleri, duraklar, anlamı doğru ve etkili biçimde ulaştırmada rol oynarlar. Bölümler ya da tümceler içinde sesletme öğelerinin yerli yerinde uygulanması, bu tür metinlerde hem anlamı doğru iletmeye hem de estetik denebilecek etki yaratmaya yarar. Gelişigüzel bir konuşma, daima karışıklığa ve sıkıcılığa yol açar.

Sanat niteliğindeki metinlerdeyse içerik daha karmaşık bir sorundur. Değişik yorumlara yol açtığı da olur. Bu durumda yoruma uygun sesletmeye başvurmak en doğru yoldur.

Sanat ürünlerinde içerik, metnin bütün biçimsel öğelerine kadar uzanabilen, biçimsel dokuda dirimini gösteren düşünce, duygu ve duyarlık niteliğidir. Tema, anadüşünce, konu gibi kavramlarla kesinlikle karıştırılmamalıdır. Bu yönüyle içerik, bir metnin özgünlüğüdür; biçimsel öğelere kendi sesini, kendi rengini ve kendi biçimini kazandırır. Sanatçı onu duyurabilmek için sesleri, hareketleri, görüntüleri umulmadık anlatım araçları bularak verebilir; tekniğini ve biçimini yeniden yaratabilir.

Bunlardan ötürü, bu tür metinlerin içeriksel evrenini iyice duyumsayıp kavramadan sesletmeye koyulmak, doğru değildir.

Kısaca, metnin anlatım niteliği, içeriksel özellikleri genel olarak iyice kavranmalıdır. Metin hem duygusal, hem düşünsel özellikler de gösterebilir. Metin bütün olarak kavrandıktan sonra; bölüm bölüm, tümce tümce anlaşılmaya çalışılmalı, gerektiğinde sözcük, hece, ses ve dış görünüşün içeriği duyumsatmada kullanılıp kullanılmadığı saptanmalıdır. Bunların sesletmeye ne ölçüde katılacağı ya da katılmayacağı belirlenmelidir. Ancak, bunlar yapılırken her metinde birtakım gereksiz öğeler aramak, herşeye olur olmaz anlamlar yüklemek doğru değildir.

Çok zor gibi görünen bu çalışma, günlük konuşmalardan karmaşığa doğru giderek kolaylaştırılabilir. Günlük dille ve ona yakın konuşma metinleriyle yapılacak çalışmalar küçümsenmemelidir. Diksiyon, her insanın kazanması gereken bir beceridir. Üstelik, bu beceri basit düzlemde kazınılmadan diğer aşamalarına geçmek boş bir çaba olur. Herkes kendi diksiyonunun kişiliğini kurmalıdır.

6.4. METNE UYGUN TON VE TEMPO

Konuşma metinlerinin anlatım ve içeriksel özellikleri, onların genel olarak nasıl bir tonda (tiz, orta, pes) ve ne hızda (ağır, orta, hızlı; çok yavaş, çok hızlı gibi) sesletileceğini belirlemeye de yaramaktadır.

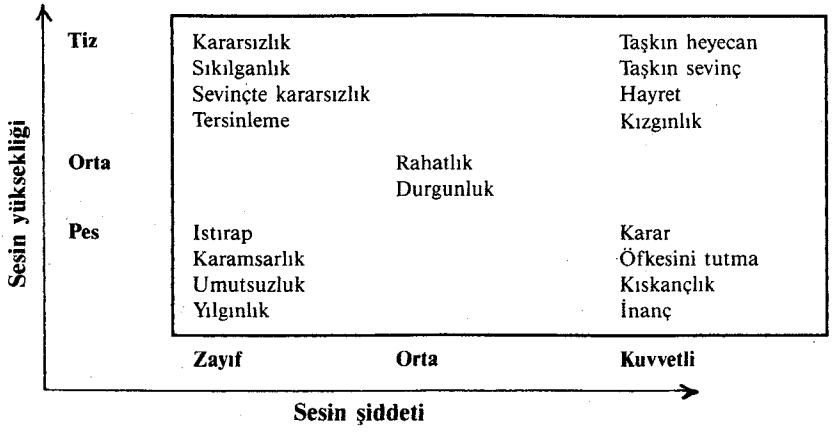
Mantık egemenliğinin bulunduğu metinlerde, orta ton ve hızın kullanılması doğaldır. Buna karşın vurgu, sözcük tonu, tonlama, bükümleme gibi sesletme öğeleri, bu anlatımda hem bu tempoda etkilenirler, hem de anlatımda tekdüzeliği kaldıran iniş çıkışlar yaratırlar.

Duygusal anlatımlı metinlerdeyse, bu duygunun havasına uygun olarak tiz ve pes sınırlar içinde bir genel ton ayarlanır. Yine bu duygusal havaya göre uygun bir tempo belirlenir. Buna karşın, genel ton içinde ses alçalıp yükselebilir; genel tempo içinde sözakımı hız yönünden değişiklikler gösterebilir.

Taşkın duygular hareketli, dingin duygular orta, uyuşuk duygular ağır bir tempoyu gerektirirler. Bu duyguların kimileri tiz, kimileri pes, kimileri orta tonda seslerle verilirler.

Ancak, gerek genel ton, gerek tempo, metnin bütününe ait olabileceği gibi, aynı metin içinde değişiklikler gösterebilir. Doğası gereği duygusal evren nasıl umulmadık değişiklikler gösterirse, metnin duygusal ortamı da değişiklikler gösterebilir. Bu nokta unutulmamalıdır.

Şenbay, sayısız çeşitlilikler gösteren duygulardan kimilerini şematize ederek bir tabloda göstermiştir.[1] Oldukça yalın bir biçimde isteneni anlatan bu tabloda başka duyguları da uygun yerlere yerleştirmek mümkündür.

[1] Şenbay, tarihsiz, ön.ver., s. 97

6.5. BÜTÜNLEYİCİ ALIŞTIRMALAR

Aşağıdaki metinlerle sesletme çalışmaları yapmadan: 1. Metnin anlatım niteliğine (duygusal, düşünsel); 2. İçeriksel özelliklerine (duygu ve düşüncelerin anlatım birimlerine dağılımına); 3. Bu özelliklere bağlı olarak nasıl bir ton ve hızla söyleneceğine; 4. Tüm bu özelliklerle bütünleşecek biçimde sözcük vurgu ve tonlarının, sesbükümlerinin; söz noktalamalarının ve durakların nasıl uygulanacağına; boğumlanmada özel ilgi gerektiren noktalar bulunup bulunmadığına iyice dikkat ediniz. Bu dikkatler, bir metnin sesletme yönünden en doğru ya da buna en yakın biçimde kavranması yönünden yararlı olmaktadır. Karşılaşılan her metin için bu dikkatlere başvurma alışkanlığı kazanılırsa, sorun yoluna sokulmuş demektir. Bundan sonrası, o yolda nasıl gidileceğine, yani sesletme öğelerinin nasıl uygulanacağına bağlıdır. Bunun için de, kuşkusuz, yeri geldiğinde daha önce yapılmış alıştırmalara dönmek gerekebilir. Bundan sakınılmamalıdır.

Alıştırma 1

Bu parçada Kleopatra, intihar ederek sevgilisi Antonius'a ulaşma karar ve inancında görünmektedir. Başta tiz ve hızlı, ikinci bölümde pes ve ağır bir tempoda sesletmek etkili olur.

KLEOPATRA

Giydirin beni, tacımı koyun başıma.
Ölümsüz dünyaya can atıyor içim.
Mısır asmalarının özü ıslatmayacak artık
Bu dudakları. Haydi canım Iras, haydi, çabuk;
Antonius'un sesini duyar gibiyim, çağırıyor beni,
Ayağa kalkıyor bak, alkışlamak için yiğitliğimi.
Caesar'ın parlayan bahtıyla alay ediyor, duyuyorum.
Tanrılar niçin yükseltir insanları, diyor:
Bir gün onlara kızmaya hak kazanmak için.
Geliyorum sana kocam benim; böyle demeğe
Hakkım olduğunu gösterecek yiğit yüreğim.
Ben artık ateş ve hava olmak üzereyim:
Toprağı ve suyu daha aşağılık bir hayata bırakıyorum.
Haydi artık, bitti mi işiniz? Gelin öyleyse,
Son sıcaklığı sizin olsun dudaklarımın.
Elvada, vefalı Kharmian, Iras, gel öpeyim doyasıya.

(İkisini öper. Iras düşüp ölür.)

Yılan mı vardı dudaklarımda? Ne çabuk ölüm bu!
Böyle tatlılıkla ayrılıyorsa can bedenden,
Bir sevgili çimdiği demektir ölümün şamarı,

Acıtan, ama özlenen birşey! Ne rahat yatış bu;
Böyle birden yok oluveriyorsa insan, ey dünya,
Vedalaşmak bile gerekmez seninle.

(Shakespeare, 1967: V, ii, 209-210)

Alıştırma 2

Bu şiirde, yaşama sevinci içinde sevgiliye gelen şairin duyguları, ilkin yavaş, sonra hızlı bir tempoyla ve tiz sesle dile getirilmelidir. Son dizenin tek sözcüğü "aç" söylenmeden uzunca durmak ve duygulu, pese inen bir ton kullanmak çok etki yaratabilir.

AÇ KAPIYI BEN GELDİM

Korka korka değil, usul usul değil
Elim yüreğimde çarpa çarpa geldim
Aç kapıyı bak ne diyeceğim
Bir senin ellerinden bir senin gözlerinden
Dişlerinden dudaklarından
Nergisler ocak ayında açtı
Kendimden bahsetmiyeceğim.
Yediveren güllerden, duvardan sarkan güllerden
Çocuklardan sabah erken okula giderlerken
Atlardan bahsedeceğim
Kan ter içinde atlardan
Aç kapıyı bak ne diyeceğim
Ne kadar küsülü çocuk varsa barıştırdım oynuyorlar
Tam kırk çeşit sarmaşık gül buldum,
Penceremin dibinde açacak.
Ekinleri dolu vurmadı
Çekirge gelmedi
Kurak olmadı.
Yorgunum demiyeceğim, bir evimiz olsa demiyeceğim
Yüreğim daralıyor demiyeceğim.

Bir baksan gözlerime başını çevirmiyeceksin
Yürüyüp gitmeyeceksin elini çekmeyeceksin
Bir baksan gözlerime
Dağda yakılmış ateşler göreceksin
Aç kapıyı kim geldi bak
Bak nasıl havalandı güvercin
Açmam diyemezsin artık
Aç.

(Taşan, 1986:7-9)

Alıştırma 3

Narthex kamışı içinde ateşin tohumunu insanlara kaçıran Prometheus, Zeus tarafından kayalara zincirlettirilir. Uzun bir sessizlikten sonra yalnız başına konuşmaktadır. İlk bölüm pes tonda ve ağır bir tempoyla sonraki bölüm pes ve hızlı tempoda söylenmeli; biterken tempo yavaşlatılmalıdır.

Yüce gökler, tez kanatlı yeller,
Irmakların akıp giden suları,
Denizlerin kıvrım kıvrım sonsuz gülüşleri!
Toprak, varlıkların anası,
Ve sen, Güneş, her şeyi gören koca toparlak!
Sesleniyorum size gelin görün
Bir tanrıya neler çektiriyor tanrılar!

(.....)

Bu da ne? Ne oluyor?
Bu belli belirsiz güzelim koku da ne?
Bir tanrı mı gelen, bir insan mı,
Yarı insan, yarı tanrı yaratıklar mı yoksa?
Çektiklerimi görmeye mi geliyorlar
Dünyanın bir ucundaki bu kayalığa?
Niçin gelmiş olabilirler?
Ah gelin de zincire vurulmuş
Mutsuz bir tanrı görün,
İnsanları sevdi diye
Zeus'un sarayındaki bütün tanrıların
Düşman kesildiği tanrıyı görün!
Aman, bak, daha yakın şimdi!
Kuş sesleri mi duyuyorum yanıbaşımda?
Bir kanat hışırtısı sarıyor havayı
Bu sinsice geliş korku salıyor içime

(Aiskhylos, 1968: Parados, 37-38)

Alıştırma 4

Kimi duygusal metinler de orta hızda söylenebilirler. Bunlar daha çok dingin duyguların anlatıldığı metinlerdir. Ancak, bunlara da vurgu, ton ve bükümleme gibi sesletme öğeleri iyi kullanılarak duygusallığı yükleyebilmek gerekir. Aşağıdaki şiiri tiz tonda, orta hızda okurken diğer sesletme öğelerini duygulara uygun biçimde kullanmaya dikkat ediniz.

GÜNAYDIN

Günaydın tavuklar, horozlar
Artık memnunum yaşamaktan
Sabah erken kalktığım zaman
Siz varsınız;
Gece yıldızlar var, karım var,
Günaydın tavuklar, horozlar!

(Cumalı, 1954:8)

7. ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

7.1. DİKSİYON ÜSLÛBUNUN ÖLÇÜTLERİ

Sesletme öğelerinin metinle bütünleştirilmesi, diksiyon beceresinin hemen hemen son aşamasıdır. Ancak, bu aşamada kazanılmış becerinin niteliğini ortaya koyacak kimi ölçütlerin belirlenmesi, ortaya konan becerinin değerlendirilmesi yönünden önemlidir. Bunlar, konuşmacının kendi kendini değerlendirmesine de yararlar. Ancak, bu ölçütler nicel olarak belirlenemezler. Bu nedenle onlara *üslûp özellikleri* demek daha yerinde olur. Bu özelliklerin *anlatım* başlığı altında ele alındığı da olur.

Diksiyon üslûbu, metin üslûbuyla karıştırılmamalıdır. Metnin konuşmaya yansıyan üslûbu bile konuşma üslûbuyla özdeş değildir. Gerçi, diksiyon üslûbu metin üslûbunun konuşmaya yansıyan biçimiyle belirlenir ama ondan fazla birşeydir. Onu doğru olarak sesletme ve alıcı (dinleyici)ya ulaştırabilme gücüne bağlıdır.

Bu gücü ortaya koyan üslûp özellikleri, akıcılık, duruluk, doğallık, açıklık, kuvvet, imgeleştirme, incelik, duyarlık, çeşitlilik, hareket, dramatik sesletme başlıkları altında toplanabilirler.

7.2. AKICILIK

Konuşmada, sözakımının gereksiz tıkanma ve kesintilere yer vermeksizin, yerli yerinde uygulanabilmesidir. Bu beceriyi iyi kazanamayanlar, solunum, durak ve söz noktalaması, vurgu, ton, bükümleme, ulama bölümlerindeki alıştırmalara çalışmalıdırlar.

7.3. DURULUK

Boğumlanma kusurlarının ve ses pürüzlerinin konuşmada görülmemesidir. Metin üslûbundaki fazla ve gereksiz sözler yerine konuşmada boğumlanma yetersiz-

liklerinden gelme ses pürüzleri görülebilir. Bunu giderebilmek için, başta boğumlanma olmak üzere, diğer sesletme öğeleriyle ilgili alıştırmalara dönülmelidir.

7.4. DOĞALLIK

Anlatımda yapaylığa düşmemek, konuşmanın gerektirdiği sesletmeyi gerçekleştirebilmektir. Doğallığın önemi, kişinin kendine ait konuşmalarından çok, sesiyle canlandırdığı metinlerde ortaya çıkar. Şiir okurken, başkalarının konuşmalarını canlandırırken, çeşitli duyguları sesle belirtmeye çalışırken doğallığın çokça bozulduğu görülmektedir.

Doğallığı sağlamak için çeşitli çalışmalara başvurulabilir.

1. oh, ah, vah, öf, of, üf, püf, tüh, uh gibi doğal ünlemleri değişik duygular verecek biçimde sesletiniz.

Örneğin "oh" ünlemini haz alma, şaşırma, sevinç, intikam duygularını yansıtacak biçimde ayrı ayrı söyleyiniz. Sonra bunlara uygun tümceler oluşturarak doğallıklarına uygun biçimde tümceleri de söyleyiniz.

Oh! Çok güzel, bozmayın lütfen.
Oh! Olacak şey değil.
Oh! Mutluluktan çıldırabilirim.
Oh! Geberip gitseydi daha da sevinecektim.

2. Aynı çalışmayı ünlemleşmiş sözcüklerle sürdürünüz. Örneğin "güzel" sözcüğünü değişik duygular veren ünlemler olarak sesletiniz.

Güzeel, bundan sonrası kolaylaştı.
Güzeel, şimdi tuzağa düşecek.
Güzel! Hıh, bana göre boş bir kavram.

3. Bir yargıyı değişik anlamlarda dile getiriniz.

Örneğin "Adam yarın gelecek" tümcesini kesinlik, soru, belirsizlik, alay ve inanmama anlamları verecek biçimde ayrı ayrı söyleyiniz.

4. Söz konusu bir durum ya da düşünce üstüne farklı anlamlar veren tümceler oluşturarak bunları söyleyiniz.

Örneğin "İnsanlık gelişmektedir." yargısı çok değişik duygu ve düşüncelerle dile getirilebilir.

Kesin:

Şunu iyi kavra ki, insanlık sürekli gelişmektedir.

İkircikli:

Kimbilir, buna insanlığın gelişmesi de denebilir.

Tersinlemeli:

Bütün bu savaşlar, cinayetler, oyunlar ve ahlâksızlıklar insanlığı hızla geliştirmektedir.

Her şeye karşın umutlu:

Ne olursa olsun, insanlık içten içe gelişmektedir.

Kabullenme:

Haklısınız, bu olağanüstü olumsuzluklar içinde, insanlığın geliştiği söylenemez.

Kızgınlıkla:

Hâlâ insanlık gelişiyor diyorsun ha! Senin kafan gerçekleri kavrayamaz ki zaten!

Mutlulukla:

İnsanlık ne kadar gelişti! Düşündükçe bir tuhaf oluyorum.

Gerçek soruyla:

İnsanlık gelişiyor mu?

Emin olmama anlamı yüklü soruyla:

İnsanlık gelişiyor denebilir değil mi?

Alay anlamlı soruyla:

İnsanlık gelişiyor mu; ne keskin zekâlı şeysin.

Özlem yüklü soruyla:

İnsanlık ne zaman gerçekten gelişmiş olacak acaba?

5. Karşıt anlamlı tümceler üstünde çalışılabilir.

Bencillik-Özgecilik

Dünya yıkılsa umrumda değil. Çıkarlarım başta gelir.

Oh! Bu kadar varlığı ne yapayım, yeteri kadarını ayırıp diğerini yoksullara dağıtmazsam kendimden iğreneceğim.

Sevgi-Nefret

Onu öyle seviyorum ki, yaşadığını bilmem bile güçlü kalmama yetiyor.

Uzaklardaki soluğu bile pis kokularla beni boğuyor. Onu yok etmedikçe rahat yaşayamayacağım.

Alçakgönüllülük-üstünlük

Size göre ben henüz çırak sayılırım.

Sen ve çevrendekiler, benim elime su dökemezsiniz, anladın mı?

Acıma-Katıyüreklilik

Ah, sevgili Leylâcık! Kendini bütün bütüne bıraktı.

Bütün aile aç mı kalmış? Çeksinler, çeksinler, daha çeksinler!

Korku-Cesaret

Tanrım, şu adama bak, ne kötü bakıyor, ya saldırırsa!

Hadi bakalım, hepiniz birden saldırın, hadi isterseniz gidip bütün adamlarınızı bulup da gelin!

Hayranlık-Küçümseme

Savaş ve Barış'ı bitirince dilim tutuldu. Öyle eşsiz bir roman ki!

Aman, sıradan bir öyküleme işte!

Duygusallık-Sağduyu

Sen ne büyük bir insansın! Seninle dünyanın öbür ucuna gidebilirim!

Beğenilecek bir insan, ama zayıflıklarına dikkat etmeli, kendini gizliyor da olabilir.

Özlem-Kayıtsızlık

Ah! Dostlarımla bir görüşebilsem!
Dostlar mı, salla gitsin.

Açıklık-İkiyüzlülük

Sana gücümü aşan şeylerden söz edemem, verebileceklerim bu kadar! Çekip gidebilirsin de!

Siz evet deyin yeter, artık köleniz olacağım!

Umut-Umutsuzluk

Ne olursa olsun başaracağım, yılmadan sonuca doğru gideceğim, başaracağım, başaracağım!..

Cehenneme atılmış kartopuyum, eriyip gideceğim!

Emir-Yalvarma

Çabuk git o masaya otur!
Ne olur, git o masaya otur, yoksa mahvolacağım!

Haz-Acı

Oh! Nefis bir börek, keyifle yemeli!
Ah! Elim yandı, dayanamıyorum!

6. Salt bir duyguyu anlatan metinler üstünde çalışılabilir. Bunun için başta şiir ve tiyatro olmak üzere, diğer duygusal anlatımlı metinlerden yararlanılabilir. Buraya ancak birkaç örnek alınabilecektir.

Kararlılık

ANTIGONE

Eğer bir insan size, aynı durum karşısında olsaydım, bir daha tıpa tıp aynı şeyleri yapardım, derse, karar vermek size düşer; eğer bir insan, Thebai insanlarının insanca yaşayabilmeleri için, kendimi sonuna dek harcamaya hazırım derse karar vermek size düşer; Thebai yargıçlarının benimle ilgili kararı ne olursa olsun, onları-burada karşı karşıya bulunduğum insanları-bitmez tükenmez bir güçle seviyorum derse, karar vermek size düşer.

(Demirel, 1973:II, ii; 69)

Yalnızlık

YALNIZLIK HALİ

Akşam oldu mu bir kamyon
Bütün dostları alır gider
Bir başına kor
Seni ovanın ortasında
Sonra birden kuru
Kupkuru bir rüzgâr eser
Sevdanla özleminle geçmişinle
Artık başbaşasın
Henüz ışıldamaya başlayan
Yıldızlara bakar bakarsın da
Bir türkü tutturayım dersin
Tutturamazsın
Öyle bir efkâr basar ki
Bıçak açmaz ağzını

(Aksal, 1958: 14-15)

Umutsuzluk

İHTİYAR

Hani artık sabah gezintileri
Hani çılgın yakınmalar derede
İlkbahar öldü, Nağmeler nerede

(Ozansoy, 1948: I,i; 12)

Kuşku

JULİET

Ya bu zehirse, ya rahip beni daha önce
Romeoyla evlendirdi diye
Bu evlenme işinde rezil olmaktan korkuyorsa
Beni öldürmek için kurnazca hazırladıysa bunu?

(Shakespeare, 1968: IV, iii; 116)

Aşk

DİDİER

Ah! Sizi ne çılgınca sevdiğimi bilseniz!
Ufkumda güneş gibi parladınız bir akşam.
Yalnızdım, üzgündüm, o anı hiç unutamam...
Bakışlarınız ışık saçtı karanlıklara
Ve her şey bir nefeste değişiverdi... Sonra,
Sizi ne zaman görsem hep nurla hâlelenen
Bir melek gibiydiniz. İsyanla kıvranan ben,
Hayatı güzel buldum... Yalnız, bedbaht, serseri
ve aşktan habersizdim!..
(...)

MARİON

Peki! Şimdi de beni dinleyin: Sizi bütün
Kalbimle seviyorum. Sizinkinden de üstün
Belki içimdeki aşk. Sizi gördüğüm andan
Beri, bir gölge gibi peşinizdeyim. Ferman
Sizin...

(Hugo: 1966, 1, ii; 16)

İkiyüzlülük-sinsilik

TARTUFFE

Bu nankörlüğü düşünmek bile bana öyle müthiş bir işkence oluyor... O kadar tiksiniyorum... Kalbim o kadar üzüntülü ki, konuşamıyorum ve bu yüzden sanki öleceğimi zannediyorum.

(Moliere, 1963: III, vi; 51)

Büyük günahların acısı ve kaçma isteği

OIDIPUS

Bana yapabileceğimin en iyisini yapmadığımı söylemeye kalkışma, öğütleri bırak. Bilmem, Hades'e gittiğim zaman, babama, talihsiz anama hangi gözlerle bakardım? Onlara karşı işlediğim cürümlerin acısı, beni assalar bile çıkmaz. İğrenç bir günahın meyvası olan çocuklarımın nasıl bakardım yüzlerine? Gözlerim ne onları, ne bu şehri, ne surlarını ne de koruyucu tanrılarımızın kutsal heykellerini göremezdi artık. Aksi gibi, Thebai'de çok şerefli bir ömür sürerken, Laios'un kanından gelen çocuğu, tanrıların lânetine uğrayan o çirkefi attırmayı emretmekle kendimi buradan sürüp çıkarmış oldum. Bütün bu rezaletleri ortaya serdikten sonra, başımı önüme eğmeden nasıl bakardım o insanlara? Eğer kulaklarımı seslerin kaynağına kapamak elimde olsaydı, hem kör, hem sağır olmak için, onu da yapmaktan çekinmezdim, çünkü ruhun acılardan kurtulması huzur doğurur. Ey Kithairon! Ne diye barındırdın beni? Beni aldıktan sonra, bırakıp hemen öldürmedin? Ölseydim, kimin çocuğu olduğumu kimseler bilmezdi. Ey Polybos, Korinthos; ey babamın sandığım saray! O güzel görünüşler altında ne çıbanlar besleniyormuş! Aslında ne olduğum açığa çıktı bugün; herkes de biliyor bunu; günah işlemiş ana babanın adam öldürmüş canavar evlâdı. Ey üç yol ağzı, gölgeli vadi, meşe ormanı; babamın kendi elimle döktüğüm kanımı içen, üç yolun birleştiği dar geçit! O zaman işlediğim suçu hatırlıyor musunuz? Ey evlilik! Bana can verdin, sonra da yeniden aynı tohumu bir daha saçtın; aynı kandan, çocuklarının kardeşi olan baba; babalarının kardeşi olan çocuklar; kocasının hem anası, hem karısı olan bir kadın dünyaya getirdin. Kısacası, insanlar arasında rastlanabilecek en iğrenç rezaletlere yol açtın... Ama yeter, yeter artık! Yapılması yüz kızartıcı şeyleri söylemek de yakışık almaz. Tanrılar aşkına, çabuk, götürün beni buradan, nerede olusa olsun, gizleyin beni; öldürün beni, denize atın, o da olmazsa, kimselerin göremiyeceği yerlere götürün... Yaklaşın yanıma; çok zavallı, bahtsız

bir insana dokunmaktan çekinmeyin; inanın, benim acılarıma benden başka dayanabilecek insan yoktur dünyada!

(Sophokles, 1966: Exodos; 79-81)

7. Aynı duyguları değişik alıcılara (babaya, anneye, çocuğa, sevgiliye) söylemedeki farklılıkları gösteren çalışmalar yapılabilir. Bu durumlarda ses tonu, şiddet ve tempoda seslenilen kişilere göre değişiklikler yaratılır. Anneye yumuşak ve tatlı; babaya pes ve saygıyı belirtecek biçimde; çocuklara daha kayıtsız ve tatlı bir tonla; sevilmeyen birine hızlı ve mekanik biçimde, bir yosmaya tiz, şiddetli ve hızlı olarak; sevgiliye pes ve mırıltılı biçimde sevginizi belirten bir tümce söylenebilir.[1] Ancak bunlar, duyguların içtenliğine, konuşma ortamına ve konuşanın ruhsal durumuna göre değişiklikler gösterirler. Bu tür çalışmalarda doğal sesletmenin hangisi olabileceğine çok dikkat edilmelidir. Örneğin çocuğuna "Yavrucuğum beni dinler misin?" diyecek olan biri, bunu durumlara göre değişik biçimlerde söyler. Çok rahat bir ortamda, tiz, tatlı, yumuşak bir biçimde; hastayken pes, ağır ve dokunaklı bir sesle; acelesi varken hızlı ve şiddetli olarak söylemek gibi. Sizler de aynı duyguları hem alıcıdan alıcıya, hem ortam ve ruhsal durumlara göre değişik biçimde söylemek için tümceler oluşturup doğallığı sağlama çalışmaları yapabilirsiniz.

8. *Bağırma, gülme, hıçkırık* gibi daha özel çaba isteyen duygusal sesletmeler için kimi çalışmalar yapılmalıdır. Bunlar, insan doğasında konuşmadan önce de görülebildikleri halde, dramatik sesletmede bunları yaşatabilmek kolay değildir. Çünkü bu durumda, bir başkasınınkine en uygun sesletmeyi bulmak gerekir. İnsan, kendi doğal bağırmasını bile sonradan hatırlayıp canlandırmada zorluk çekebilir.

Bağırma

Bağırma, insan sesinin en doğal görünüşlerinden biridir. Buna karşın eğitilmiş insanın konuşmasında bağırma özel durumlarda ortaya çıkar. Dramatik sesletmede doğal biçimde çıkarılmasına dikkat edilmelidir.

Bağırma sesi çıkarılırken gerekli hecedeki ünsüzün şiddetlendirilmesi ve buna aynı şiddetle süresi uzatılan ve yükseltilen ünlünün katılması gerekir.

'Buraya koşun, 'burayaa!
Ey 'vaah! 'mahvolacaklar!

[1] Şenbay, 1972, ön. ver., s. 92

Buna karşın, ünlünün uzatılmadığı da olur:

Yü'rüyün, yür'rüyün, sersemler!

Dehşetli bir etkiyi belirten bağırmalarda, başta şiddetlenen ve yükselen ses sonra düşebilir:

Allahım! Buna kimler dayanabilir!

Şaşkınlık ve korkunun yarattığı tutulmalarda bağırma iç çekişle ve soluk alırken çıkan bir ünlem olabilir:

Hıyy!; Hiii!; Huuu! gibi.

Gülme

Gülme de doğal olduğu halde, doğal biçimde canlandırılması kolay değildir. Bunun için kimi alıştırmalar yapılabilir.

1. Derin soluk alınız. Vermeye başladıktan biraz sonra, *ha* sesini arka arkaya çıkararak, soluk bitinceye kadar orta tonu değiştirmeden gülünüz.

2. Aynı biçimde fakat sesi giderek yükseltip gülünüz.

3. Sonra yüksekten alçağa doğru inerek gülünüz.

4. Bunu, alçaktan yükseğe, yüksekten alçağa ve yüksekten alçağa alçaktan yükseğe çıkacak biçimde dalgalandırarak uygulayınız.

5. Aynı çalışmayı şu hecelerle sürdürünüz:
hi, he, ho, hu, hö, hü
ih, eh, ıh, oh, uh, öh, üh,
hih, heh, hıh, hah, hoh, huh, höh, hüh
hihih, heheh, hahah, hohoh, huhuh, höhüh, hühüh
ihih, eheh, ahah, ohoh, uhuh, öhöh, ühüh
kih, keh, kah, kıh, koh, kuh, köh, küh
kihkih, kehkeh, kahkah, kıhkıh, kohkoh, kuhkuh, köhköh, kühküh

6. Gülme hecelerini tümcelerin başına, içine, sonuna yerleştirerek kahkaha elde etmeye çalışınız:

Hah hah hah hah haa! Sen delisin.
Senin gibi/hah hah hah hah haa!/deliye rastlamadım.
Sen delisin deli! Hah hah hah hah haaa!

7. Tümcelerdeki sözcükleri söylerken aralarda aynı, yükselen ve alçalan tonlarda gülmeye çalışınız.

Gülme, hem sesletme biçimi olarak, hem de kişiliğe bağlı olarak birçok çeşitlere ayrılabilir.

Hıçkırık

Dramatik sesletmeye doğallık sağlayacak becerilerden biri de hıçkırığı gerçeğine en yakın biçimde çıkarabilmektir. Bunun için:

1. Diyaframdan soluk alırken *hık* hecesini kesik kesik ve ritmik olarak; önce yavaş, sonra hızlı, sonra daha hızlı biçimde çıkarmaya çalışınız.

2. Derin soluk alınız. Soluğu verirken aynı biçimde *hı* hecesini çıkarmaya çalışınız. Bu, ağlama sesi çıkarmanıza yarayabilir.

3. Hıçkırık ve ağlama seslerini acı ve dehşet yüklü tümcelerin uygun sözcükleri arasında çıkarmaya çalışınız.

9. Basit dramatizasyonlar üstünde çalışılabilir.

İki Doğu Karadenizlinin tartışması;
Azınlık yurtaşların konuşmaları;
Basit Karagöz-Hacivat karşılaşmaları;
İki şoförün karşılaşması;
Bakkal-müşteri; kasap-müşteri; gişe memuru-vatandaş konuşmaları:
İki kabadayının atışması gibi.

Bu tür çalışmalara başlamadan önce, gözlemleri pekiştirmek, uygulanacak çalışmanın doğruluğundan emin olmak gerekir.

10. İçgözleme başvurarak kişilerin kendi duygu ve düşünce dünyalarını, kişilik çoğullaşmalarını, iç dalgalanmalarını, çelişkilerini ve çatışmalarını ve diğer duygusal-düşünsel değişimlerini anlayabilmeleri, birçok konuda olduğu gibi, doğal sesletme konusunda da onlara yardımcı olabilir.

7.5. AÇIKLIK

Diksiyonda açıklık, konuşmacının karmaşık ya da yalın olarak kurulmuş metni; herhangi bir konuşmayı, anlaşılır biçimde dinleyicilere iletebilmesidir. Bunun için salt boğumlandırma ya da büküm yeterli değildir. Konuşmacı sesletme öğelerini kullanmada elde ettiği beceriyi metnin anlamıyla birleştirebilmelidir. Böylece, değer sözcükler, duraklar, vurgular ve sesbükümleriyle açık ya da kapalı, gerçek ya da mecaz anlamlı, yalın ya da sanatlı, basit ya da karmaşık kuruluşlu özellikler gösteren metni, bu özelliklerini duyuracak biçimde sesletebilmelidir. Bu-

na, sanat niteliğindeki metinler için, kendi yorumunu iletebilme; düşünsel metinler için, düşünceleri belirginleştirebilime beceresi de denebilir. Bunun için:

1. Parçayı iyi anlamalı;

2. Bütünü etkisinde bulunduran anahtar sözcükleri, anaduyguları, anadüşünceleri ve bunlar çevresinde toplanan diğer öğeleri iyice kavramalı;

3. Tümcelerdeki değer sözcüklerini belirlemeli;

4. Bölümler ve altbölümler arasındaki geçişlere dikkat etmeli; durak yerlerini ve sürelerini iyi saptamalı;

5. Boğumlanmadan sözakımına kadar bütün sesletme öğelerini en uygun biçimde konuşmaya katmaya özen göstermeli;

6. Yapaylıklardan sakınmalı;

7. Biçim öğelerinin içeriği duyurmada işlevleri olup olmadığına dikkat etmeli;

8. Yorum gerektiren, simgesel, alegorik ya da mecazlı metinlerde anlamı iletecek dil gereçlerini iyi saptamalı ve bunları gerektiği gibi kullanmalıdır.

Aşağıdaki şiirde anahtar sözcük "ses"tir. Bu ses, neye ve kime ait olduğu kesin bilinmeyen, ama çağrışım derinliği ve zenginliği yarattığı için de etkisi artan bir sestir. Şair, "nerdesin" sözcüklerini konuşma çizgileriyle ayırarak sesin geceleyin uykusunu bölmesiyle şiirin dış görünüşün de bütünleştirir. Bunu sesle belirtebilmek için, bu sözcükten önce bir solunum süresi durmak ve sesi yumuşak, dokunaklı bir tonda değiştirerek "nerdesin" demek gerekir.

Birinci dörtlük oldukça yavaş, ikinci dörtlüğün ilk üç dizesinde bu tempoyu çok az hızlandırarak, sonra aynı tempoda, üçüncü dörtlük de ikincisi gibi ve "gel" sözcüğünü "nerdesin" tonunda çıkararak söylenmelidir.

NERDESİN

Geceleyin bir **ses** böler uykumu,//
İçim **ürpermeyle** dolar:/// — **Nerdesin?**///
Arıyorum yıllar var ki ben onu//
Aşıkıyım beni çağran bu sesin///

Gün olur/**sürüyüp** beni derbeder//
Bu ses rüzgârlara karışır gider/
Gün olur **peşimden** yürür beraber//
Ansızın **haykırır** bana:/// — **Nerdesin?**///

Bütün sevgileri atıp içimden/
Varlığımı **yalnız** ona verdim ben/
Elverir ki bir gün bana **derinden**//
Ta derinden bir gün bana//"**Gel**"/ desin.

(Tecer, 1980:23)

Anlamı daha açık olan metinlerde de konunun iyi anlaşılması; düşüncelerin nasıl plânlandığının ve önem sıralarının ne olduğu bilinmelidir. Konuşurken yapılacak iş, acele etmemek; durak yerlerini iyi belirleyerek uygun sözakımını yaratmak; tümcelerdeki değer sözcüklerine ve bunların hangilerinin önemli olduğuna dikkat etmek; vurgu ve bükümleri yerli yerinde kullanmaktır. Tüm bunlar, diğer sesletme öğeleriyle birlikte ve en uyumlu biçimde gerçekleştirilmelidirler.

7.6. KUVVET

Duyguların şiddetlerine göre belirtilebilmesidir. Ancak, bunun çalışmayla kazanılacağı, özellikle şiddetli duyguların belirtilmesinde ölçünün çok dikkatle ayarlanması gerektiği unutulmamalıdır.

Duygu ve coşku doruklarını iyi hesap etmeyen bir konuşmacı, anlatıma şiddet kazandırmak isterken güç durumlara düşebilir; soluğu kesilebilir, yerli yersiz iniş çıkışlarla şiddetli sesler çıkarıp tempoyu ve akışı bozabilir, boğumlanma hataları yapabilir. Bu durum açıklığı da bozar ve sıkıcı etkiler yaratır. Bağırmayla şiddeti ayarlama, birbirinden ayrıdır; bu noktaya çok dikkat edilmelidir. Anlatılanların şiddetine göre düzenlenecek konuşma, kuralına uygun soluk alma, boğumlanma, sözakımı ve diğer sesletme öğelerinin kullanılmasına bağlıdır.

Aşağıdaki parça üstünde, Ruy Blas, Don Salluste ve kraliçenin konuşmalarındaki şiddet farklarına dikkat ederek çalışma yapılabilir.

RUY BLAS

Marki!

Efendim! Alay etme. Asılzade miyim ki?
Dülello! O da nesi? Hizmetkârınızım ben.
Kırmızılı, sırmalı uşak makulesinden,
Sık sık şamar ve kırbaç yiyen bir mendeburum.
Bazan adam öldürsem, günahkâr mı olurum?
Evet, öldüreceğim, hem de işin garibi,
Seni, bir alçak gibi, rezil gibi, it gibi!

KIRALİÇE
Acıyın ona!

RUY BLAS (Markiyi yakalıyarak kıraliçeye.)
Burada her birimiz intikam
Peşindeyiz. İblisi melek kurtaramaz, madam!

KIRALİÇE (diz çökerek)
Merhamet!

DON SALLUSTE (haykırarak)
İmdat! İmdat!

RUY BLAS (Kılıcı kaldırarak)
Bağırma, artık yeter!
DON SALLUSTE (Ruy Blas'ın üzerine atılır ve bağırır)
Beni öldürüyorsun, ifrit!
RUY BLAS (Onu küçük odaya iterek)
Cezandır, geber!
KIRALİÇE (Odada yalnız kalınca ölü gibi koltuğun üzerine yığılır.)
Allahım! (Hugo, 1962: V, iii; 152-153)

Aşağıdaki şiirlerden birincisi, şiddetin hiç duyulmadığı, ağır tempo ve yumuşak bir ses gerektirerek, ikincisi, gür bir sesle kuvvetli olarak okunmalıdır.

AŞKYÜZLÜ

Aşkyüzlü, eğilmiş suya bakıyor
Beyaz, uzun boynu suya çıkıyor

Bir rüzgâr Eski zamanlar gibi bir
Rüzgâr Ağzının gülünü yoluyor

Sesi, o al sonsuz imgesi aşkın
Geceme geceme gelip vuruyor.

Sanki bir şiirde soyunuyor
Çıplaklığı bu kâğıda çıkıyor

Uzun, âsi beyazlığını sonra
Bu sayfaya bırakarak gidiyor

(Berk, 1968:42)

TÜRK OLMAK

İşte tarladan yelden ormandan büyümüşüz,
Ovalarla denizlerle dağlarla bir.
Tutmuş ellerimiz, yürümüş ayaklarımız
Güneyden kuzeye doğudan batıya
Türk olmak çalışmak demektir

Yok hele, oğul kız, yok hele,
Yüreğimizde karanlık alnımızda kir.
Bize yönelen isterse yeryüzü olsun
İsterse gökyüzü,
Türk olmak karşı koymak demektir.

İçine, çiçeklerin yıldızların ulusların,
İçine gir,
Geceden gündüze, eskiden yeniye yürü sen
Yürü sen,
Türk olmak yaşamak demektir.

(Dağlarca, 1963:12-13)[b]

7.7. İMGELEŞTİRME

Anlatımdaki renkli ve çarpıcı görüntüleri, ilginç soyutlamaları dinleyicide canlandırabilme gücüdür. Buna dikkat etmeden yapılan sesletme, metnin özgünlüğünü duyurmaktan yoksun olacağından başarısız bir konuşma sayılır.

Konuşmayı gerekli imgesel niteliğe büründürmek için, ilkin metnin imgesel özelliklerini kavramak gerekir. Elde bir metin yok da konuşma kişinin kendisine aitse, yine konuşurken imgeleştirmeye başvurup vurmayacağını, vuracaksa bunun nerede ve nasıl olacağını bilme ya da kestirebilme gücüne ulaşması gerekir.

Bunun için, renk, biçim ve diğer nitelikleri belirten görüntüleri belirlemede etkili olan sözcüklerin vurguları, bunlarda sesin çeşitli ton ve renklere büründürülmesi üstünde çalışılmalıdır. Bütün bunlar, konuşmanın genel temposu ve tonunda görülen değişimlerle, duraklamalarla uyumlu duruma getirilebilmelidir. Kimi metinlerde, ünlü ve ünsüzlerin çıkarılışı bile imgenin belirtilmesinde yardımcı olabilmektedir.

İmgeler, değişik kategorilere ve çok çeşitlere ayrılmaktadırlar. Buna karşın, imgenin duyurmak ve göstermek istediklerini dinleyiciye iletebilmek için çalışmalara yalın örneklerden başlamak gerekir. Konuşmanın imgesel gücü, diksiyon becerisinin göstergelerinden biridir. Dinleyiciye renk, biçim, devinim, ses ve soyutlama niteliğinde dilsel görüntüleri doğru ve etkili biçimde ulaştırabilmek, büyük bir aşamadır.

Bu konuda şöyle bir yol izlenebilir.

1. Niteleme sıfatlarıyla kurulmuş tamlamalarla oluşan tümceler üstünde sesletme çalışmaları yapılabilir. Aynı sıfatların anlam ayırıcı örnekleri üstünde çalışılmalıdır:

Güzel bir gün geçirdik.
Güzel kitabını bize de göster.

Biçimsiz bir görünüşü vardı.
Siyah, karışık, biçimsiz bıyıklı biriydi.
Siyah, keten bir giysisi vardı.

gibi.

2. Benzetme, karşılaştırma, eşitlik ilgeçleriyle kurulmuş öbekler üstünde çalışmalar yapılabilir:

Rüzgâr gibi geçti. Dev kadar adamdı.

3. Belirteçli yalın tümceler üstünde çalışılabilir:

Ürpererek baktı. Pek çok sızladı.

4. Hareketlere ve ruhsal durumlara uygun tempo ve anlam tonlamaları üstünçalışılabilir:

Çocuk alel acele yürüyordu. Ağır ağır yürüyordu.

5. Tablolar üstünde çalışılabilir:

Ilgın ağaçları, hayıtlar, söğütler, zıncarlar, böğürtlenler yer yer kıyıları örerler. Sarıca arılar, kırmızı eşek arıları, boncuklu arılar, mavi yoz arılar peteklerini sıcakta büyütürler. Arı vızıltısından büklük uğuldar. Ve sert bir böcek sırtına benzeyen uzun gagalarıyla mavi, yanar döner pırıltılı gurruk kuşları gelir kılıç gibi kesilmiş yarlara ince, uzun deliklerini günlerce oyar, yuvalarını ta toprağın dibine, derinine yaparlar. Hemite dağından Anavarza kalesine kadar, suyun bu kıyısında, yani Anavarza kalesi gecesinde, Hamite, Orhaniye, Selimiye, Endel, Kesikkeli köyleri vardır. Irmak zaman zaman yatak değiştirdiğinden bazan bu köylerden uzaklaşır, ta ötelere gider, bazan da evlerin içlerine kadar girer. Ulu sellerin köylerin yarısını alıp götürtürdüğü zamanlar da olur.

Ceyhan Anavarza'nın yanında geniş bir büvet yapar. Anavarza kalesinin dibi büyük bir göl gibi olur, suları durmadan dönen. Büvetin suları yüzlerce yerde küçük küçük, birer hortum gibi çukurlaşıp kabararak, başdöndürücü bir hızla ince ince köpüklenerek durmadan döner dururlar. Büvete düşmüş bir dal parçası, bir yaprak, hiçbir yere akıp gitmeden, büvetten büvete geçerek suyun yüzünde dönerler.(...)

Anavarza kalesinin kayalıkları kuzeyden güneye uzanmış bir gemiye benzer. Üstündeki eskimiş, dökülmüş örenleri, yıkıntılarıyla. Anavarza gemisi her zaman durgun bir denizde hiç sallanmadan ağır ağır ilerler.

(...) Anavarza ovasının ortasına uzanmış karanlık, uğultulu, uçsuz bucaksız, kuş uçmaz, yılan işlemez büklüğü, sazlıklarıyla akçasaz bataklığı. Akçasaz bataklığının kıyılarına kurulmuş sazdan kamıştan evleriyle Türkmen köyleri... Akçasaz bataklığı güneyde Savrunun Ceyhana karıştığı yerden başlar. Kuzeyde Vayvay köyünün tam altında biter.

(Y. Kemal, 1969: 7-9)

6. Portreler üstünde çalışılabilir:

Giton'un taptaze bir teni, dolgun bir yüzü, sarkan yanakları, güven içinde sabit bakışları, geniş omuzları, göbekli bir midesi, sert ve kararlı bir yürüyüşü vardı. O, güvenle konuşur, karşısındakinin sözlerini tekrarlatır ama pek azına kulak verir. Kocaman bir mendil

çıkarır, sesli sesli sümkürür, tükrüğünü püskürtür, gürültüyle aksırırdı. O, gündüz uyur, gece uyur, hem de derin derin herkesin içinde horlar. Sofrada, gezmede herkesten fazla yer tutar. Akranlarıyla dolaşırken hep ortada yürür, durunca onlar da dururlar, yürüyünce yürürler: herşey kendisine göre ayarlanır. (...) şen bir kişidir o, kahkahalar atar; kendini beğenmiştir, sabırsızdır, öfkelidir, dinsizdir de; politikayla ilgilenir; günün konuları üzerinde ağzı sıkıdır; kendini fazla yetenekli ve akıllı bulur. O, zengin bir kişidir.

(La Bruyere, 1982:116)

7. Simgesel ve alegorik metinler üstünde çalışılabilir:

Aşağıdaki şiirde şair, aşkı simgelemektedir. Sevgilinin kırmızı dudağı ile karanfilin derişik, yoğun kırmızılığı arasında benzerlik kurmakta ve aşk duygusunu karanfille simgeleştirmektedir. Geleneksel pervane(seven) ışık(sevilen, yakıcı) mazmunlarından yararlanılarak karanfilin (aşkın) çekiciliği ve yakıcılığı da dile getirilmektedir. Şiir bu içeriksel özelliklerine göre okunmalıdır.

KARANFİL

Yârin dudağından getirilmiş
Bir katre alevdir bu karanfil...
Gönlüm acısından bunu bildi!

Düştükçe vurulmuş gibi yer yer,
Kızgın kokusundan kelebekler,
Gönlüm ona pervâne kesildi.

(Hâşim, 1973:138)

Aşağıdaki parçada, dudağının üstündeki öldürücü rahatsızlığı ve ölümü ağzındaki çiçek gibi düşünen adamın konuşmalarını bu korkunç bilgiyi kendisine göre duyumsayışına uygun olarak okumak gerekir.

ÇİÇEKLİ ADAM

Müsaade edin! Biraz daha
(sessizlik)

Ölüm, garip, iğrenç, korkunç bir böcek olsa ve yoldan geçen birinin yakasına konsa. Siz de onu görseniz. Yolda durup: "afedersiniz, müsade eder misiniz? Yolunuzu kestim ama üzerinize ölüm konmuş" demez misiniz? Şöyle iki parmağınızı uzatıp onu fırlatıp atmaz mısınız? Ne mükemmel olurdu doğrusu...

(sessizlik)

Fakat ölüm bir böcek değil. Bu gelip geçenlerin arasında birçokları onu üzerlerinde taşıyorlar, ama görünmüyor. Onun için de kor

kusuz, rahat rahat dolaşıp, yarınki, yarından sonraki hayatlarını kuruyorlar. Örneğin ben.

(Ayağa kalkar)

Biraz gelir misiniz?

(Onu ayağa kaldırır)

Şu fenerin altına gidelim. Orası daha aydınlık.

(Biraz ötedeki gaz fenerinin altına giderler)

Bakın, şurada, bıyığımın altında, dudağımın üstünde pek hoş duran küçük çiçeği görüyor musunuz? Doktorlar buna ne diyorlar, biliyor musunuz? Oh! Çok hoş bir adı var. Karamelâ gibi tatlı bir ad: Epithelioma. Söyleyin benimle beraber, siz de tadını duyacaksınız.

(Beraber söylerler)

"EPITHELİOMA". Çiçeklere takılan adlara da benziyor değil mi?

(sessizlik)

Nedir bu biliyor musunuz? Ölüm.

Gerçekten bu çiçeği dudağıma yapıştırıverdi. "Hatıram olsun" dedi... Arkasından da şunu ekledi, "Beş altı aya kadar gelirim."

(sessizlik)

Şimdi söyleyin bana: Bu çiçek ağzımın içindeyken sakin, sessiz köşemde oturabilir miyim?

(sessizlik)

Söylüyorum bunu karıma, soruyorum: Nedir benden istediğin? Öpeyim mi seni yani? "Evet öp beni" diyor.

Geçen gün ne yaptı biliyor musunuz? Dudaklarını bir toplu iğne ile delik deşik etti, kanattı, sonra başımı iki eli arasına alarak beni ağzımdan öptü. Benimle beraber ölmek istiyormuş.

(sessizlik)

Salak!

(Birden hırsla)

Herhalde evde oturacak değilim. Vitrinleri seyretmeliyim, tezgâhtarların el çabukluğuna hayran olmayalım...

Çünkü kafam bir an boş kalırsa çevremdeki bütün hayatı yok etmeyi düşünebilirim.

(Pirandello, 1963:18-19)

7.8. İNCELİK

Anlatımda metnin örtülü ya da açık anlamını; metin içinde içeriğin gösterdiği ayrıntılarda duyumsatabilme gücüdür.

Saroyan'ın *İstiridye ile İnci*'sinde *Clay,* istiridye içinde inci bularak ailesine destek olacağı umudundadır. Duruma çocuğun çalıştığı berber dükkânında tanık olan yazar, içinde ince bulunacağına kimsenin inanmadığı ve çocuğun getirmiş olduğu bir istiridyeyi, incisi olduğu takdirde edebileceği en üst fiyattan satın alır. Burada istiridyenin yarattığı umut, çocuğun durumu, yazarı etkilemiş görünmektedir. Yazar, istiridyeyi aldıktan sonra da açtırmaz. İyi bir dramatizasyonda, bu noktaların sesletme içinde de verilebilmesi, büyüyen incinin mecaz yönünün verilebilmesi gerekir.

WOZZECK— Nedir bu, ne oluyor, Harry?
HARRY— Bir istiridye var da, onu açacaksın.
WOZZECK— Çocuklar da söylediler ama...
ROXANNA— O da inanmıyor içinde ince olduğuna.
WOZZECK— Elbette yok! Ne saçmalık!
CLAY— Kocaman bir inci var onun içinde.
WOZZECK— İyi, dedin öyleyse şu istiridyeyi de, açalım, görün içinde ne var! Saat tamircisi istiridye açacak!
HARRY— Büyük bir inci ne kadar eder Louie?
WOZZECK— Eh, yüz dolar eder. Belki de iki yüz.
HARRY— Çok büyük olursa? K o s k o c a m a n ?
WOZZECK— Üç yüz eder belki.
YAZAR— Ben demin iyice baktım o istiridyeye, satın almak isterim doğrusu (Clay'e) Kaça satarsın?
CLAY— Bilmem.
YAZAR— Üç yüz versem?
GREELEY— Üç yüz d o l a r mı?
CLAY— İyi mi dersiniz, Mr. Van Dusen?
HARRY— (Yazara bakar. Yazar kafasını sallar, evet anlamına) İyi, elbette iyi.

(Yazar çıkarıp Clay'e parayı verir.)
CLAY— (Önce paraya sonra yazara bakar.) Ya içinde inci yoksa?
YAZAR— Olmaz olur mu?
WOZZECK— Açmak istemez misiniz önce?
YAZAR— Hayır, böyle götüreceğim. İçindeki incinin büyümesi daha durmamış da...

(Saroyan, 1965:31-32)

Aşağıdaki dizelerde kuzu, avcı, Nemrut, Yunus Emre, altlarında başka anlamlar kast edilerek iğneli bir biçimde kullanılmaktadırlar.

Ey kuzu kuzulayan avcı
Bu ne kadar çok Nemrut
Ne kadar az Yunus Emre

(Birsel, 1972:19)

7.9. DUYARLIK

Konuşma metinindeki duyarlığın dinleyiciye duyumsatılabilmesidir. Anlatıma duyarlık yükleyebilmek, yapaylıktan ve abartıdan sakınarak, en doğru sesletmeyi bulmakla gerçekleştirilebilir. Duygusal akışa kapılıp gitmemek, şimdiye kadar kazanılan bütün becerileri en gerekli biçimde uygulamak gerekir. Derin tutkular, taşkın coşkular, insanı daha çok gönülden güdüleyen duygular; bilinç denetimine girebilen duygular; dış etkenlere bağlı başka ruhsal değişimler, iyice tanınabilmeli, metin içinde ayrımına varılmalı ve metnin duyarlık niteliği, konuşmada, doğru olarak verilebilmelidir.

Duyarlığı geliştirebilmek için doğallık bölümünde görülen alıştırmalara dönülebilir. Duyarlık niteliği değişik olan metinler üstünde çalışmalar yapılabilir.

Aşağıdaki parçada, *Cyrano de Bergerac,* Roxane'ın sevgisini kazansa da artık iş işten geçmiştir. Dramatik yönden traji-komikliği daha çok dokunaklı boyutta kendini duyuran bir konuşma uygulamak ve gururun son etkisini duyumsatmak gerekir.

CYRANO

Vallahi bakıyor be!
Burnuma göz dikmeye cüret ediyor kahpe!
(Kılıcını kaldırır.)
Beyhude mi? O Malum! Sen başla saldırmaya!
Mutlaka galip gelmek için çarpışılmaz ya!
Evet, hatta beyhude olunca daha güzel!
— Nedir bu kalabalık, bin kişi mi? Mükemmel!
Sizi tanıdım şimdi, bizim eski düşmanlar!
Yalancılık,
(Kılıcıyla boşluğa vurur)
Al sana! — Zamaneye uyanlar!
Bunlar da hurafeler, alçaklıklar!..
(Vurur)
Ha nasıl?
Anlaşalım mı? Asla, asla... Ah, işte asıl
Düşmanım, sen, aptallık! Burdasın ha? — Nihayet
Biliyorum hakkımdan geleceksiniz, evet.
Fakat kalbim çarptıkça, sonuna kadar, kinle,
Ben yine vuruşurum, vuruşurum sizinle!
(Kılıcıyla geniş daireler çizer ve nefes nefese durur.)

Aşağıdaki parçada, *Yaprak Dökümü*'nün baş kişisi Ali Rıza Bey'in dürüst ve çekingen bir memur olarak itirafları dile gelmektedir. Parça buna göre söylenmelidir.

> ALİ RIZA— (Yavaş yavaş kendine hakim olarak.) Şevket, ben bütün hayatımda namuslu bir memur oldum, fakat iyi ber mumur olamadım, (oğlunun ve kızının bir hareketlerine karşı) Öyledir.. Bu benim bir yaramdır, hayatımızın bu dönüm noktasında, yetişmiş çocuklarım ve karımla bir aile divanı kurduğum bu müşkül saatte herşeyi açık söylemeye mecburum, bir nevi vicdan muhasebesi, evet fena memur oldum, fena iş yapmak korkusu ile hiç iş yapmadım, fenalığa karşı hatta sesimin çıkabileceği kadar haykıramadım da, hadiseler sel gibi akıp gitti etrafımda, ben gözlerimi kapattım ve kitaplarımın içinde kendimi unuttum, kitaplarım, bir de çocuklarım, (sağdaki odaya bakarak hüzünle.) Bir kısmı maalesef geç gelmiş çocuklarım, bütün tesellim onlardır, fakat hiçbiri üstünde senin kadar emeğim yoktur Şevket, (Yüzüne bakmadan Fikret'in omuzuna kolunu koyarak.) Hatta ablanda bile, o benim gölgemde böyle tatlı ve derin, adeta kendi kendine yetişti, bütün gezginci memurlar gibi sizi üst üste üç sene aynı mektepte okutamadım, bu cihetten belki eksiklerim kaldı, fakat buna mukabil seni, hayalimdeki insan modeline göre işlemek için elimden geleni yaptım, bir çiçek meraklısı bahçesi ile oynar gibi oynadım seninle. (Eliyle kitapları göstererek) Ben bunlara daldıkça zavallı annen nedir bu tükenmez kitap okuma diye hayret ederdi, inanır mısın ki sebebi sendin Şevket? Nihayet imtihan günü geldi.. Bu günden bahsediyorum oğulcuğum, derhal derdimi olduğu gibi anlattım, hükmünü bekledim, kalbinden gelen o sesle verdiğin cevap, emeğimin boşa gitmediğini gösterdi, ben kulağımda o sesle öleceğim.
>
> (Güntekin, 1971: 1, ii; 20-21)

Aşağıdaki parça, insan ve doğa sevgisiyle yaşama sevinci duygularını bir anda duyumsatabilen bir duyarlıkla yüklenerek okunmalıdır.

> Bahar geldi, gördün mü? Ben gördüm. Bir çingene kızının göğsündeydi. Bir insan kokusu duydum Mürüvvet'te. İsmi Mürüvet'ti. Çayırlara uzanmıştı. Dişlerinin koyu sarıya çalar bir beyaz rengi vardı. Bir mahalle kızının arkadaşına ağzından çıkarıp, al sen çiğne dediği sakızının renginden...
>
> Ağzı ot kokuyordu. Gözleri siyah bir çiçekti; insanlara açan. Ne çiçek açmış erik ağacına, ne yeşil kafasını kundaktan çıkarmış incir yapraklarına, sümbüllere, ne de şebboylara imrendim. Hepsi, tahta

Herşeyimi koparın, bekletmeyin ölümü:
Alnımdaki defnemi, göğsümdeki gülümü
Koparıp alın! Fakat size rağmen, bir şeyim,
Öyle bir şeyim var ki, alıp götüreceğim.
Ve bu akşam çıkınca Allahın huzuruna,
Yedi kat gökyüzünün o masmavi nuruna,
Eşikten selâm verip karışacağım zaman
Yanımda bulunacak. Allahıma buradan
Lekesiz, buruşuksuz onu götürüyorum!
Evet, ne yapsanız da...
(Kılıcını kaldırarak atılır)
Bu benim...
(Kılıç elinden düşer, sarsılır ve Le Bret ile
Raqueneau'nun kolları arasına düşer. Roxane
Üzerine eğilip alnından öper.)
ROXANE
Senin?..
CYRANO
(gözlerini açar, Roxane'ı tanır ve gülümseyerek)
Gururum!

(Rostant, 1974:V, vi; 253-254)

Tarancı'nın *Korktuğum Şey* adlı şiiri, ölüm korkusunu ilginç imgelerle ve dokunaklı bir biçimde dile getirmektedir.

KORKTUĞUM ŞEY

Gün çekildi pencerelerden;
Aynalar baştan başa tenhâ.
Ses gelmez oldu bahçelerden;
Gökyüzleri döndü siyaha.

Sular kesildi çeşmelerden;
Nerden dolacak bu tas nerden,
Nergislerin açtığı yerden
Ey kuş uçurtmayan ejderha?

Korkuyorum bu gecelerden;
Benim şimdi beni seyreden.
Bel bağladığım tepelerden
Gün doğmayabilir bir daha.

(Tarancı, 1967:18-19)

havaleler, çalılar, çitler ve tel örgüleri arasından bakıyorlar insana. Erikler, sümbüller, şeftaliler bile insanoğlunun bir tanesinin elinde. Mürüvvet'in hiçbir şeyi yoktu. Dudaklarından öptüm onun. Yirmi beş kuruş mukabilinde...

(.....)

Bir daha öptürmedi. Ağzına büyük ve çatlak ellerini kapadı. Ne uzun parmakları vardı. Avucundan öptüm. Avuçlarının ağır bir kokusu vardı.

Sonra ayağa kalktı. Servi gibi uzundu. Salındı gitti. Saçlarının parmaklarında ve avuçlarında cevizin yaptığı siyahlığı, kızıllığı güneşin içinde parıl parıl, bandıra bandıra gitti. Toprağa yüzükoyun uzandım. Sonra sırtüstü yattım. Cenuba hızlı hızlı bulutlar gidiyordu. Gök bir tarafta bir küf rengindeydi. Büyük fabrikaya doğru yürüdüm.

(Abasıyanık, 1965:193-194)

Duyarlık kimi zaman da alay ya da ironinin altında gizlidir. *Anday*'ın *Hiroşima* adlı şiiri alayla yüklü bir duyarlık taşımaktadır.

HİROŞİMA

Büyük babam, babam, ben
Küçük oğlan, kız, damat...
Gelişimiz teker tekerdi
Gidişimiz cümbür cemaat.

(Anday, 1956:23)

7.10. ÇEŞİTLİLİK

Konuşmada, metnin duygu ve düşüncelerindeki değişiklikleri gösterebilmektir. Bunu sağlayabilmek için de yapay ve abartılı sesletmeden kaçınmalıdır. Duygu, düşünce, anlatım yönünden görülen değişiklikleri bütünün içinde ve ona bağlı olarak göstermek gerekir. Çeşitliliği göstermeye yüz ve vücut hareketlerini katarken de ölçülü olmayı bilmelidir.

1. Bir metnin özet bölümleri, esas bölümlerinin genel tonundan farklı okunarak belirtilmelidir. Verilen metinde, paranteze alınmış özet bölümü daha alçak sesle okuyarak ayırmaya çalışınız.

(İstanbul'un kenar semtlerinden birinde annesiyle yaşamakta olan yoksul genç, küçük yaştan beri bacağından rahatsızdır. Tedavi için hastaneleri dolaşmakta, bunalımlı, acılı günler yaşamaktadır. Kimi zaman Erenköy'de uzak akrabası olan bir

paşanın köşküne uğrar. Paşa'nın kendinden büyük kızı Nüzhet'i sevmekte, Nüzhet de Doktor Ragıp'la evlenme hazırlığı içindedir. Bu sevgide belli belirsiz rolü de olan Nüzhet'in tutumu onun bunalımlarını arttırmıştır. Sonunda yeniden hastaneye yatırılmıştır. Aşağıdaki bölümde kahramanın yattığı odanın duvarlarından bile ne ölçüde etkilendiği, anlatılmaktadır.)

DUVARLAR

Yüksek, çıplak, mavi, dümdüz, dimdik duvarlar.

Gözümün hiçbir köşesi yok ki içine bir duvar parçası girmesin. Hep ve yalnız onları görüyorum. Onlardan kaçan gözlerim onlarla karşılaşıyor.

Bakıldıkça uzuyorlar, yükseliyorlar; sertleşiyor ve korkak, yumuşak bakışlarıma kaskatı çarpıyorlar, gözlerimi ezecekler. Başım döndü.

Deniz gibi yayılıyor ve beni çeviriyorlar. Serinliklerini hissediyorum. Denizde, çıplak vücudumu saran dalgaların birden bire taş kesilmeleri gibi, duvarları giyiyorum.

Hiç kımıldamıyorlar.

Bütün bu hastanenin sessiz, hareketsiz, soğuk, bomboş anlarını onlar doğuruyorlar.

Gözlerimi, onlardan kaçırmak için, yastığa da kapatamıyorum. Arkama uzanacaklarını, üstüme abanacaklarını sanıyorum.

Ve onlara mütemadiyen bakıyorum, içime serin mavilikler doluyor, ruhlarını iyice gizleyen korkunç ve tehditkâr mahlûklar. Şuurları varmış gibi duruyorlar ve her an büyük bir felâket yapmaya hazırlandıkları halde, avlarının korkusuyla eğlenmek için maksatlarının icrasını tehir ediyormuş gibi duruyorlar, Allah gibi, kuvvetini göstermeden kuvvetli duruyorlar.

(Safa, 1976:111-112)

2. Öykü, roman gibi türlerde anlatım dili ile kişilerin konuşmalarını ve konuşmaların birbirinden farkını belirterek okumak gerekir.

Yazı işleri müdürü seni istiyor, dediler. Önümü ilikliyerek içeri girdim. Şöyle bir baktı ve:

— Ha, dedi; sen misin?
— Evet, dedim; benim.

Çünkü gerçekten de bendim; fakat bu iş bu kadar açıkken cevabıma gene sinirlendi. Anlaşamıyorduk bir türlü yazı işleri müdürü ile.. ne ise.

— Dur biraz, dedi.

Durdum. İşini bitirdikten sonra sandalyesi ile birlikte bana doğru dönerek:

— Sana bir fırsat veriyorum: Üstad Ankara'dan gelmiş. Git, konuş, akşama yazını getir, dedi.

Bu benim için gerçekten fırsattı. Kendimi gösterme yolunu bulmuş oluyordum. Bir geçtim mi röportajcılığa, artık afişler, reklâmlar, seyahatler benim için demekti. Bu yüzden heyecanlandım ve:

— Çok teşekkür ederim şef, çok teşekkür, dedim, arkasından da ilâve ettim: Yalnız bir şey soracağım. Pardon iki şey: Üstad kimdir ve üstadı nerede bulabilirim?

Şef -küsüvermiş gibi- arkasını sandalyesi ile birlikte bana çevirerek:

— Ohoo Süllüm. Bu ne biçim gazetecilik böyle canım? Olmazsa sen içerde her zamanki gibi istirahat buyur ben gidip röportajı yapayım, Süleyman Yücel diye yirmi dört punto ile senin imzanı atalım, dedi.

(Buğra, 1952:36-37)

3. Duygusal değişiklikler yansıtan metinler, bu özelliklerine dikkat edilerek seslendirilmelidirler.

Aşağıdaki parçada aynı duygusal durumun değişiklikleri gösterilmelidir.

CATZAVENCO— Baylar!.. Namuslu, mücessem vatandaşlar! Kardeşler! (sesi boğuklaşır) Heyecanımı boş görün arkadaşlar! Sesimin çıkmayışını hoş görün. Böyle şeyler olur! Hele bu kürsüye çıkarak... (ağlamaya başlar) ve aynı zamanda iyi bir Romanyalı vatandaş olduğumu hissederek, şu yüce toplantıda... (Hüngür hüngür ağlamaya başlar) Şu minnacık, tonton vatanımı düşündükçe yani güzel Romanyamızı düşündükçe (ağlar, arkadaşları alkışlarlar) hele ülkemizin mutluluğunu düşündükçe, arkadaşlar büyük kalkınmaların ve huzurların eşiğinde... nurlu geleceklere uzanırken (hıçkırıklarından ne söylediği anlaşılmaz. Çılgın alkış sesleri duyulur)

(Caragiale, 1963:111, v; 70-71)

Şimdiki parçadaysa kendi yalnızlığında duygusal değişiklikler içindeki bir adamın konuşması yer alıyor. Bu adamın konuşması, değişen duygulara göre canlandırılmalıdır.

ADAM— (Teypteki konuşma bitince) Barıştılar bile... (sevinçli) Şimdi sarılmışlardır birbirlerine, sevişiyorlardır. (Mutlu) Isıları birbirine geçer tenlerinden sımsıcak, ısıtırlar soğukluklarını... Her kavgadan sonra barışır, yeniden sevişirler. (Üzgün) İnsanın hiç olmazsa kavga edecek bir kimsesi olmalı... Kavga bile mutluluk... Sen kavga edemezsin ki Çiçu, hiç kızmazsın bana... Senin yerine ben kızıyorum kendime, sonra yine senin yerine ben barışıyorum kendimle. Seni ne kızdırıp darıltabilirim, ne sevindirip barıştırabilirim. (Çiçu'nun yanındaki sandalyeye oturup dirseklerini masaya dayar, başını iki eli arasına alır.)

ADAM (kedi sesi) Kimin için yaşıyorsun sen? Hiç!.. Kimin için çalışıyorsun? Hiç!.. Her zaman anılacak büyük işler yapmak isterdin; sana o büyük işi esinleyecek, o gücü sana verecek olan birini aradın, bekledin durdun... hayatını o'nun adına adamak istiyordun. Seni anlayacak, yalnızlığından kurtaracak, seni kendisiyle bölüşecek biri.. (Adam boğulur gibi ellerini boynunda dolaştırır.) Hani? Uğruna dünyanın en olumlu, en ölümsüz, en güzel, en ulu işini yapacağın insan nerde? Nerde sana yaşama sevincini serpecek el? (Adam kalkar, ayakta durur öylece, bir suskunluk) İşte bu suskunluk beni çıldırtacak bir gün... (Susan Adam, kendi sesinin anlamlarına göre davranır) Ne kadar kulaklarını tıkasan, içindeki sessizlik çağlayanının gürültüsünü daha çok duyacaksın...

(Adam ağır ağır bir baştan öbür başa gidip gelmeye başlar. Ayakkabıları çok gıcırdamaktadır. Derin sessizlik içinde bu gıcırtılar iyice belirir.) Sen istediğin kadar böyle gıcırtılı ayakkabı giy.. (Hoparlördeki kendi sesi alaylı güler) Ayakkabının gıcırdaması gibi, böyle dışındaki küçük seslerle, içindeki sessizliğin gürültüsünü bastıramazsın.. Köpeğin havlamasıyla, kendinin miyavlamasıyla, kuş sesiyle komşulardaki kavgalarla, çalar saatin melodisiyle kurtulmaya çalışman boşuna...

(Nesin, 1969:1; 14-15)

7.11. HAREKET

Konuşmanın metnin özelliğine göre ağır ya da çabuk söylenmesi niteliğidir. Ağırlık ya da çabukluk, anlatılacak duygu ve düşüncelere göre değişiklik gösterir. Metnin hareketini belirleyen duygu ve düşüncelerdir. Bir metnin bütünüyle altbirimlerinde görülen hareket değişiklikleri arasında uyum sağlanabilmelidir.

Dinginlik, uyuşukluk, rahatlık, dayanma niteliği gösteren duygular ağır; coşkun ve gerilimli duygular çabuk söylenmeyi gerektirir.

1. Bir metnin birkaç değişik harekete bölünmesi gerekebilir. Aşağıdaki parçada, üç adam, izledikleri bir konseri anımsayarak onu kendi konuşmalarıyla birleşti-

rirler. Yazarın müzik ve tiyatro dilini yakınlaştırma denemesi[1] olarak görülen bu metinde üç değişik hareket bölümü vardır.

(Kişiler yüzleri seyirciye dönük olarak oturmuş, şehir giysileri içinde üç adamdır. Oturdukları iskemleler biraz aralıklı olarak, yarım çember şeklinde yerleştirilmiştir.

Birbirlerine, en basit bir konuşma düzeninde, konserde dinledikleri bir müzik parçasında "ne olup bittiğini" anlatmaktadırlar. Dekor yoktur.)

BİRİNCİ HAREKET: largo (çok yavaş)

A : Hatırlıyor musunuz?
B : Hatırlıyorum. (C'ye) Ya siz?
(Sessizlik)
C : Büyük bir genişlikle başlıyordu.
B : Evet, büyük bir su genişliği ile.
C : Akşam vakti büyük bir su genişliği.
(Sessizlik)
B : Sonra bir sessizlik. (sessizlik)
Sonra, yeniden başlıyordu: büyük bir genişlik.
C : Akşam vakti büyük bir su genişliği.
A : Evet, böyle başlıyordu! büyük bir genişlikle (sessizlik) Bu belirli değil mi idi?
B : Hayır belirli değildi.
C : Hiç belirli değildi.
Hiçbir şey ayırdedilmiyordu.
B : Hiçbir şey.
Üstelik görülecek birşey yoktu.
(Sessizlik)
A : Demek görülecek hiçbir şey yoktu?
B : (C'ye) Niçin görülecek hiçbir şey yoktu?
C : Görülecek hiçbir şey yoktu da onun için.
(Sessizlik)
A : Büyük bir genişlikti.
B : Büyük belirsiz bir genişlik.
C : Akşam vakti belirsiz bir genişlik.
(Sessizlik)
A : Gene de bir zaman sonra...
B : (A'ya) Bir zaman sonra?
C : (A'ya) Birşey mi oldu?
A : Evet bir zaman sonra
Birşey oldu...

[1] Yıldırım keskin (çev.), *Sekiz Oyun*, Jean Tardieu, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1965, s. 9

B : (A'ya) Korkunç birşey mi?
A : Hayır. Korkunç birşey değil.
C : (A'ya) Durgun birşey mi?
A : Hayır. Pek... durgun değil.
B : (A'ya) Sevinçli birşey mi?
A : Pek değil ama, aşağı yukarı...
C : (A'ya) Tatlı ve yumuşak birşey mi?
A : Daha çok şu olmalı:
Evet, gelen, yaklaşan
Tatlı ve yumuşak birşey...
B : Gerçekten, hatırlıyorum:
Bize doğru yaklaşan
Ve bizi görmüşe benzemeyen
Tatlı ve yumuşak birşey...
A : Gene de bizimle ilgili.
B : Evet, dosdoğru üstümüze geldiğine göre...
C : Öyle ama bundan korkmuş değildik.
A : Hiç.
B : Hiç, asla.
Hiç korkmuş değildik.
(Sessizlik)
A : (Alçak sesle ve diğer ikisiyle) Hem niçin korkmuş olalım ki?
C : Evet, niçin korkalım?
Niçin korkmuş olalım ki?
A : Kımıldadığı için mi?
B : Üzerimize doğru geldiği için mi?
C : Hafif olduğu için mi?
A : Hoşa gittiği için mi?
B : Bu bir sebep değil.
A : Hiç değil.
C : Korkmak için bir sebep yoktu.
B : Gerçekten yoktu, hiçbir sebep yoktu.
A : Üstelik büyük bir genişlikten geliyordu.
B : Büyük bir su genişliğinden...
C : Akşam vakti büyük bir su genişliğinden.
(Sessizlik)
B : Ya sonra, ne oldu?
A : Sonra, sonra durdu.
Durduktan sonra, gitti.
C : Geldiği gibi gitti.
B : Tatlılıkla, hafif hafif...
C : Nerede ise nefes aldığımız duyulacaktı.
A : Gittiği için seviniyor mu idik?
C : Seviniyorduk:
Ama gittiği için değil, daha çok kımıldadığı için seviniyorduk.

B: Evet aslında geldiği ya da gittiği zaman seviniyorduk, ya da indiği ve çıktığı zaman.
A : Çıktığı zaman mı? Çıktığı da oluyor mu idi?
B : Evet bazan çıkıyordu.
C : (Belli bir hayranlıkla) Hatta, bir ara adam akıllı çıktı!
B : Çıktı, çıktı, çok yükseğe çıktı!
C : (Havada çok yükseğe çıkan bir şeyi gösterir gibi) Evet, çıkıyordu, sonra duruyordu, sonra tekrar çıkıyor, çıkıyor, çıkıyordu!
A : Hızlı mı çıkıyordu?
C : Çok hızlı çıkıyordu.
A : O kadar hızlı mı?
B : Ondan da hızlı.
C : Daha da hızlı.
B : Daha hızlı.
C : Daha hızlı.
A : Hızlı, hızlı, hızlı, hızlı?
C : Çok hızlı.
B : Çok hızlı
C : Çok hızlı.
B : Çok, çok hızlı.
C : Çok, çok, çok hızlı.
(Sessizlik)
B : Ve bu sırada
Aşağıda da devam ediyordu.
A : Aşağıda, hep aşağıda idi zaten.
C : Hep aşağıda idi ve orada idi hep.
A : Büyük bir genişlikti...
B : Büyük bir su genişliği idi...
C : Akşam vakti büyük bir su genişliği.

İKİNCİ HAREKET: andante (orta yavaşlıkta)

(üç adam, daha gizli birşey konuşacaklarmış gibi iskemlelerini yaklaştırırlar.)

B : (Sesini alçatarak A'ya) Ne olduğunu görebildiniz mi?
A : (Aynı tonda) Hayır göremedim.
C : Elbette göremedi; çünkü görülecek birşey yoktu!
A : (Doğal bir sesle) Görülecek birşey yoktu,
ama öğrenilecek çok şey vardı.
B : Yok canım? Bari birşeyler öğrenebildiniz mi?
A : Ben nerede ise öğrenecektim!
C : Kısaca öğrenebilecek durumda idiniz!
A : Evet öyle, öğrenebilecek durumda.
C : Birşey öğrenebilmek için gerekli durumda.
A : Öğrenebilecek birşey olması şartıyla tabii...
B : Tabii!..

C : Tabii!..
(sessizlik olur, "konu"ya değinmeye cesaret edemiyorlarmış gibi, kaçamak birbirlerine bakarlar.)
A, B, C: (Bir arada ve birdenbire) Peki öyleyse...
A : Afedersiniz!
B : Afedersiniz!
C : Afederseniz!
A : (B'ye) Rica ederim.
B : (A'ya) Buyurun!
A : Asla.
B : (C'ye) Öyleyse siz söyleyin.
C : (A ve B'ye) Demek istediğim,
Madem ki söylememi istiyorsunuz,
Madem ki nezaketle söylememi istiyorsunuz,
Madem ki reddedemeyeceğim bir nezaketle söylememi istiyorsunuz,
Demek istediğim şu idi:
Sonuç olarak, ne öğrendiniz?
A : (B'ye bakarak) Ne mi öğrendik?
B : (A'ya bakarak) Ne mi öğrendik?
A : Öğrenilecek birşey olduğu takdirde,
Öğrenilecek birşey
Onu öğrenebilecek durumda olduğumuzu öğrendik.
B : Evet, böyle olduğu muhakkak.
C : Daha başka?
B : Daha başka ne? Yeniden başlamamı mı istiyorsunuz?
C : Belki... Belki ben pek iyi anlayamadım.

B : (A'ya arayı bulmak istercesine)
Madem ki istiyor, yeniden başlayın!
A : Madem ki istiyorsunuz, öyleyse kabul.
İşte: Öğrenilecek birşey olduğu zaman, öğrenilecek birşey, nasıl öğrenecek durumda olunduğunu öğrendik!
C : (Kuvvetle) Ama öğrenilecek birşey var!
A : (Güvenle) Elbette var!
Ben de sizin gibi düşünüyorum:
Öğrenecek birşey var!
B : (Aynı tonda)
Kimse aksini söylemedi, öğrenecek birşey var!

C : (ansızın alçak sesle) Yaklaşınca,
Birşeyler öğrenebildiniz mi?
B : (Gizli gizli)
Her halde bunun
Orada olup bittiğini öğrendik!
A : (Aynı tonda) Büyük bir düzlükte olup bittiğini...
C : (Aynı tonla) Büyük bir genişlikte değil mi idi?

A : Evet, büyük bir genişlikte.
B : Akşam vakti büyük bir genişlikte.
A : Akşam vakti.
B : Akşam vakti.
(Kısa bir sessizlik. Ciddi ciddi birbirlerine bakarlar.)
A : Akşam vakti, akşam vakti.
B : Akşam vakti, akşam vakti, akşam vakti.
C : Akşam vakti.
B : Akşam.
A : Akşam, akşam.
C : Akşam, akşam, akşam, akşam.
B : Akşam.
A : Akşam.
B : Akşam, akşam, akşam.
C : Akşam.

ÜÇÜNCÜ HAREKET: son
(Üç adam iskemlelerini birbirlerinden uzaklaştırır ve sevinçli, rahat bir davranış takınırlar)
A : Bundan sonra işler çorap söküğü gibi gitti!
B : Evet, son derece hızlı!
C : Herşey göz açıp kapayıncaya kadar oldu!
A : Sanki hiçbir şey olmamış gibi!
B : Çabucak!
C : Ne gören oldu, ne bilen!
A : Oh, diyecek zaman bile kalmadı.
B : Çok durgun yola çıkmıştık,
Sevinç içinde geri döndük!
C : Hatırlıyor musunuz?
A : Hem de nasıl!
B : Ben de öyle.
A : Çılgınlar gibi gülüyorduk!
Gülmemiz bitmiyordu bir türlü!
C : Ve zıplıyorduk!
Sıçrıyorduk,
ve çevremizde dönüyorduk!
B : (A'ya) Siz benim önümde koşuyordunuz. Ben de sizi yakalamaya çalışıyordum
ve birdenbire siz
benim peşinden koşmaya başladınız!
C : Çünkü halka halinde idik.
B : Küçük bir yerde.
C : Çok küçük bir yerde.
A : Ama neşeli idi!
B : Neşeli idi, üzgün değildi.
A : Hiç üzgün değildi.

C : Hayret verici olan da bu idi:
Genellikle birşey anlamamak daha çok üzerdi insanı.
Ama bu kez, bizi güldürüyordu.
B : Anlaşılacak hiçbir şey yoktu belki de...
C : Belki de! Şöyle
Ya da böyle idi.
(Kolları ve omuzları ile hareketler yapar.)
önce şöyle, sonra böyle.
Şöyle böyle.
Ve anlaşılacak hiçbir şey yoktu.
B : Bu da bizi, niçin olduğunu anlamadan bir sevindiriyordu ki!
A : Herşeye gülmek isteği vardı içimizde,
biraz aklını kaçırmış insanlar gibiydik.
C : Ve ne iyiydi sıçramak,
Sağda solda zıplamak,
Oraya buraya koşmak.
Ve başka anlaşılacak hiçbir şey olmadan
Şöyle ya da böyle olması.
A : Bir çeşit deneydi.
B : Bir noktaya da dikkatinizi çekerim:
Artık vakit de akşam değildi!
C : Evet. Bakın bu doğru: Artık vakit de akşam değildi!
A : Hatta daha çok sabahtı!
B : Evet, öyle: Sabah!
C : Sabahleyin sabah olunca...
A : Ve "sabah, sabah, sabah" diye bağırınca...
C : Sabah, buraya gel!
B : Sabah buraya gel! Şafak buraya gel!
C : Ah! Aslan şafak!
A : Bir sabah...
C : Sabah, sabah bir sabah!
B : "Sabah, sabah, sabah" diyen bir sabah!
C : Bütün sabahlar gibi!
B : Sabah.
A : Sabah, sabah!
B : Sabah, sabah, sabah, sabah!
C : Sabah, sabah.
B : Sabah.
C : Sabah.
A : Sabah.
B : (C'ye) Sa..?
C : ...bah!
B : (A'ya) Sa...!
A : ...bah!

(Üç adam ciddi ciddi selâm verir ve çıkarlar.)

(Tardieu, 1965:44-53)

2. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, diyalogların yüklendikleri içeriğe göre hareket bölümlerine ayrılması gerekir. Bunun gibi, tiratların ya da başka metinlerin de kendi içlerinde duygusal ve düşünsel bölümlerine göre hareketlerinin belirlenmesi gerekir. Böyle durumlarda, değişik ruhsal durumlara, değişik duygu ve düşüncelere geçerken belli zaman durakları yapılmalıdır. Bu zamanların uzunluğu ve kısalığı, duygu ve düşüncelerin o noktadaki niteliğine bağlıdır. Bu durumlarda da yapaylığa düşmekten kaçınmak gerekir.

Aşağıdaki parçada, yazar tarafından durma yerleri belirtilmiştir. Bunun dışında da istenirse kimi yerler için de zaman aralıkları saptanabilir. Ne ki bunda çok dikkatli olmalıdır. Munise'nin düşündüğü yerleri de zaman aralığı olarak kullanıp çalışınız.

> MUNİSE— (Sağ tarafatik perdeli kapıdan telâşla gelir) Babam... Yedekçi ile gelenecek!.. Zavallı babam.. yarın kızının başına gelecek felâketten haberi yok.. (Uzaktan Safinaz'ın kahkahası işitilir. Munise tecessüsle etrafına bakınır.. dolaşır) işte!. Çelebi benim evimde utanmadan o aşifte ile eğleniyor.. küstah!.. Sefih!.. Ah ne yapayım?.. Bu azaptan nasıl kurtulayım? (Düşünür) bu odaya.. yalancı gelinin yanına koyacaklar.. eğlenecekler.. ah!. Yapabilir miyim? Bu eğlenceden.. babamın bu şakasından istifade edebilir miyim? (Düşünür) evet, Yedekçinin kalbinde yalnız ben.. yalnız ben yaşıyorum.. ben, bir erkeğin kalbinde rakîpsiz yaşamak isterim.. bir kadın için saadet de bu değil midir? Ben doğancıbaşının kızıyım, yedekçi.. fakir! Fakat öteki sefih.. ahlâksız... Hayır.. hayır... varsın fakir olsun.. bir kadın için saadet de zevcinin kalbinde rakîpsiz yaşamaktır. Ben o fakirin pâk ve saf aşkıyla bahtiyor olacağım. (Metanetle odaya yürür, kapının önünde âmirane bir tavırla haykırır) Amber!..
>
> (Musahipzâde, 1936:I, xv; 32-33)

7.12. SÖZEL DRAMATİZASYON

Bütün bu özelliklere, konuşmacının duyguya, düşünceye, davranışa; kişilerin ses özelliklerine, boğumlanma kusurlarına, toplumsal konumlarına, yerel söyleyiş özelliklerine göre sesini kullanabilmesi de katılmalıdır. Daha önceki çalışmalardan iyi sonuç almış olanlar, bu bölümle ilgili alıştırmalara fazla zorlanmadan çalışabilir ve becerisini geliştirebilirler.

Tiyatro oyuncuları için buna tavır ve hareketler de katılabilir. Ancak, tavır ve hareketler, diksiyon becerisine dışardan katıldığı için burada genel taklitten çok

diksiyon üslûbunu doğrudan ilgilendiren *sözel dramatize gücü* üstünde durulmaktadır.

Kuşkusuz ki bu çalışmada en önemli ölçü, gerçekçi olmak; gerçeğe en yakın sesle canlandırmayı başarabilmektir. Bu nedenle çalışmanın yapılacağı her alanda gözlemlere başvurmak, en doğruyu kavramak gerekecektir.

Bu konuda çok değişik alanlarda gözlemler yapılabilir:

1. Kültürlü ve ölçünlü dili çok iyi kullanan aydınlar;
2. Kültürlü fakat sağdeyi eğitimini iyi alamamış aydınlar;
3. Önemli görevlerde bulunan ve konuşmasında çeşitli kusurlar bulunan yarı aydınlar;
4. Yapay konuşma özellikleri olan züppeler;
5. Fransızca, İngilizce gibi yabancı sözcüklerle konuşmaya özenenler;
6. Azınlık yurttaşlarımızdan Türkçeyi anadillerinin etkisinde konuşanlar;
7. Türkçeyi öğrenmiş Arap, İranlı, Fransız, İngiliz, Alman gibi yabancı insanlar;
8. Çeşitli ülkelerden gelmiş göçmen Türk yurttaşlar;
9. Ülkenin çeşitli bölgelerindeki yerel özelliklere göre konuşan yurttaşlar;
10. Çeşitli çığlık, hıçkırık, ağlama, kahkaha sesleri;
11. Mesleklere ve meslek kademelerine göre konuşan insanlar;
12. Gururlu, alçakgönüllü, cimri, cömert, sevecen, kindar, umutlu, umutsuz, karamsar, iyimser karakteristikleri olan tipler;

bunlardan ilk akla gelenlerdir.

Bu gözlemler, olanaklar ölçüsünde bantlara kaydedilerek yeri geldikçe kullanılabilirler.

Karagöz metinleri, çok değişik tiplerin sesleri için önemli bir kaynak alanıdır. Buraya kısaltılarak *Orman* oyunundan kimi parçalar alınmıştır:

(.....)

MUHÂVERE

HACİVAT— (Gelir.) Vay, benim gözümün nuru Karagöz'üm!
KARAGÖZ— Vay, ömrümün sürûru Hacivat'ım!
HACİVAT— Gel, benim gönlümün eğlencesi!
KARAGÖZ— Senin yanına gelmem, çarşı işkembesi!
HACİVAT— Ah, Karagöz, seni ne kadar severim, bilsen!
KARAGÖZ— Ben de öyle, Hacivat.
HACİVAT— Demek ki Karagöz, sen de beni seversin?
KARAGÖZ— "Severim" de söz mü?
HACİVAT— Bakayım, beni ne kadar seversin?
KARAGÖZ— Sen beni ne kadar seversin?

HACİVAT— Ben seni sevdiğimden sana beyit bile yaptım.
KARAGÖZ— Oku bakalım, Hacivat, yaptığın beyti.
HACİVAT—

(Der-hakk-ı Karagöz ez-zeban-i Hacivat)

Kaddi uzundur Karagöz
Çekme burundur Karagöz
Şanı oyundur Karagöz
(Nakarat)
İşve-nümundur Karagöz
Bûkalemundur Karagöz
(.....)

Alsa eline bardağı
Nuş eder ab-i ırmağı
Hacı Evhad'ın yardağı
İşve nümundur Karagöz
Bûkalemundur Karagöz
Nasıl Karagöz beğendin mi?

KARAGÖZ— Aferim, Hacivat! Sen de beni dinle!
HACİVAT— Söyle bakalım
KARAGÖZ—

(Cevâb-i ez-zebân-i Karagöz)

Servi misâli keametim
Gamdan emin ü râhatım
İşte budur mâhiyyetim
(Nakarat)
Perde-keşân-i şöhretim
Karagöz'üm bir âfetim
(.....)
Menkıbeler uçururum
Bazi vecâ geçiririm
Gizli hapis kaçırırım
Perde-keşân-i şöhretim
Karagöz'üm bir âfetim

KARAGÖZ— Nasıl, Hacı Cavcav?
HACİVAT— Aferin, Karagöz, sen kapalı kutu imişsin!
KARAGÖZ— Ne zannettin, a çürük?

(muhavere sürer, Hacivat, ardından Karagöz -evine- gider.)

FASIL

KARAGÖZ— (İçeriden.) Abla! Aç kapıyı!

KARAGÖZ'ÜN KARISI (İçeriden.) A herif, yine eli boş mu geldin?
KARAGÖZ— (İçeriden.) Çeşmeden doldurdum da geldim.

KARAGÖZ'ÜN KARISI— Ben öyle münasebetsiz lâkırdıdan hoşlanmam.

KARAGÖZ— Ben de mektebe başlamam.

KARAGÖZ'ÜN KARISI— Zevzekliği bırak da bir iş ucu tut.

KARAGÖZ— Tutacağım ama, bir türlü yakalayamıyorum.

KARAGÖZ'ÜN KARISI— Bizim kapının önünden gelen geçen eksik olmaz. Orda kahvecilik etsen olmaz mı?

(*Karagöz* kahveciliğe başlar. *Tiryaki* "Fesleğen ektim gül bitti" adlı isfahan şarkıyla gelir.)

TİRYAKİ— Bahar eyyâmı erişti yetiştik gül gibi yaze
Sıcağı ref' etmek için yakışır deste yelpaze

KARAGÖZ— Bizim ihtiyar pek kepaze!

TİRYAKİ— Bana baksana a, kahveci baba!

KARAGÖZ— Ne istersin, sakalı kaba?

TİRYAKİ— Oğlum bana bir mümessek kahve pişir.

KARAGÖZ— Başüstüne!

TİRYAKİ— Nasıl pişireceksin, biliyor musun?

KARAGÖZ— Nasıl istersem öyle pişiririm.

(Konuşurlarken *Zeybekler* gözükür.)

TİRYAKİ— Çabuk olsan a canım!

KARAGÖZ— Pişiriyorum. (Karagöz hırsızları görür.) Eyvah! Donuma kaçırdım, paçlarımdan akıyor!

TİRYAKİ— Fatma kız damdan mı bakıyor?

KARAGÖZ— Damdan mı, şamdan mı anlarsın!

I. ZEYBEK— Davranmayın!

KARAGÖZ— Kıpırdamam bile!

TİRYAKİ— Aman, bittim!

KARAGÖZ— Ben de sirkeyim!

I. ZEYBEK— Ulan, tutun! (Karagöz'le Tiryaki'yi tutarlar.)

KARAGÖZ— Kuzum, efendim, beni ne yapacaksınız?

II. ZEYBEK— Soyacağız.

KARAGÖZ— Ben zaten soyulmuşum.

I. ZEYBEK— İhtiyarı götürün de benzetin! (Tiryaki'yi götürürler.)

KARAGÖZ— Eyvahlar olsun! Beni götürürlerse(...)

II. ZEYBEK— Çabuk sökül ulan!

KARAGÖZ— Benim hiçbir tarafım dikiş tutmaz. Her tarafım sökük. Sökülmeye hacet yok.

(Alışılmış Karagöz konuşmalarından sonra Zeybekler onu içlerine alırlar. Eline düdük vererek öttürüp gelenleri haber vermesini söylerler. Zeybekler gider *Türk* bir uşşak şarkıyla gelir.)

TÜRK— Dah durucuk durucuk, geldi gondu bir serçecuk. Civucuk civucuk, halıma haldaş yoluma yoldaş bir baba dostu olsa da izucuk mezeleşsek.

KARAGÖZ— Baba, hoş geldin!
TÜRK— (...) get sen de! Neden hoş geliyon? Elümde nacak, sırtumda aba.
KARAGÖZ— Vay dayı vay! Behey canım!
TÜRK— Canın cıhsun!

(yine alışılmış konuşmalar. Karagöz düdüğü çalınca gizlenen Zeybekler gelirler. Türk'ü götürürler. "Yine bir gülnihal" şarkısını söyleyerek Ermeni gelir. Konuşmalar. Bir şarkı daha söyler.)

ERMENİ— Aşkamlarınız hary olsun!
KARAGÖZ— Senin de diken gibi olsun!
ERMENİ— Siz kahveci misiniz?
KARAGÖZ— Evet, kahveciyim.

(Konuşmalar. Ermeni sarraf olduğunu söyler. Karagöz düdüğü çalar. Zeybekler gelip Ermeniyi tutarlar.)

ERMENİ— Zo, bunlar kim?
KARAGÖZ— Efendim, bunlar gece kuşu.
ERMENİ— Zeyrek yokuşu mu?
KARAGÖZ— Bak, yokuş mu, iniş mi anlarsın.
I. ZEYBEK— Haydi alın götürün!
ERMENİ— Zo efendim, nereye gidooruz?
KARAGÖZ— Ahrete.
ERMENİ— Sen de kıyak köpoğluyımışsın!
KARAGÖZ— Ağzını topla!
I. ZEYBEK— Söyletmeyin!

(Hepsi gider. Nihâvend şarkıyla *Ak Arap* gelir.)

AK ARAP— Merhaba, gahwaji baba!
KARAGÖZ— Merhaba, hacı baba!

AK ARAP— Siz gahwa pişirir?
KARAGÖZ— Evet, kahve pişirir; bazan arkadaşlarım adam şişirir.
AK ARAP— Kım şişirdi ganim?
KARAGÖZ— Aşçıbaşı pişirdi.
AK ARAP— Demek burda şok adam war?
KARAGÖZ— Şimdiki halde kimse yok ama, icabına göre...
AK ARAP— Demak, bazan kımsa yok, bazan şok galabalık?
KARAGÖZ— Evet, alabalık.

(Yine konuşmalar. Sonra Karagöz düdüğü çalar. Ak Arap'ı götürürler. Karagöz, kendisine hiçbirşey verilmediğinden yakınır. Yahudi, kendi dilinden bir şarkıyla gelir.)

YAHUDİ— Maşalâ, maşalâ! Daha kiş yelmeden ayi çikti karşima.
KARAGÖZ— Şimdi sen ayıyı da görürsün maymunu da!
YAHUDİ— Sen maymunculuk da mi yaparsin?

KARAGÖZ— (...) Nereden gelip nereye gidiyorsun bezirgân?
YAHUDİ— Ben çok yerler dolaştim, çok yerler yezdim.

(Bir süre konuşmalar. Sonra Zeybekler gelir, Yahudi'yi tutarlar.)

I. ZEYBEK— Davranma ulan!
YAHUDİ— Kipirdamam bile, Memed Ağa! Karauyuz, bunlar kim?
KARAGÖZ— Kırmızı frengi. Doğrusunu istersen kahvenin böcekleri.
I. ZEYBEK— Haydi götürün!
YAHUDİ— Nereye yidiyoruz?
KARAGÖZ— Son posta ile ahrete.

(Giderler.)

KARAGÖZ— Ey Karagöz! Bu kadar adamın kanına girdin. Vicdanın razı değil. Ben de şerîk-i cinayet sayılırım. Yaptım ama can korkusundan. Ben şimdi gider bunları ele veririm. (Gider. İçerden.) Bana baksana a, Tuzsuz Ağa!
SARHOŞ— (İçerden.) Ne istiyorsun, Karagöz
SARHOŞ— Hayrola, bir şey mi var?
KARAGÖZ— Arîz ü amîk konuşmaya vaktim yok. Parola: Ben düdüğü çalar çalmaz gelir, o yanımdaki adamları tutarsınız. Sonra esâsı anlatırım.
SARHOŞ— Olur, Karagöz. -Bana baksanıza, Deli Tuzsuz, Bekir Veli, Sakallı Deli, Hımhım Ali, Hovarda Çakır, Kırmızı-suratlı Bakır, Burunsuz Mehmet, Çopur Hasan, Cingöz Mustafa! Hepiniz geliniz!
HEPSİ— Gidiyoruz arkadaşlar!

(Karagöz Zeybekleri yakalatır. Kendi kıyafetini giyer Hacivat'la perdeye gelirler.)

BİTİŞ

HACİVAT— Ey Karagöz, geçmiş ola!
KARAGÖZ— Ölmüş kargalar gözünü oya! (Vurur.)
HACİVAT— Şükür sağlığa!
KARAGÖZ— Hak bereket versin Kâğıthane'de biten sazlığa! (Vurur.)
HACİVAT— Elin kırılsın!
KARAGÖZ— Kenetletir gene vururum! (Vurur.)
HACİVAT— Yıktın hâneyi eyledin vîrân!
Varayım sahibine haber vereyim hamân! (Gider.)
KARAGÖZ— Şikeste beste ma'zur! Her ne kadar sürc-i lisân etsem af ola!

Yarın akşam "..." oyununda yakan elime geçerse, Hacivat, bak ben de sana ne oyunlar oynarım! (Gider.)

(C. Kudret, II, 1969:513-535)

Orman Metni İçin Sözlük:

sürur: Sevinç.
der-hakk-ı Karagöz ez-zebân-i Hacivat: Hacivat dilinden Karagöz hakkında.
kadd: Boy.
işve-nûmun: İşveli.
Bûkalemun: Bukalemun gibi sık değişen.
nûş etmek: İçmek.
âb-i ırmak: Irmak suyu.
cavâb-i ez-zabân-ı Karagöz: Karagöz dilinden cevap.
Kaamet: Boy.
perde-keşân-ı şöhret: Şöhretin perde çekicisi.
vecâ: Acı, ağrı.
varlık olmasın: Övünmek gibi olmasın.
gizli hapis kaçırmak: Yellenmek.
şuarâ: Şairler.
eyyam: Günler.
ref' etmek: Gidermek.
dest: El.
mümessek: Mis kokulu.
mezeleşmek: Konuşmak.
hary: Ermeni dilinde hayır. Karagöz har(diken) diye anlar.
Karauyuz: Karagöz. Kara Uyuz.
şerik-i cinayet: Cinayet ortağı.
arîz ü amîk: Enine boyuna.
şikeste beste ma'zur: Kırık dökük (sözlerimiz) mazur (görülsün).
sürc-i lisan: Dil sürçmesi.

Sözel dramatizasyon, salt kişilerin konuşma özelliklerinin doğru verilebilmesi, roman ve tiyatrolarda evrenselleşmiş kişilerin konuşmalarına uygun bir sesletmenin sağlanması olarak düşünülmemeli, buna sese gerekli duyarlığın katılabilmesi de mutlaka eklenmelidir. Bunun için çeşitli duyarlık niteliği olan (patetik, ironik, traji-komik, hazcı, iyimser, kötümser, üzgün, sevinçli, mutlu, ıstıraplı gibi) ve daha önceki bölümlerde çeşitli örnekleri bulunan metinler üstünde çalışmalar yapılabilir. Uygulama bölümünde tam metin olarak verilenlerle, benzer biçimde, bulunan örnekler üstünde çalışmalar yapılabilir.

8. TAVIR, JEST, MİMİK

8.1. GENEL AÇIKLAMALAR

Tavır, jest ve mimik, diksiyon becerisine sesletme dışında katılan hareketlerdir. Herhangi bir duygusal durumla beliren yüz ve beden hareketleri, jest ve mimik kapsamında düşünülmemelidir. Burada söz konusu olan, çalışmayla elde edilen ve konuşmaya en uygun biçimde katılan hareketlerdir. Onun için, bu konu, daha çok tiyatro sanatçılarını ilgilendirmektedir. Ancak, iyi bir hatip, iyi bir konuşmacı da, doğal olan hareketlerini denetleyebilmelidir. Yapaylığa, zorlamaya düşüldüğü zaman, konuşma etkisini yitirir, hatta gülünçleşebilir. Bu nedenle, konuşmaya katılacak hareketlerin duygu ve düşüncelerle bağdaşması, hiçbir fazlalık etkisi bırakmaması gerekir. Özellikle şiir okurken, tek dayanağın sesletme olduğu, şiirin etkisinin sesle sağlanabileceği, diğer hareketlerin çok az ve çok dikkatle kullanılması gerektiği bilinmelidir. Hiçbir harekette bulunmadan çok güzel şiir okunabilir, ama sesletme yeterli olmadığı zaman hiçbir hareket şiiri kurtaramaz. Yine bir konferansçının ağırbaşlı tavrını bir yana itip olur olmaz hareketlerle etkili olmaya kalkması, dinleyicinin güvensizliğine kadar varan olumsuz sonuçlar doğurabilir. Kısaca bu hareketler, dramatik çalışmalar dışında çok az ve çok dikkatle kullanılmalıdırlar. Tiyatro sanatçıları ise, bunların metne en uygun olanlarını kullanabilme gücüne ulaşmalıdırlar.

8.2. TAVIR

Konuşmanın, duruş, görünüş, yürüyüş, oturuş, kalkış hareketleriyle bütünleşmesi gerekir. Bu tür hareketlerin tümü tavır olarak adlandırılır. Tavır, tiyatro dışında da gereklidir. Örneğin, bir söylev sunacak olan konuşmacının kendinden emin, çevreye karşı rahat, vücudu dik görünmesi gerekir. Bu anlamda tavır, kimi zaman görgü kurallarıyla da bütünleşir. Ama sahne çalışmalarında, canlandırılacak kişilerle ilgili tavırlar çok daha zengindir. Duygular, düşünceler ve kişiliklerle ilgili ipuçları vererek anlatımla bütünleşmeleri gerekir. Ancak, sanatçıların da en uygun tavırları bulabilmeleri, uygunsuzlarından kaçınmaları, kısaca tavrı canlandırmayı ve tiyatro sanatçısı olarak tavır uygulamayı iyi bilmeleri, çalışmayla elde edilmektedir. Kişiliğe bağlı normal tavırlar, onlar için yeterli değildir.

Bu yolda beceri edinmek için, öncelikle sinsi, kibar, vurdumduymaz, kaba, açık, sabırlı, aceleci ve benzeri türden değişik tavır ve kişilikteki insanlar üstünde gözlemler yapmak yararlı olur. Göğüs kabartma, vücuda çeşitli duruşlar kazandırma, değişik biçimlerde yürüme, kalkma, oturma gibi hareketler üstünde çalışarak kolaylık sağlama alıştırmaları ve bu hareketleri kişilik özellikleriyle birleştirerek denemeler yapılabilir.

8.3. MİMİK

Mimikler, konuşmaya doğal olarak katılabilirler. Ancak, yeniden canlandırmayı gerektiren konuşmalarda uygun mimiği verebilme özel bir beceriyi gerektirmektedir. Asıl mimik de, bir sanatçı için, zaten budur. Bu anlamda mimik, kimi zaman diksiyonun sözsüz sürüp gitmesidir. Oyuncular, birbirlerini dinlerken de, aynı biçimde mimikle dramatizasyona katılırlar. Öte yandan, canlandırılacak duygu ve düşünceler, hem söz, hem de mimikle dile getirilirler. Demek ki, mimikler, sözle uyumlu, ölçülü ve düzgün olması gereken hareketlerdir.

Mimik becerisi kazanabilmek için, gözler, kaşlar, alın, burun, dudaklar ve ağız, yanaklar yapılabilecek bütün biçimleriyle, hareket ettirilebilmeli, öncelikle bu hareketlerde rahatlık sağlanmalıdır. Sonra bu hareketleri, rahatlık, haz, üzüntü, sevinç, öfke, kin gibi duygulara uygun biçimde kullanmayı bilmelidir. Örneğin, gözleri kötülük düşünür gibi yarı kapamak, küçümser gibi aralarken yüze hafif bir gülümseme vermek; öfke, kızgınlık, şaşkınlık, dehşet duyguları vermek üzere açmak gibi. Kaşların çatılması, ağzın yarım ya da çok açılması, dudakların büzülmesi, gerilme gibi hareketlerin duygulara göre kullanılabilmesi gerekir.

8.4. JEST

Duygu ve düşüncelerin anlatımına katılan el kol hareketlerine jest denir. Mimiklerin söze katılması için söylenenler jestler için de geçerlidir. Jestler için başın, kolların, ellerin, parmakların çeşitli biçimlerde hareketlerini kolaylaştırıcı çalışmalar yapılabilir. Daha sonra jestlerin anlamlı biçimde kullanılması gerekir. Örneğini iki kolun yukarı doğru kaldırılarak hayranlık anlamıyla birleştirilmesi, yanlara doğru bırakılarak umutsuzluğun belirtilmek istenmesi, kararlı bir bekleyişte önde birleştirilmesi gibi. Ellerin, parmakların, bacakların, vücudun çeşitli hareketleriyle anlatımı bütünleyici jestler gerçekleştirilmektedir.

9. UYGULAMALAR

9.1. ÖNAÇIKLAMALAR

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar, düzeltme ve geliştirme niteliğindeki alıştırmalar ve bunlarla ilgili bilgilenmelerden oluşmaktaydı. Bu bölümde tüm sesletme öğelerinin kullanılacağı çalışma alanına geçilmektedir. Öte yandan, böyle bütünleyici uygulamalar, son aşamada becerinin niteliğini değerlendirmeye de yarayacaktır. İstenirse ilk çalışmalara da bu bölümden başlanabilir, öğrencilerin düzeyleri, yapılacak ilk uygulamalarla belirlenebilir. Bunun için, giriş bölümünde verilen örnek *değerlendirme çizelgesi,* daha da genişletilerek, buraya öğrencilerin eksikleri not edilir ve baştan ya da öğrencinin eksiklerinden, yetersizliklerinden başlanarak çalışmalar sürdürülebilir. Böylece bütün -parça- bütün yöntemiyle değişik bir yol izlenebilir. Ancak, bu yöntemi uygulamak için eğiticinin iyi bir diksiyon anlayışı olması gerektiği unutulmamalıdır.

Bu bölümde şiir okuma (inşat) çalışmalarına ilk sıranın verilmesinin nedenleri vardır. Çünkü şiir, konuşmanın bütün kurallarını gerektiren biçimde ve ondan da fazla dikkatler isteyerek okunabilecek bir türdür. Şiirin kendine özgü yapılanışı, çok özel vurgulamaları, ilk bakışta anlaşılamayacak bükümleri, anlamı bütünleyen susma noktaları, sesletmeye özel olarak katılması gereken aliterasyonları ve asanonsları, hatta içeriğe katkısı olan tümce kuruluşları ve dize kümelenişleri, kimi zaman özel bir değer taşıyan ölçüleri, değişik imge ve duyarlık nitelikleri; onu dile bağlı sanatların en önemlisi yapmaktadır. Denebilir ki şiir, bütün öğeleriyle gerçekleştirilmiş bir içerik yoğunlaştırmasıdır. Bu anlamda şiir okuma becerisi, şiire yaklaşan diğer türlerin sesletilmesi için de büyük kolaylıklar sağlayabilir. Bu nedenle şiir okuma çalışmalarına geçmeden önce, değişik şiirlerden alınacak örneklerle, şiir okumada nelere dikkat edileceğinin anlatılmasına çalışılacaktır. Kuşkusuz, burada verilen örnekler her şiirde aranmamalı, ancak bunlardan hangilerinin okunacak şiirde bulunabileceği ve sesletmede bunlara nasıl yer verileceği üstünde durulmalıdır.

9.2. ŞİİR OKUMA (İNŞAT) ÇALIŞMALARI

9.2.1. Şiirde Sesletmeye Neler Katılabilir

Şiir, bir içerik yoğunlaştırması olarak anlaşılınca, bu yoğunlaştırmanın ilkin imgeler ya da yalın dil aracılığıyla sağlandığı kabul edilmelidir. Ancak, kimi zaman buna, biçim öğelerinin de katıldığı, çağımıza doğru bu eğilimin geliştiği de bilinmelidir. Biçimci anlayışlar bir yana, bugün şiirin içeriğinin bütün biçimsel öğelerde kendini duyuracak biçimde anlatılmaya çalışıldığını kabullenmek gerekiyor. Öte yandan bu özellik, kimi noktalarda, zaman zaman ilk şiirlerde bile kendiliğinden olarak gözlenebilmektedir.

Bir şiir okunurken, içeriğine uygun biçimde seslendirilecektir. Ama buna, bir önceki bölümde belirtilen biçimsel öğelerden biri, birkaçı ya da birçoğu da katılabilir. Bu, şiirden şiire değişir. Ama şiiri okuyacak kimse, onu bütün öğeleriyle kavramaya çalışmalıdır. Birçok şiir, içeriksel yönden kendini kolay ele vermeyebilir, böyle olunca, o şiirin içerikle bütünleşen kimi biçimsel öğeleri de iyi değerlendirilememiş olur. Burada özel yorum gündeme gelir ki, bu çok dikkat isteyen, belki de araştırmayı gerektiren ciddi bir iştir. Gelişigüzel yorumdan ve bu yoruma bağlı okumalardan sakınmak gerekir.

İçerik yönünden ipuçlarını ele veren bir şiiri okumadan önce, metnin duyarlık niteliğini (trajik, dokunaklı, alaycı, tersinlemeli, romantik, iyimser, kötümser gibi) anlamalı; tema ve yardımcı temaları sezilebilmeli; bunların bütün içinde dağılımları görülebilmelidir.

Bunlar, bir şiirin okunuşu için nasıl bir ses kullanılacağı; genel ton ve temponun nasıl olacağı, bunların şiir okunurken giderek nasıl bir değişiklik göstereceği; söz noktalamasının nasıl uygulanacağı, anlamlı susuşlar yapılıp yapılmayacağı; imgelerin, duygu ve düşüncelerin nasıl bir vurgu ve bükümleme gerektireceği gibi konularda okuyacak kimseye yol gösterecektir.

Ne var ki, kimi biçimsel öğelerin içeriği duyurmada zaman zaman işlevleri olduğu ve bunların birçok zaman sesletmeye katıldıkları görülmektedir.

9.2.1.1. *Şiirin Müzik Yönü*

Başlangıçtan bu yana, dil, ritm, müzik bağıntısının varlığından birçok yerde söz edilir. Şiirse, simgecilerden bu yana, "şarkı", "müzik", "ses" olarak birçoklarınca tanımlana gelmektedir. Ne ki, şiirin müzik yönü, müzik nitelik ve niceliklerle bütünüyle örtüşen bir anlamda alınmamalıdır. Müzik ve dilin müzik koşutluğu "belli belirsiz bir koşutluk"[1] olarak düşünülmelidir. Onun için özdeşleştirme yerine benzerlik ilişkisini gözönünde bulundurmak daha doğru olur. Seslet-

[1] René Wellek-Austin Warren, *Yazın Kuramı*, (çev.) Yurdanur Salman, Suat Karatay, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982, s. 211

me yönünden de şiir bir "şarkı" değil, müzik karakteristikler gösteren "ses" olarak düşünülmelidir. Bu anlamda şiir, bütün olarak içeriksel bir sestir. Bu ses bütünlüğü ise, çok değişik öğelerle oluşabilir.

Şiir, ilk bakışta, bir dil ürünü olduğu için sestir. Ancak, bu dil bütünlüğüne özel olarak katılan başka ses öğeleri de vardır. Bunlar, dize başı ve sonundaki uyaklar, redifler ve başka yinelemeler, aliterasyonlar (aynı ses ya da hecelerin uyumlu biçimde yinelenmesi)dır.

Dize sonu uyaklarının ve rediflerin şiirin armonisinden çok ritmi ile ilgili olduğu, geçişleri sağladığı, dize ya da bölüm bitişlerini gösterdiği düşünülebilir. Buna karşın bunlar da sesletmeye katılmaktadırlar ve şiir okumada en azından ritmin duyumsatılması yönünden işlevleri vardır. Öte yandan, mekanik değil de daha ustaca kullanıldıkları zaman içerikle etkili biçimde bütünleştikleri de görülmektedir. Örneğin:

Koptu evden acı bir vâveylâ,
Odalar inledi: Leylâ! Leylâ!

(Beyatlı, 1969:144)

dizelerinde uyaklar doğrudan doğruya içeriği duyuran bir işlev yüklenmektedir. Aynı şey kimi durumlarda redifler için de, kimi söz yinelemeleri için de geçerlidir.

Şiirde aliterasyonlar armoni yaratırlarken çoğunlukla içeriği duyurma işlevi de yüklenirler. Aşağıdaki parçada /s/ aliterasyonu içten bir özlemi dile getiren istek kipleri içinde kullanılmaktadır. Bu sesler, yumuşak bir baskıyla belirginleştirildiklerinde metin daha etkili bir biçimde okunabilir.

Sana büyük caddelerin birinde raslasam
Elimi uzatsam tutsam götürsem
Gözlerine baksam gözlerine konuşmasak
Anlasan

(Akın, 1956:16)

Aliterasyonlar salt yumuşak duyguları değil, çeşitli hareketleri, çatırtılı, patırtılı, gürültülü sesleri anlatmak için de kullanılabilirler.

Karadeniz yörelerini görsel imgelerle anlatan şu parçada /k/ sesi egemenliğinde "kara" sözcüğünün bütün anlatımı etkilediği görülmektedir.

karadenizin kadınları bahtıkara
karatavuklar doluşur karaağaçlara
karadere/karaburun/karalahana
sanki belirsiz bir hüznü saklıyor kara toprak

(Sanımer, 1987:42)

Ünsüzler gibi, ünlülerin de benzer işlevlerle yinelendiği, dizeler ya da şiir içinde armonik biçimde dizildiği ve türlü duyguları anlatmak üzere kullanıldığı görülür. Ne var ki, ünlü yinelenmeleri, kimi zaman sözcüklerin doğasına bağlı olarak, kendiliğinden ortaya çıkabilir. Bunların tümünü şairin *asonans* yaratma ustalığı gibi düşünmek doğru olmaz. Sözgelimi Fikret'in

> Uzakta bir yeri yumrukla gösterip gülüyor
> Yüzünde giryeli, muzlim, boğuk şikâyetler
>
> (Fikret, 1973: 146)

dizelerinde "karanlık bir atmosfer ve ruh hâleti uyandırmak için"[1] kullanılan ünlüler değil, buradaki sözcüklerdir. Ancak, sözcüklerin doğasındaki seslerin de armonik bir etki bırakabileceği; aliterasyon ya da asonas olarak değerlendirilebilen birçok sesin raslansal olarak bir arada bulunabileceği bilinmelidir. Buna karşın bu tür seslerden kimilerinin de sesletmeye katılması doğaldır. Ancak, zorlamadan sakınmak gerekir.

Şiirde sesletmeyle ilgili önemli bir öğe de *ritim*dir. Bir şiirde ritim, ölçü, uyak, çeşitli yinelemeler, durak yerleri, sözdiziminin kuruluş ve anlam nitelikleri, sesbükümlerinin alçalıp yükselişi gibi türlü özelliklerle belirlenir. Birçoklarının sandığı gibi, ritim, yalnızca ölçüyle belirlenmez. Artık, sıradan konuşmaların ve tüm düzyazı biçimlerinin ritmik özelliklerine eğilen araştırmalar da yapılmaktadır.[2]

Hatta ritim derken (Türk şiiri serüvenine göre belirtilecek olursa) aruzun tef'ilelerinin takti'i ve hecenin durakları, ancak belli durumlarda ölçülerden biri olarak alınabilir. Sesletme çalışmalarında ritim, eşit süre aralıklarına göre yapılan bölümlendirmelere değil, anlam ve içeriğe uygun noktalama ve diğer öğelere göre algılanmalıdır.

Şiir okunurken, ritim de içeriğe bağlı olarak belirlenmelidir. *Divan* ve *Halk* şiirlerinde, yâni klâsik Türk şiirinde bu anlamda ritmin ölçüden çok uyakla sağlandığı söylenebilir. İç uyaklı musammat şiirlerden bunu anlamak daha kolaydır. Klâsik şiirde uyak salt bir ses benzerliği değildir. Dizenin bitişini olduğu gibi, tümcenin tamamlandığını da gösterir. Uyak örgüsü düz biçimde olduğu gibi, çapraz ve sarma biçimlerle de belirli süreler içinde bir ritim doğurur. Nazım birimleri bu sürelerin eşit ya da eşite yakın olmalarını sağlar. Düz uyaklı bir mesnevide her ikilik (beyit) bu biçimde bölümlendirilebilir. Böylece ikilikler arasında eşit süreli aralıklar yaratılmış olur. Gazel biçimi için de böyle bir ritmik bölümleme olabilir. Ama, a b a b - c c c b - d d d b biçiminde uyaklanan bir koşmada uyak düzeninin farklı bir ritim yaratacağı ortadadır. Buna karşın, duyuş vurgusu ya da ben-

[1] Prof. Dr. Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1971, s. 182
[2] Wellek, Warren, ön. ver. s. 216

zeri içerikşel zorunluklarla klâsik şiirlerde de, ölçü ve uyağa bakılmaksızın ritmik değişiklikler yapılabilir. Serbest müstezadlardan bu yana gelişen yeni Türk şiirindeyse, ritim, çok özel biçimlere girmeye başlamıştır. Bu gelişim klâsik şiirlerin okunuşunu da etkileyip değiştirmiştir. Servet-i Fünûn döneminden bu yana, ölçü kalıpları bile konulara yatkın olacak biçimde seçilip kullanılmıştır.

Günümüz şiirindeyse ritim, kimi zaman alışılmış özelliklerden çok farklı olarak kendini göstermektedir. Bu bağımsız ritmi doğrudan doğruya metnin kendi şiirselliğine bağlamak gerekiyor. İşte birkaç örnek:

ÜLKE

Şimdi senin aşkın büyür, uzak, bungun
öğleme düşer. Karanlık, gelirim ben
vurur sularıma aydınlığın. Uzun.
şimdi bir beyaza ağmak artık sen,
ve,
kapanık bir gülün koymak sessizce
yanına intiharımızın. Bir sıkıntıya
bir göğe durmak sonra gizlice Eskil.

(Sen ey hansı, uygur yüzü aşkın
Koşan yalnızlığın atlarıyla Beyaz.)
Şimdi ben mızrağımı isterim. Atımı
çekerler ülkene bir deniz vakti
Ölü. Kalırım artık Yılgın, Unulmaz.
Şimdi senin iç denizlerine çıkar
Beyaz gülü yıkıntımızın. İhtiyar.

(Berk, 1968: 12)

BİLİMSEL BİR HİKÂYE

1. Yeryüzünden ben geçiyordum. Bir Akdeniz kentinde on Türk Lirasınaydı bir limon ve birtakım ağaçlara meyvelik ediyordu, sulu güzel kokulu.
2. Bir ağaç güzeli baharı giyinmişti kış günü. Tanımadığım o çiçekleri çocuktan sordum, ekşiotu derlermiş adına, yenirmiş. Sardunyalar çırılçıplaktı; boyalı, cömert...
3. Siz, çevik adımlı, kasketli ve bir de gemiciydiniz. Sabrınızın suları taşmaz olmuş gayrı, çün deryaya varmış sular. Bense şiire konuşma izni veriyordum.

4. Biraz acı vermiş, yaşam ve dinginlik almıştım yerine. Şimdi ağırlığınca yaşam pahasına geri istiyorum acıyı (sonsuz olanı).

5. Yazdan unutulmuş o bahçede
Sesötesi lehçesiyle konuşurken dallar
Döndü kederim
Hasreti bir gençlik gibi yaşıyorum.

(Harirî, 1983:22-24)

FAYTON

Erol Gülercan'a

O sahibinin sesi gramafonlarda çalınan şey
incecik melânkolisiymiş yalnızlığının

intihar karası bir faytona binmiş geçerken ablam
caddelerinden ölümler aşkı pera'nın

Esrikmiş her hal bahçe bahçe çiçekleri olan ablam
çiçeksiz bir çiçekçi dükkânının önünde durmuş
tüllere sarılı mor bir karadağ tabancasıyla
zakkum fotoğrafları varmış cezayir menekşeleri camekânda

Ben ki son üç gecedir intihar etmedim hiç, bilemem
intihar karası bir faytonun ağışı göğe atlarıyla birlikte
cezayir menekşelerini seçip satın alışından olabilir mi ablamın.

(E. Ayhan, 1977:97)

Dikkatle izlendiğinde görülecektir ki, bu örneklerde ritim, belli ölçütlerle değil, doğrudan doğruya şiirin yorumuyla ilgili olarak belirlenebilir. Özellikle sonuncu örnekte sözdizimi bile deformasyona uğratıldığından ritmin belirlenmesinde zorluklarla karşılaşılacağı bellidir. Yeni şiirlerden kimilerinin ritmini kavramak, içeriğine ulaşmanın göstergelerinden biri sayılabilir. Ritim, bu durumda, sesletmede önemli bir değer kazanmaktadır.

9.2.1.2. *Şiirin Dış Görünüşü*

Belli kuruluş özellikleri olan klâsik şiirlerin dışında, bizde de, özellikle Servet-i Fünûn dönemiyle birlikte, ölçü, ritim, ses öğeleriyle içerik arasında ilişki kurulmakla yetinilmemiş, şiirin dış görünüşü bile içerikle bütünleşecek biçime getirilmek istenmiştir. Gerçi, Divan şiirinde de uyaklar dışında içerikle bütünleşen ses öğeleri vardır. Örneğin *Fuzûlî*'nin *Su Kasidesi*'nde "Hâk-i pâyine yetem der ömürlerdir muttasıl" dizesinin "ömr" hecesindeki bileşik hece değeri, suyun başını

taştan taşa vurup dolaşmasındaki uzun süreyi belirtecek biçimde kullanılmış gibidir. *Nedim'in İstanbul Kasidesi*'nde de "Kühsarları, bağları, kasrları hep - Guya ki bütün şevk ü tarab zevk u safadır" beytinde şair, kimi heceleri uzatarak dağları, bağları, köşkleri gösterir gibidir. *Bakî* de ünlü *Kanunî Mersiyesi*'nin ilk beytinde davul çalarak halka, insanlara Padişahın ölümünü duyurur gibidir: "Ey pâybend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm ü neng-Ta key hevâ-yi meşgâle-i dehr-i bî-direng" dizeleri bunlar düşünülerek okunduğunda daha etkili olmaktadır.

Ne ki, bunların çoğun ölçü zorunluğuna bağlı olduğu da bir gerçektir. Öte yandan, eski şiirde sözcüklerden tümcelere ve dize kümülenişlerine kadar uzayan alanlarda, dış görünüşte içerikle bütünleşebilecek başka özellikler aramak zorlama olur. Çünkü, klâsik Türk şiirinin bilinen yapılanış koşulları böyle bir eğilime engeldir.

Servet-i Fünûn'un hazırlık ve gelişme dönemleriyle birlikte, dizelerin kırılması, bölünmesi; sözdiziminin dizelerde uzaması, serbest müstezatın geliştirilmesi, ölçünün konuya uygun olarak seçilmesi, dize kümelenişlerinde daha bağımsız bir tutum izlenmesi gibi değişiklikler şiirde daha gelişmiş kompozisyonlara yol açmıştır.

Şiirin dış görünüşüyle içeriği arasında bütünlük yaratma çabaları, günümüze doğru süregelmiş, kimi zaman katı biçimsel deformasyonlara yol açmıştır. Buna karşın, birçok şiirde gerek ritmik, gerekse sesletme olarak bu özelliklerin okumaya katılabileceği bir gerçektir. Örneğin aşağıdaki parçada "yine istiklâl-i tam" öbeğinin yinelenmesi, şiirin adı olan *Çalar Saat*la ve tam bağımsızlık düşüncesinin vurgulanışıyla ilgili olarak saat sarkacını anımsatır biçimde ve ustaca kullanılmıştır:

41. bataryanın dalgın uğultusu
alıp götürse de miralay rıza'yı bu dünyadan artık
ayrılık çalar gibi uzun uzun ve yalnız
silâh başı çalar gibi kısa ve kalabalık
o çalar sabah akşam
yine istiklâl-i tam
yine istiklâl-i tam

(İlhan, 1968:78)

Her bölüm için örnek çoğaltılabilir. Ama, burada anlatılmak istenen şey, sesletmeye katılacak öğelerdir. Şimdiye kadar sözü edilen ses, ritim, plâstik görünüm öğelerine sözcükler, sözcüklerle kurulu imgesel öbekler, tümcelerin anlam ya da biçimlerine göre gösterdiği özellikler katılabilir. Kuşkusuz ki bütün bu özellikler, boğumlanma, söyleyiş, vurgu, ton, tonlama-bükümleme, durak ve noktalama gibi sesletme öğeleriyle konuşmada duyurulabilirler. Ama metne anlamlı bir sesletme kazandırabilmek için, onun içeriksel özelliklerinin sezilebilmesi, genel tonunun, temposunun ve şiddet özelliğinin belirlenmesi gerekir. Bu nedenle şiir okumaya başlamadan önce onun içeriksel özelliklerinin hiçolsun sezilebilme-

sine, bunun imgelere dağılımına, sesten sözdizimine ve dize kümelenişlerine kadar çeşitli öğelerde kendini nasıl belli ettiğine; bunlara uygun genel tonun, temponun ses şiddetinin ne olması gerektiğine; öteki sesletme öğelerinin okuma boyunca birimler içinde nasıl değişiklikler göstermesi gerektiğine dikkat edilmelidir. Daha karmaşık bir sorun olan şiir konusunda üstünde durulan bu dikkatler, başka metinler için de, o metnin özelliklerine göre geçerli kabul edilmelidir.

9.2.2. Örnek Şiirler

Bu örneklerle ilgili olarak genel ton ve tempolar belirtilecek, durak yerleri gösterilecek, kimi özel bölümlerde hareket ve tempo değişikliklerine dikkat çekilecek, öteki sesletme öğelerinin uygulanması sizlere bırakılacaktır. Şiirler dışındaki diğer metinler için de aynı yol izlenecektir.

ACEP ŞU YERDE VARMOLA

Genel ton : Pes
Tempo : Ağır
Sesin şiddeti : Zayıf
Sesin niteliği : Dokunaklı

Acep şu yerde var m'ola/şöyle garip/bencileyin//
Bağrı başlı/gözü yaşlı/şöyle garip/bencileyin///

Gezerim Rûm ile Şam'ı/Yukarı illeri kamu//
Çok istedim/bulamadım/şöyle garip/bencileyin///

Kimseler garip olmasın/hasret oduna yanmasın//
Hocam kimseler olmasın/şöyle garip/bencileyin///

Söyler dilim/ağlar gözüm/gariplere göynür özüm//
Meğer ki gökte yıldızım/şöyle garip/bencileyin///

Nice bu dert ile, yanam/ecel ere bir gün ölem//
Meğer ki sinimde bulam/şöyle garip/bencileyin///

Bir garip ölmüş diyeler/üç günden sonra duyalar//
Soğuk su ile yuyalar/şöyle garip/bencileyin///

Hey Emre'm Yunus bîçâre/bulunmaz derdine çâre//
Var imdi gez şardan şara/şöyle garip/bencileyin.

(Yunus Emre, Gölpınarlı, 1971:253)

GAZEL

Genel ton : Tiz (pes olarak da denebilir.)
Tempo : Hızlı
Sesin şiddeti : Kuvvetli
Sesin niteliği : Neşeli, bitişte alaylı

Açıl/bağın gül ü nesrini ol ruhsarı görsünler//
Salın/serv ü sanavber şîve-i reftârı görsünler//

Kapunda hâsıl itti bu devâsız derdi hep gönlüm/
Ne derde müptelâ oldu/dil-i bîmârı görsünler//

Açıldı dâğlar sînemde çâk ittim girîbânım/
Mahabbet gülşeninde açılan ezhârı görsünler//

Ten-i zerdimde pehlûm üstühânı sayılur bir bir/
Beni seyr itmiyen ahbâb mûsîkârı görsünler//

Güzeller mihr-bân olmaz dimek yanlıştır ve Bâkî//
Olur vallahi billâhı/heman yalvarı görsünler

(Bâkî, Cengiz, 1972:422)

Bâkî'nin Gazeli İçin Sözlük

nesrin: Yaban gülü.
sanavber: Çam fıstığı ağacı.
şîve-i reftâr: Edâlı yürüyüş.
dil-i bîmâr: Hasta gönül.
dâğ: Yara.
çâk itmek: Yırtmak.
giribân: Yaka.
mahabbet: Aşk, sevgi.
gül-şen: Gül bahçesi.
ezhâr: Çiçekler.
zerd: Sarı.
ten-i zerd: Solgun ten, beden.
pehlû: Gövdenin iki yanı, böğür.
üstühân: Kemikler.
mûsîkâr: Eski bir çalgı. (Burada) kaburga kemiklerinin görünüşü bu çalgıya benzetilmektedir.
mihr-bân: Vefalı, merhametli, muhabbetli.
yalvarı görsünler: Tevriyeli kullanılmıştır: 1. Parayı görsünler, 2. Yalvarsınlar.

BİR GÜNÜN SONUNDA ARZU

Genel ton : Pes
Tempo : Ağır
Sesin şiddeti : Zayıf
Sesin niteliği : Dokunaklı

Yorgun gözümün halkalarında/
Güller gibi fecr oldu nümâyan.//
Güller gibi.../sonsuz,/iri güller,//
Güller ki kamıştan daha nâlan//
Gün doğdu yazık arkalarında!///

Altın kulelerden yine kuşlar,/
Tekrârını ömrün eder i'lân.//
Kuşlar mıdır onlar ki her akşam,
Âlemlerimizden sefer eyler?...

Akşam,/yine akşam,/yine akşam,//
Bir sırma kemerdir suya baksam;//
Akşam,/yine akşam,/yine akşam,/
Göllerde bu dem bir kamış olsam!

(Haşim, 1973:133)

VUSLAT

Genel ton : Pes
Tempo : Ağır, az hızlı, bitişte ağır
Sesin şiddeti : Kuvvetli
Sesin niteliği : Hazcı

Bir uykuyu cânanla beraber uyuyanlar,/
Ömrün bütün ikbâlini vuslatta duyanlar,//
Bir hazzı tükenmez gece sanmakla zamânı,/
Görmezler ufuklarda şafak söktüğü ânı./
Gördükleri rü'ya, ezelî bahçedir aşka;/
Her mevsimi bir yaz/, ve esen rüzgârı başka,//
Bülbülden o eğlencede feryâd işitilmez,/
Gül solmayı,/mehtâb azalıp bitmeyi bilmez;//
Gökkubbesi her lâhza bütün gözlere mavi,/
Zenginler o cennette fakirlerle müsavi;//
Sevdâları hulyalı havuzlarda serinler,/
Sonsuz gibi bir fıskıye âhengini dinler.///

Bir rûh o derin bahçede bir def'a yaşarsa,/
Boynunda onun kolları,/koynunda o varsa,//
Dalmışsa, onun saçlarının râyihasıyle,/
Sevmekteki efsûnu duyar her nefesiyle;//
Yıldızları boydan boya doğmuş gibi, varlık,/
Bur mu'cize hâlinde o gözlerdedir artık;//
Kanmaz en uzun pûseye, öptükçe susuzdur,/
Zîrâ susatan zevk o dudaklardaki tuzdur;//
İnsan ne yaratmışsa yaratmıştır o tuzdan,/
Bir sır gibidir azçok ilâh olduğumuzdan.///

Onlar ki bu güller tutuşan bahçededirler,/
Bir gün, nereden,/hangi tesâdüfle gelirler?//
Aşk onları sevk ettiği günlerde, kaderden,/
Rüzgâr gibi bir şevk alır oldukları yerden;//
Geldikleri yol.../Ömrün ışıktan yoludur o;//
Âlemde bir akşam ne semâvî koşudur o!//
Dört atlı o gerdûne gelirken dolu dizgin,/
Sevmiş iki rûh, ufku görürler daha engin,//
Sîmâları gittikçe parıldar bu zaferle,/
Gök her tarafından donanır meş'alelerle.///

Bir uykuyu cânanla berâber uyuyanlar,/
Varlıkta bütün zevkı o cennette duyanlar,//
Dünyâyı unutmuş bulunurken o sularda,/
— Zâlim saat ihmal edilen vaktî çalar da—//
Bir ân uyanırlarsa lezîz uykularından/
Baştanbaşa her yer kesilir kapkara zindan.//
Bir fâciadır böyle bir âlemde uyanmak,/
Günden güne hicranla bunalmış gibi yanmak.//
Ey tâlih!/Ölümden de beterdir bu karanlık;//
Ey aşk!/O gönüller sana mâl oldular artık;//
Ey vuslat!/o âşıkları efsûnuna râm et!//
Ey tatlı ve ulvî gece!//Yıllarca devâm et!

(Beyatlı, 1969:121-123)

COĞRAFYA DERSİ

Genel ton : Tiz
Tempo : Hızlı
Sesin şiddeti : Orta
Sesin niteliği : Yumuşak, tersinlemeli

Bugünkü dersimiz coğrafyadır/
Korkmadan yaklaşın erkeklere//

İşte Bolu ormanları şu karşısı/
Aşk gezisine çıkın sabah sabah//
Çekinmeyin/dersimiz coğrafyadır///

Bakın/Burası Asya dedikleri yer/
Beyoğlu Caddesi Hong-Kong'da burası da//
Aman yavaş olun/Çinlilere basmayın/
Doldurun çantanıza en sarılarını//
Unutmayın/dersimiz coğrafyadır///

Anlamıştım böyle olacağını ben/
Kalküta fillerini ezdiniz işte//
Durun/Himalâya'ya tırmanın bari/
Elbiselerinizi çıkarın Tibet yaylasında//
Sıkılmayın/dersimiz coğrafyadır///

Siz/dersi dinlemeyen bayan/
Bakın/bunlar da Afrika sultanları//
Dört mevsim yorulmadan ananas yiyen
Habeş oğlanlarını sevin ama siz isterseniz//
Utanmayın/Dersimiz coğrafyadır///

Alp dağları işte bunlar da/
Görmüyoruz demeyin erkeklerden//
Aşağı inerseniz Venedik kontları/
Uyuyun Roma sokaklarında öğle üstü//
Unutmayın/dersimiz coğrafyadır///

Bakın/burası da Paris denizi/
Brigitte Bardot kraliçesinin elinde//
Daha yukarda İngiliz Ulusal Bankası/
Yürütün isterlinleri sırası gelmişken//
Korkmayın/dersimiz coğrafyadır///

Bugünlük bu kadar/bir başka derste
Amerika'yı görürüz Gary Cooper'le//
Ama sarılın kocalarınıza siz şimdiden/
Kocalarınız da aldırmaz sanırım buna//
Unutmayın//dersimiz coğrafyadır

(Birsel, 1960:24-25)

NİLÜFER

Genel ton : Tiz
Tempo : Ağır
Sesin şiddeti : Zayıf
Sesin niteliği : Hüzünlü, dokunaklı

Ben oraya koymuştum,/almışlar//
Arasına sıkışık saatlerin.//
Çıkarır bakardım kimseler yokken;/
Beni bana gösterecek aynamdı,/almışlar///

Kışken ilkyaz,/sularımda açardı;/
Buzlu dağlar gerisine kaçıracak ne vardı?//
Eski defterlerde sararmış yaprak.//
Beni bana gösterecek anlamdı,/almışlar///

Bir ışıktı/yanardı yalnız gecelerde;/
Akşam,/çiçekler uykuya yattı,/
Sardı karşı kıyıları karanlık --//
Beni bana göstereek lâmbamdı,/almışlar.

(Necatigil, 1968:29)

ÇİÇEK

Genel ton : Tiz
Tempo : Ağır
Sesin şiddeti : Zayıf
Sesin niteliği : Dokunaklı

anlamazsınız//
günlerin yorgunluğu içinde/
sizin hiç kalın kitapların arasında/
kurutmaya bırakmadığınız bir çiçeği/
uzatır size bir gün//
anlarsınız//
vermiştiniz koklasın diye///

Geceyi vuran kurşun değil/sessizlik//
bir gün alçak sesle söyler/
duymak zorundasınız//
-geceyi vuran kurşun değil/sessizlik///

yavaş yavaş/
ve biter//
kimsenin gecesine girmeyen bir hüzündür//
bir size söylenir/
bir siz bilirsiniz

(Canberk, 1969:17)

ÖLÜ ÖLDÜ

Genel ton : Pes
Tempo : Ağır
Sesin şiddeti : Zayıf
Sesin niteliği : Ürpertili, dokunaklı

Dün bütün gün yağmurlardı,/bugün yaprak//
Ben yaprak diyorum ya/
Bizim yıkık manastır yüreğimiz//
Ağrısı tutmuş bir tayfa, yalınayak/
Konuşmayı bitirmiş/sessizliğe geçiyor//
Sessizliği bitirmiş ölümü kullanarak//
Bizim yıkık manastır yüreğimiz/
Bir pencere//üç iskemle//ve İshak.///

"Ben,/ben olanım" diyen tanrısı İshak'ın/
Bizim yıkık manastır yüreğimiz//
Sonu gelmiş bir dağ yolu gibi kendine katlanarak//
Bir kaçış,/bir bıçak altı,/bir zehirli su//
Ve bakışlarımız günün en büyük satranç oyuncusu//
Elimizden bir şey gelmiyorsa/
Bu zehirler bize sabahı bulduracak.///

Ben İshak'a bakıyorum,/İshak bana bakıyor.//İshak
Yüzün ışıklarını söndürdü,//ölü/öldü//
Çekip gidecek bir gün buralardan koparak
Eski bir yazı makinesine benzeyen gözleriyle//
Ne acı,/ne hüzün,/ne işkence//
Sadece gözleriyle/o kadar//
Saati kurmadık ya,/hiçbiri aklamızda kalmayacak.

(Cansever, 1961:14)

O NİHAVENT BAHÇE

Genel ton : Pes
Tempo : Ağır
Sesin şiddeti : Zayıf, az kuvvetli
Sesin niteliği : Acılı-umutlu

nihavent bir bahçeydi ki muammer bey'in gecesi//
yıldızlar gök lâciverdinde yaldızlı bir dua tümcesi ///

gizemler çizer havuzun mor aydınlığına/
yansımış sanki yukardan evrenin son bilmecesi///

dağılır yumuşak telâşıyla kadifemsi yarasalar//
mevlânâyla buluşur boşlukta şemseddin-i tebrizî///

yenilginin tahtında kötümser gülümser muammer bey//
ayrıca bir ateş krallığı mercan söz nargilesi///

utanmak gülleri siyah açılır gözlerde uğursuz//
lâternalarla ayaktadır/coşmakta frenk mahallesi///

uzaktan ateşböcekleri/çın çın çınlayan kadehler//
rum dilberleriyle sarhoş fransızı ingilizi///

iki bin kelime-i şehâdetin perde perde/
dargın kartallar gibi allah'a yükselişi///

dibinden aydınlanır/hayret/kılcal ışınlarla körfez//
birden sularda pembe bir körpe şafak ürpertisi

(İlhan, 1968:67)

ATATÜRK KURTULUŞ SAVAŞINDA
III

Genel ton : Pes
Tempo : Hızlı
Sesin şiddeti : Kuvvetli
Sesin niteliği : İnançlı, gür, emin

Gökyüzünde kara kara bulutlar/
Başımıza nerden gelirdiniz!//
Bizler konukseveriz ama/
Düşmanları sevmeyiz.///

Gökyüzünde kara kara bulutlar!/
Harmanlar çürüdü yüzünüzden!//
Sizinle görecek işimiz yok/
Gidin üstümüzden///

Mavi değil artık denizlerimiz!/
Tarlalar sürülmez oldu!//
Sütü kesildi davarların!
Öksüz kaldı bebelerimiz.///

Gökyüzünde kara kara bulutlar/
Hayın mı hayın!/
Bir gün gelir hesabını sorarız/
Buralarda durmayın.

(Külebi, 1969:207-208)

9.3. TİYATRO ÜRÜNLERİ

9.3.1. Açıklamalar

Tiyatrolar, hemen hemen her zaman sahnelenmek üzere yazılan metinlerdir. Onların da yorumlara göre sahnelendiği; hatta yeni yorumlarla sahnelendiği olur.

Sahneleme çalışmalarında sesletme, dramatik çalışmanın bir parçası, rolün bir öğesidir. Tavır, jest, mimik ve ses, canlandırılan kişinin ruhuyla; sonra, kişiler, sahneler, tablolar, perdeler ve bunlarla birlikte kullanılan dekor, müzik gibi öğeler metnin ruhuyla, yani içeriksel bütünlüğüyle anlamlı bir birlik oluştururlar. Onun için, en yalın tiyatro metinlerinde bile, sesletme çalışmalarının (konuşmaya dayalı biçimlerin) yapıtla bütünleşmesine dikkat edilmektedir, edilmelidir. Rol çalışmaları, bütün sahne çalışmaları belirlenmeden de yapılabilir, ama metnin iyi kavranması gereklidir.

Alışılagelmiş bir anlayışla, komedyalarda yalın, tragedyalarda inceltilmiş, dramlarda ikisinin karışımı bir üslûp kullanıldığı; tiyatro sanatçılarının da bunlara göre konuşmaları gerektiği kabul edilmektedir. Burada yalın üslûp, gösterişe kaçmadan, doğal, kolay anlaşılır bir anlatımı dile getirmektedir. İnceltilmiş üslûpsa, duygu ve düşüncelerin, yalnızca soylulara öylesi yakıştığı sanısıyla, yüksek olanlarını ayıklayan, bu nedenle de dili ayıklayıp incelten bir anlayıştan doğmuştur. Buna "yüksek üslûp" denmesinin nedenlerinden biri de soyluların bayağılıklarından arındırılmış duygu ve düşüncelerini anlatmada kullanılmış olmasıdır. Buna karşın, türlerin kesin karakterize edildiği dönemlerde bile, komedyalarda yer yer tragedyaya, tragedyalarda komedyaya uygun bölümlere rastlanabilmektedir. Sözgelimi *Shakespeare*'in *Hamlet*'inde mezarcıların konuşmaları, *Moliere*'in *Cimri*'sinde Harpagon'un para sandığını göremeyince söylediği traji-komik öğelerle dolu tirat örnek verilebilir.

XVII. yy. ve öncesi için geçerli olan bu ayırım, dram türünün doğuşundan sonra değişmiştir. Giderek herkes kadar herkesin bayağı, herkes kadar herkesin yüce duygu ve düşünce taşıyabildiği gerçeği anlaşılmış ve tiyatro dili de ona göre değişmeye başlamıştır.

Özellikle *simgeci tiyatro*dan başlayıp günümüz *uyumsuz tiyatro*suna doğru (buna *dramatik tiyatro*ya karşı gelişen *epik tiyatro* da katılmalıdır) anlatım olanakları gelişmekte olan "sahnelenen tiyatro"nun, yalın-inceltilmiş yerine, tiyatronun öteki anlatım araçlarıyla birleşen daha kendine özgü bir dil yarattığı; konuşmaların bu "sahne dili"nin bir parçası olduğu unutulmamalıdır.

Buraya birden çok perdeli oyunları almanın yaratacağı zorluklar düşünülerek 7.1.1. no'lu bölüme konan tam metin uyumsuz tiyatro örneği *Sonat ve Üç Adam*'dan başka Çehov'un *Sayfiyede Yaz* adlı kısa oyunu tam metin olarak aktarılmıştır. İkisi üstünde çalışılabilir.

9.3.2. Örnek Metin

Sayfiyede Yaz, Çehov'un birçok kısa oyunundan birisidir. Oyunu, ilkin bir ya da birkaç kez okuyunuz. Olay, yer, zaman öğelerini iyice kavrayınız. Kişilerin konumlarına ve aralarındaki ayrılıklara dikkat ediniz. Başlığın altındaki "fars değil trajedi" sözlerini Tolkaçof'un nerede ve niçin söylediğine dikkat ederek kahramanın duygusal durumunu anlamaya çalışınız; traji-komik durumunun Muraşkin'in ondan istedikleriyle nereye vardığına dikkat ediniz. Konuşmalara ona göre bir hareket ve uygun tonlar bulunuz, seslerin bürünmesi gerektiği niteliklere, vurgu, ton ve bükümlere özen gösteriniz.

Aynı biçimde *Sonat ve Üç Adam*'la da çalılaşibilirsiniz.

SAYFİYEDE YAZ
Fars değil, trajedi

Muraşkin'in St. Petersburg'taki apartmanı. Çalışma odası. Rahat döşenmiş. Muraşkin masası başında. Tolkaçof, bir lâmba abajuru, bir çocuk bisikleti, üç şapka kutusu, bir elbise paketi, bir sepet bira ve bir sürü küçük paketlerle içeri girer. Aptallaşmış bir halde etrafına bakınır. Sonra bitkin bir halde sedire yığılır.

MURAŞKIN— O,/merhaba İvan!/Nasılsın azizim?//Seni gördüğüme çok memnun oldum,//hangi rüzgâr attı böyle?///

TOLKAÇOF— (Zorla nefes alarak) Aziz dostum/senden bir ricada bulunacağım.././Yalvarırım, bana yarına kadar, ödünç bir tabanca ver./Göster dostluğunu!//

MURAŞKİN— Ne yapacaksın tabancayı?//

TOLKAÇOF— İhtiyacım var.//Allah aşkına bana bir su ver./Su!..// Bir tabancaya ihtiyacım var./Bu gece karanlık bir ormandan geçmek zorundayım,/bu yüzden..//Göster dostluğunu./Bir tabanca bul bana!//

MURAŞKİN— Seni gidi yalancı, seni!/Ormanda ne işin varmış?//Aslında senin kötü bir niyetin var;//bunu yüzünden okumak hiç de zor değil.//Söyle bakalım şimdi,/hasta mısın,/ne oldu?//

TOLKAÇOF— Dur,/bir nefes alayım,//Allah şahidim, feci yoruldum./Şişte kebap gibi hissediyorum kendimi.//Ayakta duracak halim yok artık.//Göster dostluğunu;/işin girdisini çıktısını sormadan bana bir tabanca ver.//Yalvarırım sana!///

MURAŞKIN— Haydi, haydi İvan,/bu ne korkaklık!/Bir aile reisi!/Bir memur!/Utan!//

TOLKAÇOF— Aile reisi mi?//Ben dert babasıyım,/hammalım,/esirim;//bir büyük yük hayvanıyım üstelik///öteki dünyaya çekip gidecek yerde,/sanki bir şey olacakmış gibi,/siftinip duruyorum bu dünyada.//Ben ahmağın biriyim.//Hem n'oluyor yani?/Ne diye

yaşıyorum?///(Ayağa fırlar) Cevap ver bana!/Niye yaşıyorum?//Ne var, bu peş peşe gelen azabın ardında;//maddeten,/manen ha?//Bir fikrin azabını çekmeyi anlarım,//fakat, bak Allahaşkına şunlara,/bir abajurun,/bir etekliğin azabı çekilir mi?//Hayır.//Şerefsizim gücüm tükendi./Hayır,/hayır, hayır!!!///

MURAŞKIN— Bağırma İvan,/komşular duyacak!//

TOLKAÇOF— Bırak duysunlar,/umrumda bile değil!//Eğer sen bir tabanca vermezsen,/ben de başkasından bulurum.//Er veya geç bu duruma bir son vereceğim nasıl olsa;//kısası bu!///

MURAŞKIN— (geri çekilir) Hey/dikkat et,/düğmemi koparacaktın!/Kendine gel!//Hayatında seni bu derece kötü eden ne var,/anlamıyorum.//

TOLKAÇOF— Kötü mü?/Bunu anlamıyor musun?//Peki,/anlatayım./Evet, anlatayım.//Böylece biraz ferahlamış olurum..//Oturalım..//Oh,/hala zor nefes alıyorum...//Evet,/meselâ bugünü ele alalım.//Bildiğin gibi/saat ondan dörde kadar dairedeyim.//O korkunç sıcağın yanısıra sinekler ve felâket bir düzensizlik;//adeta kaos//Sekreter de izinli./Öteki yardımcı ise balayında.//Küçük memurlarsa sayfiye diye deli oluyorlar,//sonra aşk oyunları,/amatör tiyatroculuklar;//velhasıl hiçbirinden olumlu bir iş alamazsın./Üstelik ya sarhoştular/ya da uykulu.//Sekreterin işine bakan herif ise sağır ve aşık.//İş takibedenler de aptallaşmış bir halde,/sinirli sinirli dolaşırlar.//Sadece şaşkınlık ve telâş.//İmdat diye bağırasın gelir.//Benim işime gelince/o da dolap beygirliği.//Hep aynı şeyler./Rapor,/tavsiye/rapor,/tavsiye//Al-ver,/Al-ver.//Tıpkı denizin gelgiti gibi.//Gözlerin yuvalarından düşecekmiş gibi olur.//Bir bardak su daha verir misin?..///Daireyi yorgun argın terk edersin./Yemek yiyip bir yatağa uzanmak istersin.//Ama hatırlarsın ki: yaz'dır./Tatil zamanı!//Bu demektir ki,/sen paçavrasın,/bir sicim parçasısın.//Kısacası://bir esir.//Peşinde koşulacak işler vardır..//Sayfiye de charming;//gönül çekici bir âdet vardır.//Adamın biri şehre inecek mi,/inmez olsun,//değil sadece karısı,/bütün sayfiyedekiler sipariş verirler.//Karım terziye gönderip,//"blûzunun önü çok geniş,/omuzları çok dar olduğundan"/terzi kadına çıkışmamı tenbihler;//küçük kızın ayakkabıları mutlaka değişmelidir.//Baldız hanım/20 kopek değerinde kırmızı ipek ile iki buçuk metrelik kordon ister.///Dur/sana alacağım şeyleri okuyayım.///(Cebinden bir kâğıt çıkarıp okur) "Bir abajur,/bir kilo bon,/beş kopeklik tarçın/ve karanfil,//Mişe için hintyağı,/beş kilo kesme şeker,//ayrıca apartmandan getirilecekler de var;//bakır tencere,/şeker havanı,/karbolik asit,/DDT,/on kopeklik pudra,/yirmi şişe bira,/sirke.//Ve komşu kıza 82 numara korse.///"Ve sakın unutma Mişa'nın kışlık paltosuyla lâstiklerini."//Of!/Bu sadece karıma ve aileme ait liste,//Aziz dost ve komşuların da listesi var,/Allah kahretsin!///Volodya Vlassin'in doğum günü için bir oyuncak bisiklet.//Ve saire ve saire.//Beş liste daha var cebimde.//Men-

dilim düğüm dolu.//İşte Aziz Tolkaçovuf'un hayatı,//daireden çıkma saati ile treni yakalama saati arasında,//bir köpek gibi,/dili bir karış dışarda//doğduğuna küfrederek,/şehirde alış-verişle geçer.//Elbiseciden bakkala,/bakkaldan terziye,/terziden domuz kasabına;//domuz kasabından tekrar bakkala.//Önce telâştan düşer bir yerini sakatlarsın,//sonra çantanı kaybedersin;//üçüncüsü,/parayı ödemeyi unutursun,/herkesin önünde bağırırlar;//dördüncüsü/bir kadının eteğine basarsın//Of!/Öylesine yorulursun ki,/bu gidip-gelme,/alıp vermelerden;//bütün gece kemiklerin ağırır,/rüyanda timsahlar görürsün...//Evet/herşeyi aldın,/peki nasıl taşıyacaksın şimdi bunları?//Havanla abajur bir elde//karbolik asitle çay, öteki elde;//peki bisikletle biraları nereye koymalı?//Neyse,/birtakım canbazlıklar,/numaralarla yerleştirirsin kollarına.//Ama tren ayrı bir dert.//Trendeki yerini bacağını ayırıp alırsın,//kolların şöyledir,/şu paketi şöyle çenenle tutarsın.//Tepeden tırnağa sepet ve kutularla örtülürsün.//Ve tren yola çıkar./Biri tutar,/eşyalarınız yerimi işgal ediyor/der.//Kaldırır eşyalarını,/hiç sormadan başkasının yerine koyar.//Biri alır,/başka yere atar.//Bir kargaşalıktır gider./Eşyaların havada uçuşur.//Biri seni dışarı atmak ister./Bir kondoktörü çağırır.//Fakat ne yapabilirsin?///(Duruş) Ben dayak yemiş eşek gibi aptal aptal bakarım.///(Duruş) Bak/bir de şu halimi dinle.//Neyse/patırtı-gürültü,/sayfiyedeki evime varırım.//Sanırsın ki bu çalışmam güzel bir yemek ve soğuk birayla mükâfatlandırılacak,/değil mi?//Ve birazcık da şekerleme-bir uyku?//Ama ne gezer?/Karım çoktan pusuya yatmıştır.//Tam ben çorbamı yudumlayacakken o pençesini atmıştır bile.//"Acaba dansa, yahut amatör bir sayfiye tiyatrosuna gidemez miyiz?//"Hayır,/diyemezsin tabii./Gidersin tiyatroya.//"Aile Faciası"/yahut ona benzer bir oyun oynuyorlardır.//Ölmekten başka bir şey istemeyecek kadar hasta hissedersin kendini.//Eğer dansa gitmişsek,/vaktin karınla dans edecek bir herif aramakla geçer,//olmadı mı/kendin girişirsin karınla Kadril'e!//Eve döndüğün zaman,/vakit gece yarısını geçmiştir.//Islak bir paçavraya dönmüşsündür/ama nihayet kendi kendinesindir.///Soyunup yatağa yatarsın./Gözlerini yumarsın./Uyku!/Harika!///(Duruş) Ne şairane değil mi?//Çocuklar çığlık atmıyor,/karından uzaksın-nihayet!//İnsan başka ne ister?//Uyumaya doğru gidersin.///(Duruş)Nedir o?//Hm!/Sivrisinekler!/Allah kahretsin!//(Yumruğunu eline vurur) Mısır vebası!/İspanyol Engisizyonu felâketi!/Sivrisinekler!///(Sivrisinek vızıltısını taklit eder)Ne acıklı bir ses değil mi?/Üstelik hüzün dolu bir ses.//Sanki özür diliyor gibidir.///Ama bu iğrenç mahluk bir soktu mu,/artık bir saat tırmık tırmık kaşınırsın.//Ne yaparsın./Ne yaparsın?/Sigara?/Sivrisinekleri öldürmek?//Hiçbiri faydaetmez.//En iyisi onlara kendini teslim edersin.//Bırak artık yesinler seni///(Duruş) Tam bu sırada başka bir azap başlar./Karının misafirleri gelmiştir aşağıya.//Sopranolar./Tenorlar.//Bu cins,/gündüz

uyur,/geceleri amatör-konserleri için prova yaparlar.//Sivrisinekler onlardan daha zararsızdır.///(Bir şarkıya başlar)

Söyle bana, Oo söyleme bana
Gençliğim gitti havaya!

Domuzlar!/Bu seslerden biraz olsun kurtulmak için bir yol buldum.//Baş parmağımla vuruyorum/-şuraya-/şakağıma/-şöyle-/onlar gidene kadar.//Dörde değin otururlar.//Onlar gider gitmez,/karım odama hamle edip bendenizden kanuni hakkını talep eder!//Bütün gece o tenorlarla şarkı söylemiş,/bu yüzden aşka gelmiştir.// Rahatlama peşindedir.//Aziz dostum/karım bu halle odama hamle ettiğinde,/korkudan, soğuk terler döküyorum.//Bir bardak su daha verebilir misin?///(Duruş)Bütün gece gözünü kırpmadan altıyı bulur,/sonra istasyona yollanırsın.//Hava soğuk ve çamurludur./Sislidir.//Geç kalmamak için koşarsın.//Ve nihayet ulaşırsın şehre../// Ve her şey yeniden başlar./İşte sevgili dostum,/bir hayat ki Allah düşmanıma bile vermesin.//Korkunç.//Hastalıklara uğradım bu yüzden.//Mide ekşimesi,/astım,/hazımsızlık;//daima bir herze.//Gözlerime bile duman iniyor.//İster inan,/ister inanma;//beynim iyice bozuldu.///(Omuzunun üstünden sinirli sinirli bakar) Karıma bir şey söylemedim ama,/bir ruh doktoruna göstermeliyim kendimi,//içimi birşeyler kemiriyor,/yahut şeytan içime girmiş sanki!//Ne zaman öfkelensem,/hırslansam,/sivrisinekler ısırsa;//tenorlar şarkı söylese,//gözlerim kararıyor,/ayağa fırlayıp evin içinde dört dönmek: // "Kan içmeliyim!//" diye bağırasım geliyor,/deliler gibi.//Öyle anlarda birini bıçaklamak,/yahut bir sandalyeyle kafasını kırmak istiyorum.///(Daha sakin) İşte sayfiyede yaz!//Kimse de bana hak vermiyor bu konuda,//kimseler işin içindeki kahredici noktayı görmüyor.// Hatta gülüyorlar.//Ve ben hâlâ yaşıyorum,/anlıyor musun,/hâlâ yaşamak istiyorum.//Bu bir fars değil,/trajedi!///(Duruş) Tabancanı vermiyorsun ama/hiç olmazsa bana hak ver.///

MURAŞKİN— Tabii hak veriyorum!//

TOLKAÇOF— Görüyorum./Neyse./Allahaısmarladık!//Daha balık ezmesi,/sucuk/ve-evet-diş macunu alacağım,/istasyona varmadan önce.//

MURAŞKİN— Tam olarak nerede oturuyorsun?//

KOLKAÇOF— Leş körfezinde.//

MURAŞKİN— Sahi mi?/O halde orada oturan Olga Finberg'i tanırsın.//

TOLKAÇOF— Evet,/tanışmıştık./Biliyorum.//

MURAŞKİN— Çok güzel!//Bana büyük bir iyilik etmiş olursun.//

TOLKAÇOF— Nedir o?//

MURAŞKİN— Bir dost olarak:/yalvarıyorum sana.//Önce Olga Finberg'e,/tabii,/selâmlarımı söyle.//Sonra küçük bir emanetimi kendisine ver.//İstediği dikiş makinasını aldım,//ama kimseyi bu-

lamadığımdan bugüne kadar gönderemedim.//Götürürsün değil mi?/Oh!/bir şey daha.//Bir kanarya kafesi/-tabii kanarya da var içinde.//Aman dikkat et,/küçük kapısı kırılmasın!//Ne diye bana öyle bakıyorsun?//

TOLKAÇOF— Dikiş makinası../Kanarya kafesi../Kanarya../Saka../Keten kuşu..///

MURAŞKİN— N'oldu sana Ivan?//Yüzünü al bastı!//

TOLKAÇOF— (Tepinir)Ver dikiş makinasını!/Nerde kanarya kafesi?/(Bağırır) Sen de atla sırtıma!//İkiye böl beni!/Ye beni!/Canımı al!///(Yumruklarını sıkar) Kan!/Kan içmeliyim.//

MURAŞKİN— Delirdin mi?//

TOLKAÇOF— (Üzerine eğilir) Kan!/Kan içmeliyim!//

MURAŞKIN— (Korkuya uğrar) Delirdi!/(Bağırır) Petruşa!/Maria!/Nerdesiniz!/İmdat!///(Uşaklar görünmez).

TOLKAÇOF— (Muraşkin'i odanın içinde kovalayarak) Kan!/Kan içmeliyim!//Kan içmek istiyorum!///

(Diye devam ederken)

PERDE

(Çehov, 1966:39-47)

9.4 ÖYKÜLEME TÜRLERİ

9.4.1. Açıklamalar

Öyküleme yolu, *destan, masal, fabl, manzum hikâye, roman, öykü, tiyatro, anı, gezi* yazısı gibi birçok türde kullanılan bir anlatım yoludur. Düşünsel yazılarda da zaman zaman örnek olaylar, fıkralar anlatılarak öyküleme yolundan yararlanılır.

Öyküleme, olay anlatmadır. Bu nedenle en önemli öğeleri *olay* ve *harekettir.* Olay ve hareket, kimi zaman belirsiz de olsa, bir *yere* ve *zamana* bağlı olarak gelişir. Olay, nesnel olarak bakıldığında, cansız varlıklarla, bitkilerle, hayvanlarla, insanlarla ilgili olabilir. Nesnel olarak anlatılan olaylar burada sözkonusu edilmeyecektir. Önemli olan, bu olayların düşündürücü, etkileyici, değiştirici olarak anlatılmış olanlarıdır. Bu tür olay anlatma, yukarıda sözü edilen yazınsal türlerde görülür. Bu türlerde olayı bütünleyen yer, kişi ve durumları daha etkili biçimde verebilmek için *betimleme*lere başvurulur. Böylece betimleme de öykülemenin öğelerinden biri durumuna girer.

Olaylar, belli bir sıraya uygun biçimde, geçtikleri yerlere uygun olarak anlatılabilirler. Ama insanla ilgili olaylar, başlangıçtan bu yana, masallarda bile daha karmaşık biçimde anlatılırlar. Anımsamalar, olay içinde olay anlatmalar, diyaloglar, monologlar, sonra iç-monologlar, bilinaçakışları, yüzyılın ortalarına doğru, öyküleme yolunun kullanıldığı en önemli iki türü, öykü ve romanı kar-

maşık yapıdaki örneklerle zenginleştirmiştir. Bu nedenle, öykü ve romanların okunuşları da, tıpkı şiirler gibi, özel dikkatleri gerektirmektedir. Örneğin, kimi zaman anlatının birbölümünde geçmiş-şimdi-gelecek derişik biçimde kullanılır ve bunlara ait ayrıntıları belirlemek, ve buna göre okurken bunu belirtebilmek çok zordur.

Burada, öykülemenin kullanıldığı türlerden yalnızca öykü türünün iki örneğine yer verilebilecektir. Bu öykülerden birincisi zamandizimsel sıraya bağlı *olay öyküsü,* ikincisi, daha çok anlatıcının duygu ve düşüncelerine dayanan, olayı arka plâna iten *durum-kesit öyküsü*dür.

9.4.2. Metinlerle çalışma

ANTİSEPTİK

Genel ton : Tiz
Tempo : Hızlı
Sesin şiddeti : Kuvvetli
Sesin niteliği : Alaylı, iğneleyici

Minimini,/güzel,/şeytan Bedia'yı ailesi büyük bir adama vermek istiyordu.//Halbuki o/iki senedir,/Tıbbıye talebesinden olan kuzeni Namık'la işi pişirmişti.//Kendini almayı arzu eden bu büyük adam/tek gözlüklü,/şık bir sefirdi.//"Kırkında var, yok..."/diyorlardı.//Bedia daha on yedisine girmemişti.//Annesinin,/babasının,/hanımninesinin ısrarlarına biraz karşı geldi.//Ağladı./Sızladı./Amma nihayet mağlup oldu.///

— Ben koca herifi ne yapayım?//Elli sene Avrupa'da balolarda sürtmüş!/dedikçe,//

— Haltetmişsin!/Otuz sekiz yaşında!//Koca dediğin böyle olur.// Fenerbahçe kulübünde top oynayan oğlanlara mı varacaksın?// cevabını alıyordu.///

Nişan günü köşke/bütün aile efradı çağırılacaktı.//Fakat bir gün evvel kuzen geldi.//Bedia ile yalnız kaldılar.//Evvelâ dargın dargın bakışlar.//Sonra Namık,//

— Yazık sana Bedia!/dedi,/büyük baban yerinde bir adama varıyorsun.//

— Amma mübalâğa ha...//

— Mübalâğa değil!/Bir asır yaşında,/boyalı bir ihtiyar işte!//

— Ne yapayım?/Annemin,/babamın büyüklük merakı var.//Damatları sefir olacak!//Hem annem kırk yaşında bile olmadığına yemin ediyor.//

— Allah belâsını versin!/Bir asır yaşında diyorum.//Senin miden nasıl alıyor.//

— Ben o kadar ihtiyar bulamıyorum.//Abanoz gibi siyah düzgün bıyıklar!//Tepesi çıplak/ama bu da zekâya delâlet eder.//

Namık güldü.//

— Anlaşıldı/dedi/sen abanoz bıyıklara vurulmuşsun!//Bu bıyıklar abanoz olmayıp fildişi gibi beyaz olsa yine varır mıydın?//

— Varmazdım./Hatta beyaz bıyıklı değil,/kır bıyıklı olsa yine varmazdım.///

Namık, biraz düşündü.//Sefir karısı olmak,/ecnebi payitahtlarda hürmet,/medeniyet görmek hulyasıyla şimdiden kabına sığmayan Bedia/fıkırdayıp duruyordu.//Namık dedi ki://

— Bende tılsımlı bir su var;/onunla nişanlının bıyıklarını yıkatabilirsen,/bir asır yaşında olduğunu sana söyleyecek.//O vakit de varır mısın?//

— Gevezeliği bırak./Nasıl su o?//

— Bir antiseptik...//

— Nasıl yıkatayım?//

— Gayet kolay!//Yarın daha nişan merasimi yapılmazdan evvel onunla yalnız kal.///

Bedia bir kahkaha attı://

— Ey?//

— Herifi azdır./Seni öpmeye kalkışsın.//

— Sonra?//

— De ki://"Ben meraklıyım./Evvelâ dudaklarınızı şu antiseptikle yıkayınız.//Sonra istediğiniz kadar müstakbel zevcenizi öpünüz."//

— Aman, şu antiseptiği getir!/dedi,//ona ilk defa/tam bir Fransız kadını gibi çok eksankrik gözükmek isterim!///

Nişanın olacağı gün/köşke bütün davetliler gelmişti.//Namık,/Bedia'ya zarif bir şişe verdi.//"İşte antiseptik!/Hadi gayret!/dedi.//Bedia, bu teşciden şuh bir heyecan duydu.//Eksantrik görünmek en birinci düşüncesiydi.//Ne yaptı yaptı,/sefirle salonun yanındaki küçük odada yalnız kaldı.//Zavallı diplomatın elini tuttu.//Saçlarını okşadı./Dizine süründü./Aşktan maşktan bahsetti.//Zavallıyı iyice azdırdı.//Diplomat,/gül yanağına kondurmak için abanoz bıyıklarını uzatırken//

— Rica ederim/dedi,/uslu durunuz.//

— Ah...//

— Ben meraklıyım./Dudaklarınızı yıkayınız./İstediğiniz kadar öpünüz.//Ben artık sizin değil miyim?//

— ...///

Cevap beklemeden koştu./Dışarı çıktı.//Namık'ın verdiği şişeyi getirdi.//

— Şurada,/pencerenin önünde.../dedi.///

İştihası kabarmış olan diplomat,/bu şuh emre hemen itaat et-

ti.//Bedia'nın eline döktüğü su ile/güle güle/ağzını,/bıyıklarını yıkadı.//Sonra/cebinden çıkardığı ipek mendille kuruladı.//Bedia birdenire/

— A!.../diye haykırdı.//

— Ne var ruhum?//

— Hiç!//

Öpmek için yaklaştı.//Bedia,/bir sinir darbesine uğramış gibi katılırcasına gülüyordu.//Kahkahalarının teşennücü içinde,/mini mini parmağıyla,/

— Buradan,/buradan! diye parlak alnını gösterdi.//

Diplomat, bu pembe alnı koklayarak öptü.//Bedia, azıcık sükûnet bulunca,//

— Siz benim pederimsiniz?/dedi.//

— Ne demek sevgilim!//

— Şu aynaya bakınız./Hayaliniz size cevap verecek...///

Avrupa'da kadınların eksantrikliğine çok alışkın olan diplomat/hiç şaşırmadı.//Döndü/aynaya baktı./Kendini tanıyamadı. // Abanoz bıyıkları/fildişi gibi bembeyaz olmuştu.//Sarardı./Morardı.//Sonra hâlâ pencerenin yanında gülen Bedia'ya feci bir nazarla baktı://

— Hain!/dedi.///

Burnu kanıyormuş gibi mendilini ağızına tutarak/ salonun ortasından hızla geçti.//Portmantodan fesini kaptı./Tek gözlüğünü düşürdü.//Bastonunu alamadı./Kendini bahçeye attı./Deli gibi köşkten uzaklaştı!///

Müstakbel damatlarının böyle, nişandan evvel,/birdenbire kaçışına hiçbir mana veremeyen ev halkı/pencerenin dibinde gülen Bedia'nın başına toplandılar.///

— Ne yaptın,/ne oldu?/diyorlardı.//

Bedia,//

— Hiçbir şey yapmadım./Bu şişedeki su kaçırdı.//benim kabahatim yok.../cevabını verdi.///

Annesi hiddetinden titriyordu.//

— O su ne?/Çılgın!//

Bu sefer Namık cevap verdi://

Yengeciğim,/hiç beyazı olmayan güzel,/kumral saçlarınıza siz de biraz sürünüz.//Ne olduğunu anlarsınız!/dedi...

(Ö.Seyfettin, 1976:80-84)

KIŞ AKŞAMI MAŞA VE SANDALYE

Genel ton : Pes
Tempo : Ağır, ökyükelemelerde az hızlı
Sesin şiddeti : Zayıf ve az kuvvetli arasında değişen
Sesin niteliği : Dokunaklı, kimi de az gerilimli

Odanın sessizliği,/bir sandalyenin duruşu,/duvardaki saatin tik tak'ı sinirime dokunuyor.//Dışarda kar atıyor.//Pencereden görünen manzara dondurucu.//İçimden birşeyler yapmak geçiyor.//Ama biliyorum ki/hiçbir şey yapamayacağım.///

Atlasam bir vapura,/şehire insem, diyorum,//şehir umutların/tesadüflerin,/tehlikelerin,/gürültülerin içinde//her zaman elimin altında bulunan bir sergüzeşt tombalasıdır.//Sokarım elimi torbaya,/çekerim 77 numarayı,/çinko,//19 numarayı/tombala!///

Şehirden tam dokuz mil uzaktayım.//Dört tarafım su içinde. // Kar,/azala çoğala yağıyor.//Bir horoz ötüyor,/bir çocuk hindi güdüyor.//Çan çalıyor,/uzaktan bir araba sesi duyuluyor.//Tekrar horoz ötüyor.///

Boş sandalye birdenbire doluvermeli.//Kim gelip oturmalı?/Hiç kimseyi istemiyorum.//Ama sandalye...//Bir insan bekler gibi duran sandalye?//Onu yapan sandalyeci yaman adammış doğrusu.//Sandalyeye insan bekletmesini bilmiş.///

Bir portakal soyup yiyorum.///

Bir ara dalmış olacağım ki,/saatin sesi durmuştu.//Gene başladı.//Kar gene ufaldı.//Mangalın maşasında da sandalyedeki hal var.//Birisi tutsun ucundan onu,/bir kor parçasını alsın,/-adam üstündeki külü üflesin-//sigarama uzatsın kendini maşa.///

Bana öyle geldi ki,/maşayı satan çingene karısı//Mecidiyeköyü sırtlarındaki kulübesinin önünden bu maşayı elinde sallayarak kocasını çağırmış://

— Koca be!/Bu maşa başka maşa be!//Ateş ister tutsun durup dururken yerinde.//

— A be, keçileri kaçırdın mı?//Kehlibar be?//Ne söylersin ipsiz sapsız öyle be?//

— A be, derim ki,/ateş ister bu maşa benden.//

Bıyığına ak düşmüş kırkbeşlik çingenenin beyazı çok,/karası bol,/kırmızısı bir alay gözlerinden bir korku sıçramış://

— A be bizim karı oynattı,/demiştir gibime gelir.///

Halbuki/çingene karısı da benim gibi birdenbire/maşanın duruşunu beğenmiştir.//Duruşunu değli,/duruşundan bir dost eli,/hikâyeler anlatan, bir ahbap eli düşünmüştür,/görmüştür.//Kehlibar şair kızdır,/dertli kızdır,/yalnız kızdır,/garip kızdır.//Kocası kıskanç mı kıskanıçtır.//Onu öteki kadınlarla maşa satmaya gönderdiği zaman/evde dokuz doğurur.///

Sigaramı yaktım./Karşıda lâpa lâpa kar yağıyor.// Birdenbire bir sevinç,/kuvvetli bir sevinç hissi kaplıyor beni.//Nereden geldi bu sevinç bilmem.//Sıkıntının içinde nasıl belirdi?//Sıkı bir iskarpin içinde yumuşak,/mini mini lâtif bir kadın ayağına benzer, bu sevinci ne etmeli?///

Perdeyi sıyırıp karın hâlâ yağıp yağmadığını,//yarın sabah mektebe giderken içleri al yeni lâstiklerimle karları gıcırdatıp gıcırdatamayacağımı düşündüğüm/çocukluk günlerimden kalma bu sevinci Nereye asmalı?//İki baş sarmısak/bir nazar boncuğu ile?///

Sonra kızılcık ağacının dibine kuş yemi,/darı,/mısır,/buğday atılacak;//evden bir elek getirilecek;//eleğin kenarına bir sopa konup kaldırılacak;//sopaya bir ip bağlanacak;//ip/evin alt katındaki pencerede mavi mavi bakan çocuğa atılacak,//-ucuna taş bağlanıp-;//sonra eve girilecek;//saç sobanın üstünde kuruyan mandalina kabuğunu sıcak sıcak ağıza atıp,/pencere kenarında,/kapana giren serçe beklenecek...///

Hey zavallı,/budala çocukluk!//Şimdi sen bile yoksun,//sesin o kadar uzaklardan geliyor ki,//mezardan çıkıyor bu ses/diyecek gibi oluyorum.///

Rüzgâr damdan dama geçiyor./Kurşun bir kubbeden kayıyor. //Gökte bir gölge belirdi.//Camların buğusundan büyüyen bu gölge/birdenbire bir karga oluverdi.//Geldi,/evimin karşısındaki kiliseye kondu.//Hem de başka yer yokmuş gibi/tam putun üstüne.///

Yıldız,/poyraz çılgıncasına esiyor.//Şimdi darı taneleri gibi ufak ve sert bir kar,//ölü gibi morarmış eski karların üstüne canlı,/sarımsı bir renkte düşüyor.///

Sokağa çıkmalı,/bir kahveye gitmeli,//İstanbul'a inmeli mi,/inmemeli mi,/diye düşünmeli.//Bir vapur kaçırmalı.//Sonra ortalık kararınca bastona dayana dayana eve dönmeli.//Oturmalı,/okumalı.//Hep aşk hikâyeleri okumalı.//İnsanların birbirini sevmeye buradan başladığını sanmalı.//Kapanmalı yalnız kendi kendimizi düşünen varlığımıza,/hayatımıza.//Dışarıya burnunu bile uzatmamalı.//Ne mangallıyı,/ne mangalsızı,/ne kaloriferliyi,/ne ateşsizi,//ne hastayı/ne açı düşünmeli;//salmalı kendini hülyaya,//gerine gerine aşk hikâyeleri okumalı.///

Beklesinler dursunlar masa ile sandalye.//Eşekler!//Kuşlar hâlâ gökyüzüne fırlayıp/yere keskin gözleriyle bakadursunlar.//Bakalım bir lokma,/bir tek darı tanesi görebilirler mi?///

Kar yağıyor.//Kimi kürkü,/kimi çizmesi,/kimi lâstiği,//kimi çivili kundurası,/kimi bastonu ile evine dönüyor.///

Berbat şey şu kış!/Kötü şey kötü!//Bakma şatafatına!/Bakma manzarayı İsviçre'ye çevirişine...///

Kalktım./İnsan bekleyen sandalyeyi masanın altına sürdüm.//Sonra mangalın üstünde el bekleyen talihsiz maşayı külden çıkardım;//mangalın kenarına yatırdım.//Kar da,/rüzgâr da durmuş-

tu.//Köyün içinde ses seda yoktu.//Gökyüzü kapkaranlıktı.//Orada uzun,/bitmez tükenmez bir kış gecesi durmuş dinleniyor,//yeniden kar topluyordu.//Önce pencereyi,/sonra ağzımı açtım;//kış gecesine sunturlu bir küfür,//Kumkapılı bir Ermeni balıkçı küfürü salladım.

(Abasıyanık, 1965:108-112)

9.5. SÖYLEV TÜRÜ

9.5.1. Açıklamalar

Söylev türü, coşkulu ve ağırbaşlı olmak üzere iki bölüme ayrılabilir. Gerçi bunlardan ikincisi, konferansın bir çeşidi gibi düşünülebilir. Ama yine de ondan daha hareketli, coşkuya bağlı yanları vardır. Bu tür söylevler, bilimsel ya da düşünsel bir anlatım örüntüsüne coşku ve duygu karıştırırlar. Aslında en coşkulu söylevlerin de mantıksal bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlük, oldukça öznel bir mantık zincirine bağlı olabilir. Gerçekleri yansıtmayan ama kendi mantığında tutarlı görünen söylevlerle de karşılaşılabilinir. Dinleyiciye göre düzenlenen içtenliksiz, yapay söylevlerin varlığı da bir gerçektir.

İyi bir söylev, en azından içten olmalı, coşku ve duygusallığını gerçeklere dayandırmalıdır. Bu tür söylevlerin en seçkinlerinden biri, Atatürk'ün Büyük Söylev'inin sonunda Türk gençliğine seslendiği bölümdür. Buraya örnek olarak bu metin alınacaktır.

9.5.2. Metin Üstünde Çalışma

EY TÜRK GENÇLİĞİ

Genel ton : Pes
Tempo : Hızlı
Sesin şiddeti : Kuvvetli
Sesin niteliği : Kararlı, inançlı, gür

Ey Türk Gençliği!//Birinci vazifen,/Türk istiklâlini/,Türk Cumhuriyetini/ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.//Mecudiyetinin ve istikbâlinin yegâne temeli budur.//Bu temel,/senin en kıymetli hazinendir.//istikbalde dahi,/seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek/dahili ve harici bedhahların olacaktır.//Bir gün,/istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen//vazifeye atılmak için/içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin!//Bu imkân ve şerait/çok nâmüsâit bir mâhiyette tezahür edebilir.//İstiklâl ve cumhuriyetine kast edecek düşmanlar//bütün dün-

yada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler.//Cebren ve hile ile/aziz vatanın,/bütün kaleleri zaptedilmiş,/bütün tersanelerine girilmiş,/bütün orduları dağıtılmış//ve memleketin her köşesi/bilfiil işgal edilmiş olabilir.//Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere,//memleketin dâhilinde,/iktidara sahip olanlar/gaflet,/ve dalâlet/ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. // Hatta bu iktidar sahipleri/şahsi menfaatlerini,/müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhidedebilirler.//Millet,/fakr ü zaruret içinde/harap ve bitap düşmüş olabilir.///

Ey Türk istikbalinin evlâdı!//İşte;/bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen;//Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır!//Muhtaç olduğun kudret,/damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!

(Atatürk, 1970:897-898)

9.6. DÜŞÜNSEL METİNLER

9.6.1. Açıklamalar

Düşünsel metinler, orta ton ve tempoda okunurlar. Buna karşın, söyleşi yolunun ağırlık kazandığı metinlerde, yumuşak bir tını, ortadan hızlı bir tempo kullanılabilir. Kimi metinlerde örnek alıntılar (olay, fıkra, anı gibi) anlatıma çeşitlilik kazandıralibilir. Ancak bu, düşünsel yazıların genel karakterini değiştirmez. Bu yazılarda canlılık, vurgu, tonlama-bükümleme, durak gibi öğelerle sağlanır. Kimi gazete fıkralarının iğneleyici bir sesi olduğunu da belirtmeli.

Buraya, "Okuduğunu Anlama Gücü ile Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi" konulu bilimsel bir araştırmanın son bölümü alınmıştır.

9.6.2. Metin Üstünde Çalışma

OKULLARIMIZDAKİ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ
SONUÇ BÖLÜMÜ

Genel ton : Orta
Tempo : Orta
Sesin şiddeti : Orta
Sesin niteliği : Mantıklı

Verilerin analizi sonunda,/şu sonuçlar elde edilmiştir:///

1./Örneklemdeki birinci sınıf öğrencilerinin/şans başarısından arıtılmış/(düzeltilmiş)/ortalamaya göre başarı yüzdesi,//Okuduğunu Anlama Testi'nde 0,47;//*Yazılı Anlatım Becerisi Testi*'nde/0,28. // Ayrıca,/Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu öğrencilerinin başarı

yüzdeleriyle//Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinin başarı yüzdeleri de eşit durumdadır.///

2./a./Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'nda/bir yıl Türkçe Dersi gören birinci sınıf öğrencilerinden 161 kişinin//Okuduğunu Anlama Testi'ndeki/ön-test ve son-test başarı ortalamaları arasında//son-test lehine olan fark/0.01 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.// *Yazılı Anlatım Becerisi Testi*'ndeki/ön-test ve son-test başarı ortalamaları ise/eşit durumdadır.///

b./Hem Kız Teknik Öğretmen Okulu/hem de Hacettepe Üniversitesi için//birinci sınıf öğrencilerinin başarı ortalamaları,/üçüncü sınıf öğrencilerinin başarı ortalamalarından daha büyüktür.//Bu fark,/Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu öğrencileri için,//her iki testte de,/0,01 düzeyinde anlamlı çıkmıştır.// Hacettepe Üniversitesi birinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin/her iki testteki/başarı ortalamaları arasındaki farkların hiçbiri/anlamlı bulunmamıştır.///

c./Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu/birinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin/her iki testteki başarı ortalamaları arasındaki fark,//Hacettepe Üniversitesi/birinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin başarı ortalamaları arasındaki farktan daha büyüktür.//Bu farklar arasındaki fark;/Okuduğunu anlama Testi için//0.01 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.///

Elde edilen/ve yukarıda verilen bulgular birlikte düşünüldüğünde/şu vargıya ulaşılabilir.//Lise ve dengi okulları bitirdikten sonra/yüksek öğretime girebilen öğrenciler,//"okuduğunu anlama gücü" ile/yazılı anlatım becerisi"ni/yeterli düzeyde kazanmamış durumdadırlar.//Bir başka deyişle,/ilkokuldan lise sonuna değin sürdürülen on bir yıllık Türkçe öğretimi,//öğrencilerde bu özellikleri geliştirememektedir.//Öte yandan,/aldıkları öğrencilerin bu özelliklere yeterli düzeyde sahip olamadığı düşüncesiyle//programlarına Türkçe dersi koymuş olan bazı yüksek öğretim kurumlarındaki Türkçe öğretimi de//mevcut haliyle,/sözü edilen bu iki özelliği öğrencilere kazandırmada//ya da bu özellikler yönünden/öğrencilerdeki eksiklikleri gidermede etkili olamamaktadır.//

Kuşkusuz bu vargı,/bir ölçüde,/araştırmanın yapıldığı iki okulla sınırlıdır.//Bu konuda daha kesin/ve daha genel yargılara varılması için,//farklı yüksek öğretim kurumlarından/daha çok sayıda öğrenciyi içeren araştırmaların yapılmasına gerek vardır.//Ayrıca,/ilkokuldan lise sonuna değin her okul düzeyindeki,//bir okul için de/sınıflar düzeyindeki Türkçe öğretiminin mevcut durumunun bilinmesine//ve Türkçe öğretiminin etkinliğini artıracak önlemlerin alınmasına olanak verecek//bir dizi araştırma yapılmalıdır.

(Tekin, 1980:66)

10. SONUÇ

Bu kitapta diksiyon; sözcüğün, dural, sözdizimi ve metin bağlamındaki anlamlarıyla ilgili sesletilmesi olarak anlatılmıştır.

Bu becerinin geliştirilmesi için; ilkin, çalışmalarda gerekli olduğu kadarıyla, ses ve solunumla ilgili bilgiler; dil seslerinin oluşumu; Türkiye Türkçesi'nin sesleri ve ses özellikleri üstünde durulmuştur.

Sonra, boğumlanma, söyleyiş, durak-söz noktalaması, ton, vurgu, tonlama-bükümleme, ulama gibi sesletmeyi sağlayan öğelerin; bunlarla birlikte elde edilen sağdeyi ve sözakımı gibi özelliklerin öğrenilmesine ve alıştırmalarla da kazanılmasına yardımcı olunmak istenmiştir.

Bu amaca daha iyi ulaşabilmek için, sesletme öğelerinin metin bütünlüğüyle ilişkileri üstünde durulmuş; konuşma bütününün, başta içeriği olmak üzere çeşitli yönleriyle sesletme öğelerine etkisi gösterilmek istenmiştir.

Tüm bunlardan elde edilen becerilerin niteliğini daha iyi belirleyebilmek ve ortaya koyabilmek için, uslûp özellikleri üstünde durulmuştur. Akıcılık, duruluk, doğallık, açıklık, kuvvet, imgeleştirme, incelik, duyarlık, çeşitlilik, hareket, dramatik sesletme altbaşlıklarında, kimi bilgilerin yanısıra pekiştirici alıştırma örneklerine de yer verilmiştir.

Tüm bunların yanısıra, diksiyon becerisine dıştan da olsa katıldıkları için, tavır, mimik, jest konularının özetlenmesi uygun görülmüştür.

Sonda yer alan uygulama metinleri, çalışmaların nasıl bir sonuç verdiğini denetlemeye yarayacak bütünler olarak düşünülmüştür. Ayrıca bunlar, çalışmalarla yeniden pekiştirmeye, hatta düzeltmelere de yardımcı olmaları amacıyla seçilmişlerdir.

Ancak, çalışmaların tümünden ya da kimilerinden herkesin aynı ölçüde sonuç alması beklenemez. Bu becerileri kazanmak, kişilerin, özellik, istek ve eğilimleriyle de yakından ilgilidir. Örneğin, isteksiz bir insanın kusurlarını gidermesi, is-

teksizliği süresince zorlaşacaktır. Hekimlik sağaltımını gerektiren bir ses ve boğumlanma kusuru, burada önerilen alıştırmalarla düzeltilmeye çalışılmamalıdır. Düzgün konuşmanın gereğine inanmayan birinin kendini bu yolda geliştirmesi kolay değildir. Bunlara konuşmaya yatkınlık, özel eğilim ve yeteneklerin kişiden kişiye yaratacağı farklılıklar da eklenmelidir. Ayrıca kişinin anadil eğitimini aldığı çevrenin de bu konuda büyük etkisi vardır. Çalışmalardan sonuç alınmadığı takdirde kişilerin bu yönlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Şunu da unutmamak gerekir ki, elde edilen sonuç ne ölçüde olumlu olursa olsun, tıpkı bilgilenme gibi, yeni ilgi ve gereksinmelere bağlı olarak, diksiyon ve konuşma becerileri de, canlı insan kişiliğinin bir yönüdür ve sürekli biçimde gelişme durumundadır.

11. KURAMSAL BÖLÜM KAYNAKÇASI

Akalın L. Sami. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1966.

Aksan, Prof. Dr. Doğan; Atabey, Neşe; Özel, Sevgi; Çam Ayfer; Pirali Neval. *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi,* Ankara: TDK Yayınları, 1978.

Arcan, İ. Galip. *Tiyatroda Diksiyon,* Ankara: 1947

Aytuna Hasip A. *Kekemelik ve Tedavi Metotları,* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1961.

Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri,* İstanbul: 1974.

Casson Herbert N. *Söz Söylemek Sanatı Retorik,* (çev.) Ertuğrul Muhsin, İstanbul: 1937.

Cebiroğlu, Prof. Dr. Rıdvan. *Kekemelik ve Konuşma Bozukluğunu Düzeltmek,* İstanbul: Akbank yayınları, 1985.

Demircan, Ömer. *Türkiye Türkçesi Ses Düzeni, Türkiye Türkçesinde Sesler,* Ankara, TDK Yayınları, 1979.

Dilâçar A. "Hece Ton ve Vurgu-entonasyon", Tansu, Muzaffer, *Durgun Genel Sesbilgisi ve Türkçe,* Ankara: TDK Yayınları, 1963'te özel bölüm.

Ediskun, Haydar. *Türk Dilbilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.

Erem Turgut, Sevin Nurettin. *Milletlerarası Fonetik İşaretleriyle Konuşma Dilimiz,* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1947.

Ergin, Prof. Dr. Muharrem. *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1985.

Gencan, Tahir Nejat. *Dilbilgisi,* Ankara: TDK Yayınları, 1979.

Günhan, Prof. Dr. Övünç. "İşitme ve Fonasyon Üstüne Fizyolojik Bilgiler", *Konuşma ve Ses Bozuklukları* Simpozyumu, (Düz.) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Kürsüsü, İzmir: 1980.

Kaplan, Prof. Dr. Mehmet. *Tevfik Fikret,* İstanbul: Dergâh Yayınları: 1971.

Keskin, Yıldırım. (Çev.) *Sekiz Oyun,* Jean Tardieu, önyazı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1965.

Meydan Larousse, III, 1981.

Okuturlar, Mehmet H. *Özel Öğretim,* İstanbul: Okuturlar Yayınları, 1975.

Palandöken, Doç. Dr. Mustafa. "Konuşma ve Fonetik Üstüne Fizyolojik Bilgiler", *Konuşma ve Ses Bozuklukları Simpozyumu,* (düz.) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Kürsüsü, İzmir: 1980.

Saussure Ferdinand de. *Genel Dilbilim Dersleri II,* (çev.) Berke Vardar, Ankara: TDK Yayınları, 1978.

Şenbay, Nüzhet. *Alıştırmalı Diksiyon Sanatı,* Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1972.

Herkes İçin Diksiyon Sanatı El Kitabı, TRT Personel Dairesi Başkanlığı Eğitim Müdürlüğü Yayını (tarihsiz).

Şimşek, Rasim. *Örneklerle Türkçe Sözdizimi,* Trabzon: 1987.

Tansu, Muzaffer. *Durgun Genel Sesbilgisi ve Türkçe,* Ankara: TDK Yayınları, 1963.

Taşer, Suat. *Konuşma Eğitimi,* İstanbul: Örgün Yayınları, 1980.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük,* 6. baskı, Ankara: TDK Yayınları, 1974.

Üçok, Prof. Dr. Necip. *Genel Fonetik,* İstanbul: AÜDTCF Yayınları, 1951.

Ülkü, Prof. Dr. Ayfer. "Afazi", *Konuşma ve Ses Bozuklukları Simpozyumu,* (düz) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi KBB Kürsüsü, İzmir: 1980.

Wellek, Rene, Warren Austin. *Yazın Kuramı,* (çev.) Yurdanur Salman, Suat Karatay, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1982.

Yeni Redhaus Lügati, İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat D. 1966.

12. ALINTI METİNLER KAYNAKÇASI

Abasıyanık, Sait Faik. *Mahalle Kahvesi - Tüneldeki Çocuk,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1965.

Ahmet Haşim. *Şiirler,* (Haz.) Kenan Akyüz, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973.

Aiskhylos. *Zincire Vurulmuş Prometheus,* (çev.) Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, Ankara: Bilgi Yayınevi: 1968.

Akın, Gülten. *Rüzgâr Saati,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1956.

Aksal, Sabahattin Kudret. *Duru Gök,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1958.

Âli Bey. *Lehçet'ül Hakayık,* İstanbul: Tercüman Yayınları (tarihsiz).

Anday, Melih Cevdet. *Yanyana,* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1956.

Ataç, Nurullah. *Günlerin Getirdiği - Karalama Defteri,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1967.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk I-II,* 10. baskı, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1970.

Bâkî, "Gazel", *Divan Şiiri Antolojisi,* (haz.) Halil Erdoğan-Cengiz, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.

Berk, İlhan, *Aşıkane,* İstanbul: De Yayınevi, 1968.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Kendi Gök Kubbemiz,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Birsel, Salâh. *Ases,* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1960.

___*Haydar Haydar,* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.

Boratav, Pertev Nâili. *Zaman Zaman İçinde,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958.

Buğra, Tarık. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur.* İstanbul: Yenilik Yayınları, 1952.

Burian, Orhan. *Denemeler Eleştiriler,* İstanbul: Çan Yayınları, 1964.

Camus, Albert. *Yanlışlık,* (çev.) Ferit Edgü, İstanbul: Ataç Kitabevi, 1964.

Canberk, Eray, *Kuytu Sular,* İstanbul: Habora Yayınları, 1969.

Cansever, Edip. *Nerde Antigone,* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1961.

Caragıale, Ion Luca. *Kayıp Mektup,* İstanbul: İzlem Yayınları, 1963.

Cenab Şahabeddin. *Tiryaki Sözleri,* İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978.

Cevdet Kudret, *Karagöz II,* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Cumalı, Necati, "Günaydın", *Başlangıcından Bugüne Türk Şiiri,* (Haz.) Yaşar Nabi, İstanbul: Varlık Yayınları, 1968.

Çamlıbel, Faruk Nafiz, *Elimle Seçtiklerim,* İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1935.

Çehov, Anton. *Tütünün Zararları, Bir Evlenme Teklifi-Sayfiyede Yaz Ayı,* Ankara: (çev.) Yılmaz Gruda, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1966.

Dağlarca, Fazıl Hüsnü. "On Kasımlarda Yürümek", *Atatürk Şiirleri,* (haz.) Behçet Necatigil, Ankara: TDK yayınları, 1963[a]

___*Türk Olmak,* İstanbul: Karşı Duvar Dergisi Yayınları, 1963[b]

Demiraslan, İlhan. "İlhan Kafiyesi ile Biten Gazel", Hürriyet *Gösteri* Şubat 1981, S. 2.

Demirel, Kemal. *Antigone,* İstanbul: Tekin Yayınevi, 1973.

Dertli. *Âşık Dertli Divanı,* (haz.) Haşim Nezihi Okay, İstanbul: İstanbul Maârif Kitaphanesi, 1958.

Dranas, Ahmet Muhip. "İptidada Var Olan", *Türk Dili,* Kasım 1963, S.146.

Ece Ayhan, *Yort Savul,* İstanbul: 1977.

Eyüboğlu Sabahattin. *Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler,* C I, (haz.) Azra Erhat, İstanbul: Cem Yayınevi: 1981.

Fuzûlî. *Fuzûli Divânı,* (haz.) Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp kitabevi, 1961.
Güntekin, Reşat Nuri. *Eski Şarkı Yaprak Dökümü,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
Harirî, Nuran. *Bin Can İle,* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1983.
Hugo, Wictor. *Ruy Blas,* (çev.) Sabri Esat Siyavuşgil, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1962.
___*Marion de Lorme,* (çev.) Cemil Meriç - Mahmut S. Kılıççı, İstanbul: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 1966.
İbsen, Henrik. *Peer Gynt,* (çev.) Seniha Bedri Göknil, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1956.
İlhan, Atillâ. *Yasak Sevişmek.* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Yaban,* İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1932.
Karay, Refik Halit. *Memleket Hikâyeleri,* İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1976.
Külebi, Cahit. *Şiirler,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1969.
La Bruyere. *Karakterler,* (çev.) Bedia Kösemihal, İstanbul: Alaz Yayınları, 1982.
Moliere. *Tartuffe.* (çev.) Cevdet Perin, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
___*Hastalık Hastası,* (çev.) Lûtfi Ay, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1982.
Musahipzade Celâl. *Yedekçi.* İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1936.
Necatigil, Behçet. *Arada,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1958.
___*Yaz Dönemi,* İstanbul: De Yayınevi, 1968.
___*Üç Turunçlar,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1970.
Nesin, Aziz. *Çiçu,* İstanbul: 1969.
Ozansoy Halit Fahri. *Baykuş,* İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1948.
Ömer Seyfettin. *Yüksek Ökçeler,* Ankara Bilgi Yayınevi, 1970.
Öner Kemal. *Sevgi Yazıları,* İstanbul: Yaprak Yayınları, 1986.
Özdemir, Emin. "Anadili Öğretimi Olarak Türkçe", *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı,* Temmuz Ağustos 1983, s. 379-380.
Pirandello, Luigi. *Ağzı Çiçekli Adam.* (çev.) Ali Poyrazoğlu, İstanbul: Elif Kitabevi, 1963.
Rostand, Edmond. *Cyrano de Bergerac,* (çev.) Sabri Esat Siyavuşgil, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.
Safa, Peyami. *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu,* İstanbul: Ötüken Yayınları, 1976.
Sanımer, Gündoğdu. *Karayelin Sürüleri,* Trabzon: Kıyı Yayınları, 1987.
Saroyan, William, *İstiridye İle İnci,* (çev.) Memet Fuat, İstanbul: De Yayınevi, 1965.
Shakespeare. *Hamlet,* (çev.) Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965.
___*Antonius ve Kleopatra,* (çev.) Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967.
___*Romeo ile Juliet,* (çev.) A. Turan Oflazoğlu, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.
Sophokles. *Kral Oidipus,* (çev.) Bedrettin Tuncer, İstanbul: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 1966.
Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Şiirler,* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1961.
Tarancı, Cahit Sıtkı. *Otuz Beş Yaş,* İstanbul: Varlık Yayınları, 1967.
Tardieu, Jean. *Sekiz Oyun,* (çev.) Yıldırım Keskin, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1965.
Taşan, Berin. *Önce,* İstanbul: 1986.
Taşer, Suat. *Merhaba,* Ankara: Emek Basım ve Yayınevi, 1952.
Tecer, Ahmet Kutsi. *Ahmet Kutsi Tecer-Kişiliği, Sanat Anlayışı ve Tüm Şiirleri,* (haz.) Vecihi Timuroğlu, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980.
Tekin, Doç. Dr. Halil. *Okuduğunu Anlama Gücü ile Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi,* Ankara: 1980.
Tevfik Fikret. *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri,* (haz.) Fahri Uzun, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi, 1973.
Tolstoy. *Savaş ve Barış III,* (çev.) Leylâ Soykut, İstanbul: Cem Yayınevi, 1973.
Tuğrul, Dr. Mehmet; Birsel Salâh; Öztelli, Cahit (çev.) *Söylev (Nutuk),* Kemal Atatürk, Ankara: TDK Yayınları, 1965.
Veysel (Şatıroğlu). *Dostlar Beni Hatırlasın,* (haz.) Ümit Yaşar Oğuzcan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1974.
Yunus Emre, (haz.) Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1971.

TÜRKÇE DİKSİYON

Buca Eğitim Fakültesi eski öğretim görevlilerinden olan Raif Özben'in bu kitabı, tüm eğitim kurumlarındaki öğretmenlere, eğitim fakülteleri öğrencilerine yardımcı ders kitabı olarak yararlı olacak niteliktedir. Ayrıca diksiyon sanatı ile doğrudan ilgili olan sahne sanatçıları, radyo ve televizyonda görev alacak eleman ve sanatçılar da başvuru kitabı olarak yararlanabilirler.

ISBN 975-10-0175-7

